

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ สามารถประมวลสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วม
2. แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้
3. แนวคิดพื้นฐานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
4. แนวคิดเกี่ยวกับวงจรคุณภาพ PDCA
5. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ
6. บริบทโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์
  - 6.1 ข้อมูลทั่วไปของโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์
  - 6.2 ข้อมูลอาคารสถานที่
  - 6.3 ข้อมูลสภาพชุมชนโดยรวม
  - 6.4 แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น
    - 6.4.1 แหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน
    - 6.4.2 แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 7.1 งานวิจัยในประเทศ
  - 7.2 งานวิจัยต่างประเทศ

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษา

1. การบริหารแบบมีส่วนร่วม

1.1 ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management) มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ธงชัย สันติวงษ์ (2539 : 4) กล่าวว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการบริหารที่ผู้บริหารหรือเจ้าของกิจการ ได้เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานด้าน

ต่าง ๆ เช่น การให้มีส่วนร่วมในการวางแผน ช่วยเสนอแนะข้อคิดเห็น เพื่อประกอบการตัดสินใจของนักบริหาร ตลอดจนการให้โอกาสและมีอิสระกับกลุ่มที่จะตัดสินใจทำงานเองภายใต้เป้าหมายและนโยบายให้อย่างกว้าง ๆ

สมยศ นาวิการ (2545 : 1) ได้ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการของการให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของบุคคล ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญของพวกเขาในการแก้ปัญหาของการบริหารที่สำคัญ อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดของการแบ่งอำนาจหน้าที่ที่ถือว่าผู้บริหารแบ่งอำนาจหน้าที่ของพวกเขาให้เข้ากับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และต้องการให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงในกระบวนการตัดสินใจที่สำคัญขององค์การ ไม่ใช่เพียงสัมผัสปัญหาหรือแสดงความห่วงใย

จารุพงศ์ พลเดช (2546 : 2) ได้ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการบริหารให้คนในองค์กร หรือทีมงานมีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญ ในการบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ หรือแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่เกิดจากการบริหารงาน

เมตต์ การุณจิต (2553 : 10-11) การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากพัฒนาการของการศึกษาค้นคว้าศาสตร์บริหารในยุคต่าง ๆ ของมนุษย์ที่มีความเพียรพยายามที่จะคิดหาวิธีมาพัฒนายุทธศาสตร์ในการทำวิทยากรต่าง ๆ จึงมีการเคลื่อนไหวตลอดเวลาและเกิดแนวคิดทฤษฎีใหม่หลักการสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วมคือ การสร้างบรรยากาศในการทำงานแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานได้แสดงความคิดเห็น มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และรับผิดชอบในสิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้ร่วมงานเกิดความเข้าใจในปัญหาของหน่วยงาน สำหรับการเพิ่มค่าจ้างนั้นอาจไม่ใช่เป็นสิ่งจูงใจให้ทำงานได้อย่างเต็มที่เสมอไป แต่การให้รางวัลในการชมเชยยกย่อง ให้เกียรติ อาจเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดพลังงานต่าง ๆ ในการทำงานเมื่อประสบความสำเร็จ ผู้ปฏิบัติย่อมมีความภาคภูมิใจ แม้จะมีได้รับเป็นเงินหรือค่าจ้างเป็นการตอบแทนก็ตาม การทำงานที่ผู้บริหารคิดคำนึงแต่ผลประโยชน์ด้านเดียว ด้วยการทำงานตามตาราง ทำตามกรอบที่กำหนด มีการควบคุมเวลาและกฎระเบียบ โดยมีให้ผู้ปฏิบัติมีส่วนร่วมในกิจการ องค์กรย่อมไม่สามารถพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าได้ดี เพราะสมาชิกในหน่วยงานไม่เข้าใจวัตถุประสงค์และอาจไม่เห็นด้วยกับนโยบาย การยอมทำตามคำสั่งของผู้บริหาร (Consent) จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ปฏิบัติงานต้องทำงานอย่างฝืนใจ ดังนั้นผลผลิตที่ได้จึงไม่ดีเท่าที่ควร เพราะไม่ได้เกิดความภาคภูมิใจในความสำเร็จ เนื่องจากความสำเร็จเกิดจากผลงานผู้บริหาร ในที่สุดองค์กรก็จะมีพฤติกรรมในการทำงานในลักษณะที่แต่ละคนต่างทำไปตามหน้าที่เท่านั้น เป็นผลนำไปสู่การ

ไม่แสดงความคิดริเริ่มไม่สร้างสรรค์ใด ๆ จากหลักการดังกล่าว นำมาประมวลเป็นปรัชญาการบริหารแบบมีส่วนร่วมได้ ดังนี้

1. การบริหารแบบมีส่วนร่วม เป็นการทำงานในบรรยากาศแบบประชาธิปไตย มีการเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในกระบวนการบริหาร

2. โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีข้อจำกัดทางด้านร่างกาย สติปัญญา ความสามารถ เศรษฐกิจ สังคม ทำให้ไม่สามารถกระทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยตนเอง จึงต้องการร่วมแรงร่วมใจกันแก้ปัญหาในข้อจำกัดดังกล่าว

3. การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการบริหาร จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้กระตุ้นให้การทำงานสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ สร้างบรรยากาศที่ก่อให้เกิดความผูกพันทั้งด้านจิตใจ อารมณ์ และสังคมที่มีต่อกิจกรรมนั้น

จากปรัชญาทั้ง 3 ประการ จึงเป็นแนวทางในการดำเนินงานที่จะก่อให้เกิดผลดีในกิจกรรมต่าง ๆ และเป็นกลวิธีประการหนึ่งในการบริหารงาน ในทำนองที่ว่า หัวเดียวกระเทียมลีบ หรือ สองหัวดีกว่าหัวเดียว หรือ สองแรงแข่งขัน ดังนั้นมนุษย์จะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ จึงต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ

Stogdill (1974 : 7) ให้คำจำกัดความของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการที่ผู้นำสนับสนุนและกระตุ้นให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเข้าร่วมประชุมอภิปราย แก้ปัญหา และร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

Anthony (1978 : 3) ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม ไว้อย่างชัดเจนว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนในกระบวนการตัดสินใจ โดยเน้นให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ใช้ความเชี่ยวชาญ และความคิดสร้างสรรค์มาช่วยแก้ปัญหาทางการบริหารโดยผู้บริหารยอมแบ่งอำนาจการตัดสินใจให้กับผู้ใต้บังคับบัญชา ที่สำคัญคือต้องพยายามให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้มีส่วนร่วมตัดสินใจอย่างแท้จริงในเรื่องที่สำคัญขององค์การ ไม่ใช่เพียงการรับรู้และสัมผัสปัญหาเพียงผิวเผิน

Davis and Newstrom (1985 : 27) ได้ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่ามีประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ การเข้ามามีส่วนร่วม การมีส่วนช่วย และการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ

Robbins (1990 : 25) ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจกับผู้บริหาร

จากความหมายที่กล่าวถึงข้างต้น สรุปได้ว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ กิจกรรมหรือการกระทำที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือดำเนินการ ตั้งแต่ร่วมคิด

ร่วมค้นหาปัญหา ร่วมการเรียงลำดับของปัญหา ร่วมการดำเนินการ ร่วมการประเมินผล และร่วมรับประโยชน์ โดยในการมีส่วนร่วมนั้นจะต้องทำด้วยความเต็มใจและสมัครใจ

1.2 ทฤษฎีการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ได้มีนักวิชาการทำการศึกษาค้นคว้าและให้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้หลายท่าน ดังนี้

Gregor (1960 ; อ้างอิงใน ไมตรี โหมตเครือ. 2547 : 34) เป็นนักคิดทั้งในยุคมนุษยสัมพันธ์ และพฤติกรรมศาสตร์ โดยทฤษฎีที่มีชื่อเสียงของ แมคเกรเกอร์ คือ ทฤษฎี X และทฤษฎี Y

ทฤษฎี X มีสมมติฐานว่าคนส่วนมากเกียจคร้าน ไม่อยากทำงาน ชอบหลีกเลี่ยงงาน แสวงหาแต่ความสบาย ดังนั้นผู้บริหารจะต้องใช้วิธีบังคับ สั่งการ และควบคุมดูแลให้คนตามทฤษฎี X ให้ทำงาน

ทฤษฎี Y มีสมมติฐานว่า การกระทำของมนุษย์นั้นไม่ได้เป็นผลของการบังคับ แต่เป็นการกระทำที่เกิดจากความเต็มใจ คนแต่ละคนมีความคิดสร้างสรรค์ อยากทำงาน มีความรับผิดชอบในตนเอง และอยากมีชีวิตที่ดีขึ้น ดังนั้นผู้บริหารจะต้องใช้ความสามารถในการดึงศักยภาพของบุคคลออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ และการจูงใจคนงานอย่างเหมาะสมจะช่วยให้คนงานสามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรได้

Robert (1961 ; อ้างอิงใน ไมตรี โหมตเครือ. 2547 : 35) ได้สรุปแนวคิดว่าการบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนร่วมกับลักษณะการเข้าไปมีส่วนร่วม ในการเข้าไปมีส่วนร่วมของสมาชิกหรือผู้ใต้บังคับบัญชา อาจจะเป็นไปโดยตรง และมีลักษณะเป็นทางการ ซึ่งจะมีผลประโยชน์เป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมและเกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา อย่างไรก็ตามในกรณีที่การมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นไปโดยทางอ้อมและไม่เป็นทางการ การมีส่วนร่วมอาจจะไม่ได้เกิดจากผลประโยชน์ก็ได้ แนวคิดในการบริหารแบบมีส่วนร่วมได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยหันมามุ่งเน้นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งการตัดสินใจเกิดขึ้นโดยตัวผู้บริหาร เมื่อเวลาที่ต้องการประสานสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนเป็นการควบคุมให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตามหน้าที่และเป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้ ผู้บริหารจะเป็นผู้ผลักดันผลสำเร็จให้แก่องค์การโดยผ่านผู้ใต้บังคับบัญชารวมทั้งจะเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ขององค์การ ซึ่งในประเด็นเรื่องผลประโยชน์นี้เองที่ผู้ใต้บังคับบัญชามีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม

Likert (1961 : 40) เป็นนักวิชาการอีกคนหนึ่งที่ถูกจัดอยู่ในยุคการบริหารเชิงมนุษยสัมพันธ์ เขานำเสนอแนวคิดในการบริหารเรียกว่า ระบบการบริหาร 4 รูปแบบ (Four Systems of Management) โดยลิเคอร์ท และคณะจากมหาวิทยาลัยมิชิแกนได้ทำการศึกษา

รูปแบบของผู้นำและผู้บริหารเป็นเวลาติดต่อกันถึงสามทศวรรษ จนสามารถเข้าใจถึงพฤติกรรม
ภาวะผู้นำและสรุปเป็นรูปแบบในการจัดการหน่วยงาน 4 ระบบ คือ

รูปแบบที่ 1 ระบบเผด็จการเต็มขั้น (Exploitive Authoritative)

รูปแบบที่ 2 ระบบเผด็จการแบบมีศิลปะ (Benevolent Authoritative)

รูปแบบที่ 3 ระบบกลุ่มที่ปรึกษา (Consultative Group)

รูปแบบที่ 4 ระบบกลุ่มมีส่วนร่วม (Participative Group)

เทพนม เมืองแมน และสวิง สุวรรณ (2540 : 197) ได้อ้างถึงงานวิจัยของ
นักวิชาการหลายท่าน ซึ่งสรุปว่า ระบบการบริหารชนิดที่ 4 คือ ระบบกลุ่มมีส่วนร่วม
(Participative Group) เป็นกลุ่มที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยก่อให้เกิดผลผลิตสูงและเกิด
ความพอใจ

อภิญญา เวชยชัย (2544 : 20) ได้พูดถึงแนวความคิดการมีส่วนร่วมของพ่อแม่
ผู้ปกครอง ในการพัฒนาการศึกษาที่สำคัญ ๆ ดังนี้

แนวคิดที่ 1 แนวคิดการมีส่วนร่วมในฐานะเป็นหุ้นส่วนของโรงเรียน โดย
ผู้ปกครองและชุมชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกกระบวนการ โดย
มุ่งเน้นการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาค เรียนรู้ร่วมกันมากกว่าความร่วมมือที่เป็นพิธีการ หรือ
เป็นความร่วมมือที่ฝ่ายผู้ปกครอง ชุมชนเป็นฝ่ายให้ และโรงเรียนเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว

แนวคิดที่ 2 แนวคิดการสร้างสัมพันธ์ภาพที่เหมาะสม โดยอยู่บนพื้นฐานความ
เป็นตัวของตัวเอง ยอมรับความแตกต่างของบุคคล เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปโดยธรรมชาติ
มากกว่าเป็นแบบทางการและควรเป็นความสัมพันธ์แบบสองทางมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้
อย่างเต็มที่ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการฝึกทักษะในการสื่อสาร และการสร้างความสัมพันธ์อย่าง
ต่อเนื่องสม่ำเสมอ

แนวคิดที่ 3 การสื่อสารข้อมูลข่าวสารสองทาง ทำให้เกิดความร่วมมือที่มี
ประสิทธิภาพ ข้อมูล ข่าวสาร ต้องเป็นข้อมูลจริง โปร่งใส มีการใช้การสื่อสารหลายรูปแบบ มี
ความจริงใจ ใช้ภาพที่ง่าย ไม่เป็นทางการ และมีการสื่อสารที่สม่ำเสมอ

สรุปแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ การที่
ผู้บริหารให้อำนาจผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินงาน หรือภารกิจ
ขององค์กรร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมทางตรงหรือทางอ้อมโดยมุ่งเน้นการทำงานที่ยึด
หลักความเสมอภาค

1.3 หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม

นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงหลักการการบริหารแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

สมยศ นาวิการ (2525 : 27) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ 4 ประการดังนี้

ประการที่ 1 การไว้นือเชื่อใจกัน ได้แก่ การยอมรับ ไว้วางใจ รับผิดชอบ ยินดีที่จะร่วมมือ คบหาสมาคม เปิดเผยข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติงานร่วมกัน

ประการที่ 2 การติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลทั้งแนวตั้ง และ แนวขนาน เพื่อจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายในการปฏิบัติงาน ปรับปรุงงาน และพัฒนา งานด้านต่าง ๆ เพื่อผลสำเร็จของงาน

ประการที่ 3 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกัน โดยยึดเป้าหมายเป็นหลัก และมีความรับผิดชอบร่วมกัน ในผลของการตัดสินใจนั้น ๆ

ประการที่ 4 การทำงานเป็นทีม หมายถึง การทำงานโดยรวมเอาบุคคลหลาย ฝ่าย หลายหน้าที่ ซึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจ ทั้งการศึกษาวัตถุประสงค์และการ เข้าใจปัญหา การแก้ปัญหาคความขัดแย้งร่วมกัน การตัดสินใจ และการติดต่อสื่อสารเพื่อความมุ่ง หมายร่วมกันขององค์กร

แสวง รัตน์มงคลมาศ (2538 : 28) ได้สรุปกระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วน ร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของกิจกรรมของส่วนรวม ซึ่งมี 2 ด้านคือ

ด้านที่ 1 ด้านคิดหรือกำหนดนโยบาย ซึ่งมี 3 ระดับ ได้แก่ การมีส่วนร่วมเป็น เพียงผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร ข้อคิดเห็น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการมีส่วนร่วมเป็นผู้กำหนด นโยบายสำคัญ โดยความสำคัญดังกล่าวเป็นความสำคัญของทั้งองค์กรและตัวผู้ได้บังคับบัญชา การที่ผู้บริหารเลือกเฉพาะเรื่องที่ไม่สำคัญหรือไม่เกี่ยวข้องมาให้ผู้ได้บังคับบัญชามีส่วนร่วม ลักษณะเช่นนี้ไม่ใช่ลักษณะที่ถูกต้องของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ด้านที่ 2 มีการแบ่งอำนาจให้แก่ผู้ได้บังคับบัญชา (Shared Authority) ตาม หลักการแล้วการแบ่งอำนาจการตัดสินใจของผู้บริหารให้แก่ผู้ได้บังคับบัญชาไม่ได้ทำให้อำนาจ ของผู้บริหารลดลง แต่การแบ่งอำนาจการตัดสินใจไปให้ผู้ได้บังคับบัญชากลับทำให้ ผู้ได้บังคับบัญชาเข้ามามีส่วนรับผิดชอบงานมากขึ้น ถ้าผู้บริหารกลัวการเสียนอำนาจส่วนนี้และไม่ ยอมแบ่งอำนาจการตัดสินใจไปให้ผู้ได้บังคับบัญชา การบริหารแบบมีส่วนร่วมก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

Likert (1961 : 21) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการบริหารแบบมีส่วนร่วมสรุป สารสำคัญไว้ 8 ประการดังนี้

ประการที่ 1 ผู้บังคับบัญชารับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของ ผู้ได้บังคับบัญชา เปิดโอกาสให้ผู้ได้บังคับบัญชาถกเถียงปัญหาได้

ประการที่ 2 ผู้บังคับบัญชากระตุ้นจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชาให้เกิดกำลังใจในการปฏิบัติงาน โดยให้ผู้ร่วมงานเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารกิจการขององค์การ กระตุ้นให้เกิดทัศนคติในการถือคุณลงค์การ นำองค์การไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้

ประการที่ 3 ระบบการติดต่อสื่อสารภายในองค์การมีความคล่องตัว เป็นไปโดยอิสระทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ ข่าวสารภายในองค์การมีความถูกต้องเพียงพอ เชื่อถือได้

ประการที่ 4 ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา มีปฏิริยาโต้ตอบกันอย่างเปิดเผย และโดยกว้างขวางเกี่ยวกับเป้าหมายขององค์การ การปฏิบัติงานและกิจกรรมต่าง ๆ ภายในองค์การ

ประการที่ 5 การตัดสินใจต่าง ๆ กระทำโดยกลุ่มในทุกระดับขององค์การ

ประการที่ 6 เปิดโอกาสให้กลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายการดำเนินงานทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายมากขึ้น และถูกต้องตามความประสงค์อย่างแท้จริง

ประการที่ 7 การควบคุมงานมีลักษณะกระจายไปในหมู่ผู้ร่วมงานให้มีการควบคุมกันเอง และเน้นในเรื่องการแก้ปัญหาเป็นหลัก หลีกเลี่ยงการควบคุมด้วยวิธีตำหนิหรือดูว่ากล่าว

ประการที่ 8 ผู้บังคับบัญชาให้ความสำคัญของการพัฒนาตนเองของผู้ใต้บังคับบัญชา โดยการส่งเข้าอบรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน

Hungtington and Nelson (1975 : 12-15) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ 3

ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยดูที่กิจกรรม เช่น การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง

ลักษณะที่ 2 การมีส่วนร่วมโดยพิจารณาจากระดับการบริหาร 3 ระดับคือ ในระดับแนวราบซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมโดยไม่จริงจัง การมีส่วนร่วมในแนวดิ่ง เป็นการมีส่วนร่วมกับผู้ที่มีอำนาจมากกว่าประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการบริหารงานที่เกี่ยวข้องทั้งแนวดิ่งและแนวนอน

ลักษณะที่ 3 การมีส่วนร่วมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้าไปมีอำนาจและควบคุม

Anthony (1978 : 3-5) ได้ระบุถึงลักษณะสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่า มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการดังนี้

ประการที่ 1 ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Subordinate Involvement) โดยผู้ใต้บังคับบัญชาจะต้องเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของตนและตัดสินใจอย่างมีความรับผิดชอบด้วยความรอบคอบ มีเหตุผล และคำนึงถึงประโยชน์ขององค์กรเป็นหลัก

ประการที่ 2 สิ่งที่ตัดสินใจต้องเป็นเรื่องสำคัญ (Involvement in Important Decisions or Issues) การบริหารแบบมีส่วนร่วมจะต้องเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนในการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ โดยความสำคัญดังกล่าวเป็นความสำคัญของทั้งองค์กร และตัวผู้ใต้บังคับบัญชา การที่ผู้บริหารเลือกเฉพาะเรื่องที่ไม่สำคัญหรือไม่เกี่ยวข้องมาให้ ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมลักษณะเช่นนี้ ไม่ใช่ลักษณะที่ถูกต้องของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ประการที่ 3 มีการแบ่งอำนาจให้แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา (Shared Authority) ตามหลักการแล้วการแบ่งอำนาจการตัดสินใจของผู้บริหารให้แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาไม่ได้ทำให้อำนาจของผู้บริหารลดลง แต่การแบ่งอำนาจการตัดสินใจไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชา กลับทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบงานมากขึ้น ถ้าผู้บริหารกลัวการเสียอำนาจส่วนนี้และไม่ยอมแบ่งอำนาจการตัดสินใจไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชาการบริหารแบบมีส่วนร่วมก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

Swanberg (1990 : 93) ได้ทำการศึกษาถึงองค์ประกอบสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วมสรุปได้ดังนี้

ประการที่ 1 การไว้วางใจกัน (Trust) เป็นปรัชญาพื้นฐานของการบริหารแบบมีส่วนร่วม ที่ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาจะสามารถปฏิบัติงานได้อย่างสมบูรณ์ เรียบร้อย หากได้รับการไว้วางใจกันช่วงเวลาในการให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการบริหารควรจะได้รับ การควบคุม จากผู้บริหาร ภาระงานทั้งหมดหรือการตัดสินใจผู้บริหารจะให้โอกาสเท่าที่จะเป็นไปได้ ผู้บริหารที่ให้อำนาจและให้ความไว้วางใจแก่ผู้ร่วมงาน จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถและข้อบกพร่องของ ผู้ปฏิบัติงาน

ประการที่ 2 ความยึดมั่นผูกพัน (Commitment) บุคคลไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร หรือผู้ปฏิบัติงาน ต้องการความยึดมั่นผูกพัน ผู้บริหารควรที่จะให้การสนับสนุนช่วยเหลือและ ฝึกอบรมแก่ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ปฏิบัติควรจะมี ความยึดมั่นผูกพัน ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้จากการ พัฒนา การให้โอกาสเข้ามามีส่วนร่วมกับผู้บริหารที่มีความยึดมั่นผูกพันกับองค์กร การยึดมั่น ผูกพันต่อองค์กรเกิดจากการที่ผู้ปฏิบัติรู้ถึงเป้าหมายขององค์กร และมีโอกาสได้มีส่วนร่วมใน การตัดสินใจกับผู้บริหาร ประสบการณ์ในการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน จะทำให้ ผู้ปฏิบัติงานมีความขยันหมั่นเพียร อุตสาหะ ทำให้เกิดผลผลิตในการทำงานมากขึ้น

ประการที่ 3 การตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน (Goals and Objectives) ความขัดแย้งเป็นความต้องการหลัก หรือเป้าหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม และความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อมีการทำงานร่วมกัน ดังนั้นการตั้งเป้าหมายและ วัตถุประสงค์ร่วมกันระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน รวมถึงการพัฒนาปรับปรุงเป้าหมายของ องค์กร ย่อมจะขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เพราะทุกคนมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์เดียวกัน มี

การทำงานที่มีทิศทางเดียวกัน มีความรับผิดชอบร่วมกันผลผลิตหรือผลงานที่ออกมาก็จะมีประสิทธิภาพ

ประการที่ 4 ความเป็นอิสระต่อความรับผิดชอบในงาน (Autonomy) เป็นภาวะที่เป็นอิสระต่อความรับผิดชอบในการทำงาน ความมีอำนาจหน้าที่ และความสามารถในการรายงานสำหรับงานของแต่ละบุคคล ผู้ปฏิบัติงานต้องการความเป็นอิสระต่อความรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน ในการตัดสินใจ ในงานของตนเอง ซึ่งจะทำให้มีความทุ่มเทและเต็มใจในการปฏิบัติงานอย่างเต็มที่เต็มความรับผิดชอบที่ตนได้รับ

ประการที่ 5 ลักษณะด้านอื่น ๆ (Other Characteristics) การบริหารแบบมีส่วนร่วมควรที่จะต้องมีปัจจัยที่ครอบคลุมหลาย ๆ ด้าน แต่ควรจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่บังคับ บรรยากาศองค์การ ถือว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วมในเป้าหมายหรือความสำเร็จขององค์การ ซึ่งการบริหารแบบมีส่วนร่วมจะเพิ่มขึ้นโดยมีผู้ให้การสนับสนุน โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์และความกระตือรือร้น สภาพแวดล้อมในองค์การถือได้ว่ามีส่วนสนับสนุน ส่งเสริมการบริหารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้ปฏิบัติงานในองค์การพึงระลึกว่า เจื่อนไขต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นจริง ผู้บริหารควรจะต้องรับฟังข้อเสนอแนะต่าง ๆ และให้การสนับสนุนส่งเสริม

จากหลักการที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโดยมีการแบ่งอำนาจหรือกระจายการตัดสินใจจากผู้บังคับบัญชาซึ่งจะมีการตัดสินใจร่วมกันกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน

2. การบริหารสถานศึกษา

2.1 ความหมายของการบริหารสถานศึกษา

นักวิชาการได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ ดังนี้

ภิญโญ สาธร (2546 : 2) ได้ให้ความหมายของการบริหารสถานศึกษา คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการเพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชน หรือสมาชิกของสังคมในทุก ๆ ด้าน เช่น ความสามารถ เจตคติ พฤติกรรม ค่านิยม หรือคุณธรรม ทั้งในด้านสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อให้บุคคลดังกล่าวเป็นสมาชิกที่ดีและมีประสิทธิภาพของสังคม โดยกระบวนการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นระเบียบแบบแผน และไม่เป็นระเบียบแบบแผน

รัตนา กาญจนพันธ์ และสมพิศ ไห้งาม (2549 : 381) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินการ การควบคุม การจัดบริการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนการสอน การจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียน งานอาคารสถานที่ งานด้านการ

ติดต่อสื่อสาร งานด้านงานงบประมาณ งานด้านการประชาสัมพันธ์ ตลอดจนงานที่มีความสัมพันธ์กับชุมชน

สุวรรณา โชติสุกานต์ (2551 : 12-24) ได้ให้ความหมายของการบริหารสถานศึกษาไว้ว่า เป็นการทำงานที่ประกอบไปด้วย ผู้บริหาร ผู้ได้บังคับบัญชา ชุมชน สังคม องค์กร ภาครัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมภาคภูมิใจ

สันติ บุญภิรมย์ (2552 : 53) ได้ให้ความหมายการบริหารสถานศึกษา คือ การดำเนินการเกี่ยวกับการให้ความรู้แก่เด็ก เยาวชน ประชาชน ตามรูปแบบของการศึกษาประเภทต่าง ๆ เพื่อให้มีความเจริญงอกงามสู่วัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม จากความหมายของการบริหารสถานศึกษาดังกล่าวข้างต้นนั้น สรุปได้ว่าการบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินงานด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษา ที่บุคคลหลาย ๆ ฝ่ายทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาร่วมมือกัน โดยมุ่งให้เด็กได้รับการศึกษาอย่างมีคุณภาพตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

2.2 ความหมายของงานวิชาการ

งานวิชาการเป็นงานที่สำคัญมากต่อการจัดการศึกษาในสถานศึกษาทุกระดับและทุกสถานศึกษา การที่สถานศึกษาจะเป็นที่ยอมรับจากชุมชนและผู้ปกครองนักเรียนก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพทางด้านวิชาการเป็นสำคัญ ดังนั้นผู้บริหารและบุคลากรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องมีการพัฒนาคุณภาพงานวิชาการอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อให้งานวิชาการของสถานศึกษามีคุณภาพ นักเรียนซึ่งเป็นผลผลิตของสถานศึกษามีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูง บรรลุตามจุดหมายของหลักสูตร อันจะส่งผลให้ได้รับการยอมรับจากชุมชนและผู้ปกครองนักเรียนอยู่ตลอดเวลาเนื่องจากงานวิชาการเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียน และสถานศึกษา จำเป็นต้องจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนจึงต้องให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับมามีบทบาทในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของงานวิชาการไว้ ดังนี้

อุทัย บุญประเสริฐ (2540 : 25 - 26) กล่าวถึงงานวิชาการว่า ไม่ได้หมายถึงแต่ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนหรือผลการสอบแข่งขันและผลการเข้าศึกษาต่อเท่านั้นแต่ยังหมายถึง บรรยากาศของการเรียนรู้ โอกาสในการเรียนรู้และพัฒนาของเด็ก การส่งเสริมสนับสนุน ชักนำให้เด็กได้มีประสบการณ์ให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองเพื่อพัฒนาคนให้สมบูรณ์

รุ่ง ลอยเลิศ (2542 : 10) ได้ให้ความหมายว่า งานวิชาการ หมายถึง งานหลักของโรงเรียนที่ผู้บริหารจัดกิจกรรมและประสบการณ์ต่าง ๆ ให้แก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมเกี่ยวกับการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนดี มีความรู้ความสามารถ บรรลุเป้าหมายตามหลักสูตร ซึ่งจะส่งผลต่อมาตรฐานและคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน

ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ (2551 : 2) กล่าวว่า งานวิชาการเป็นงานที่รวมภารกิจหลักของหน่วยงานหรือสถานศึกษาที่บ่งบอกถึงปรัชญา จุดมุ่งหมายในการปฏิบัติงานเพื่อให้ผู้รับบริการซึ่งได้แก่นักเรียนหรือบุคคลในชุมชนได้รับการพัฒนาตนเองด้านความรู้ เจตคติและทักษะในศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553 : 16) ได้กล่าวถึงงานวิชาการว่า หมายถึง กิจกรรมทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์สูงสุดกับผู้เรียน

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่า งานวิชาการ หมายถึง งานการจัดกิจกรรมและประสบการณ์ต่าง ๆ รวมถึงการพัฒนาปรับปรุงส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ สามารถพัฒนาตนเองได้ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

2.3 การบริหารงานวิชาการ

การบริหารงานวิชาการ มีนักการศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้ให้นิยามเกี่ยวกับการบริหารงานวิชาการหลายทัศนะ ดังนี้

ภิญโญ สาธร (2526 : 324) การบริหารงานวิชาการ หมายถึง การบริหารกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษา หรือโรงเรียนเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพที่สุด เพราะเป็นหน้าที่ของสถานศึกษาทุกแห่ง คือ การให้ความรู้ทางด้านวิชาการแก่ผู้เรียน

อุทัย ธรรมเตโช (2531 : 6) การบริหารกิจกรรมทุกชนิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาและปรับปรุงการเรียนการสอนให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพที่สุด หรือการบริหารที่ให้ผลเมืองมีความรู้ มีคุณธรรม สามารถประกอบสัมมาอาชีพ ดำรงตนเป็นพลเมืองดี ช่วยกันพัฒนาชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

อุทัย บุญประเสริฐ (2540 : 59) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการบริหารงานวิชาการว่า งานวิชาการของโรงเรียนที่แท้จริงนั้นมีความหมายและขอบเขตกว้างขวางมากกว่าตัวหลักสูตรและการสอน แต่จะมีหลักสูตรเป็นแกนกลาง โดยเฉพาะในกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียนนั้นหลักสูตรจะเป็นตัวกำกับในเนื้อหาความรู้ ทักษะ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ และภาวะสุขภาพ

วิจิต บุญเลิศ (2543 : 78) สรุปว่า การบริหารงานวิชาการ เป็นกระบวนการดำเนินงานของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในการเรียนการสอนที่มุ่งผลสูงสุดให้ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพ

รุจิรี ภูสาระ (2545 : 56) ได้ให้ความหมายการบริหารงานวิชาการไว้ว่า เป็นการบริหารกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษา ซึ่งเกี่ยวข้องกับการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอน ให้เกิดผลตามเป้าหมายของหลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพ

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553 : 16) การบริหารสถานศึกษาโดยมีการจัดกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการปรับปรุง การพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับผู้เรียน

จากความหมายของการบริหารวิชาการข้างต้น สรุปได้ว่า การบริหารงานวิชาการ หมายถึง กระบวนการบริหารกิจกรรมทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงการเรียนการสอนให้ดีขึ้น การปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนตลอดจนการประเมินผลการเรียนการสอน เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียน

2.4 ความสำคัญของการบริหารงานวิชาการ

ความสำคัญของงานวิชาการ มีผู้กล่าวถึงความสำคัญไว้ดังนี้

อุทัย บุญประเสริฐ (2540 : 25) ได้กล่าวถึงความสำคัญของงานวิชาการว่า งานวิชาการเป็นงานหลัก เป็นงานที่ใหญ่ที่สุดของระบบ เป็นงานที่เป็นหัวใจของสถานศึกษา และมีหลักสูตรซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของงานวิชาการ ที่จะตอบสนองและสนับสนุนงานวิชาการให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ

กมล ภูประเสริฐ (2545 : 6) กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษาเป็นการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามที่คาดหวัง ประกอบด้วยงานหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ งานเกี่ยวกับหลักสูตร หลักสูตรท้องถิ่น งานเกี่ยวกับการเรียนการสอน งานเกี่ยวกับการวัดผลประเมินผล การเรียนตามสภาพจริง ไม่เน้นการใช้ข้อสอบเพียงอย่างเดียวกล่าวโดยสรุปได้ว่า การบริหารงานวิชาการเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารโรงเรียนและถือว่าเป็นหัวใจของโรงเรียน ที่โรงเรียนจะต้องดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของการศึกษา นั่นคือนักเรียนมีความรู้ คู่คุณธรรม ดี เก่ง มีสุข มีคุณภาพและคุณสมบัติที่พึงประสงค์ตามที่ชาติต้องการ สามารถดำรงชีพอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553 : 1) ได้กล่าวถึงความสำคัญของงานวิชาการว่า การบริหารงานวิชาการเป็นงานหลักของการบริหารสถานศึกษา ไม่ว่าสถานศึกษาจะเป็นประเภทใดมาตรฐานและคุณภาพของสถานศึกษาจะพิจารณาได้จากผลงานด้านวิชาการเกี่ยวข้องกับหลักสูตรการจัดโปรแกรมการศึกษาและการจัดการเรียนการสอน ซึ่งเป็นหัวใจของสถานศึกษา

Smith (1961 : 170) ได้ศึกษาและจัดลำดับความสำคัญของงานวิชาการไว้เป็นอันดับแรกงานในความรับผิดชอบของผู้บริหารแบ่งเป็น 7 ประเภท ดังนี้

งานบริหารงานวิชาการ	ร้อยละ 40
งานบริหารบุคลากร	ร้อยละ 20
งานบริหารกิจการนักเรียน	ร้อยละ 20
งานบริหารการเงิน	ร้อยละ 5
งานบริหารอาคารสถานที่	ร้อยละ 5
งานบริหารความสัมพันธ์กับชุมชน	ร้อยละ 5
งานบริหารทั่วไป	ร้อยละ 5

จากความหมายความสำคัญของงานวิชาการ ข้างต้น สรุปได้ว่า ความสำคัญของงานวิชาการ คือ งานวิชาการเป็นงานหลัก และเป็นหัวใจหลักในการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียน ซึ่งตอบสนองให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข

2.5 หลักการในการบริหารงานวิชาการ

กิตติมา ปรีดีติลล (2532 : 22-25) ได้กล่าวถึงหลักการบริหารงานวิชาการไว้ว่า หลักการบริหารงานวิชาการเป็นแนวคิดเพื่อปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จในการบริหารงานวิชาการ จำเป็นต้องมีหลักที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. หลักการพัฒนาคุณภาพ (Quality Management) เป็นการบริหารงานเพื่อนำไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ องค์ประกอบของคุณภาพที่เป็นตัวชี้วัดคือผลผลิตและกระบวนการเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคลากรและผู้รับบริการได้รับความพึงพอใจ พัฒนาศักยภาพเป็นที่ยอมรับในระดับสากลมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการประกันคุณภาพการศึกษา ได้แก่ การควบคุมคุณภาพการตรวจสอบคุณภาพ และการประเมินคุณภาพ

2. หลักการมีส่วนร่วม (Participation) การปรับปรุงคุณภาพของกระบวนการบริหารได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดเวลา โดยทุกคนในหน่วยงานมีส่วนร่วม เสนอแนะปรับปรุงและพัฒนา หลักการมีส่วนร่วมต้องการให้ทุกคนได้ร่วมกันทำงานซึ่งลักษณะของงานวิชาการต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายร่วมกันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพได้มากขึ้น การมีส่วนร่วมต้องเริ่มจากการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมประเมินผลเรื่องที่ศึกษาได้

3. หลักการ 3 องค์ประกอบ (3 - E) ได้แก่ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และประหยัด

3.1 หลักแห่งประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึง การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้เป็นตามขั้นตอนกระบวนการ มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรในขณะดำเนินการก็สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ มีประสิทธิภาพเน้นไปที่กระบวนการ (Process) การใช้กลยุทธ์และเทคนิคต่าง ๆ ที่ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์มากที่สุด

3.2 หลักแห่งประสิทธิผล (Effectiveness) หมายถึง ได้ผลผลิต (Outputs) ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ตรงตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร มีความรู้ ความสามารถ มีทักษะเพิ่มขึ้น รวมทั้งการคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้รับ อย่างไรก็ตามมักใช้คำสองคำนี้ควบคู่กันคือมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3.3 หลักประหยัด (Economy) หมายถึง การใช้เวลาน้อย การลงทุนน้อย การใช้กำลังหรือแรงงานน้อย โดยไม่ต้องเพิ่มทรัพยากรทางการบริหาร แต่ได้ผลผลิตตามที่คาดหวังดังนั้นการลงทุนในทางวิชาการจึงต้องคำนึงถึงความประหยัดด้วยเช่นเดียวกัน ผู้บริหาร จะใช้กลวิธีอย่างไรในการบริหารเพื่อพัฒนาคุณภาพโดยอาศัยความประหยัดบุคลากร งบประมาณ วัสดุเทคโนโลยี และใช้เวลาน้อยอีกด้วย

4. หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) หมายถึง การกำกับที่ดี การดูแล อย่างดีประกอบด้วยสี่ประการ ดังนี้

4.1 เป้าหมายสอดคล้องต่อความต้องการหรือความจำเป็นของสังคมหรือ ชุมชน (Relevance) สถานศึกษาต้องทำให้สิ่งที่สอดคล้องกับประโยชน์ของผู้เรียน ประโยชน์ของ สังคมชุมชน

4.2 มีความโปร่งใส (Transparency) กระบวนการบริหารต้องโปร่งใส ตรวจสอบได้อธิบายได้ด้วยเหตุผล และมีความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย

4.3 ทุกขั้นตอนต้องมีผู้รับผิดชอบ (Accountability) มีผู้ยอมรับในผลของ การกระทำและพร้อมที่จะแก้ไขข้อบกพร่องให้จงได้

4.4 กระบวนการบริหารต้องมีประสิทธิภาพ (Efficiency) และได้ ประสิทธิภาพ (Effectiveness) หมายถึง มีการวางแผน มีการปฏิบัติตามแผน มีการติดตามและ ประเมิน และมีการปรับปรุงพัฒนาผลที่ได้รับคุ้มค่ากับการลงทุน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีความพึงพอใจ

5. หลักความเป็นวิชาการ (Academic) หมายถึง ลักษณะที่ครอบคลุมเนื้อหา สาระของวิชาการ ได้แก่ หลักการพัฒนาหลักสูตร หลักการเรียนรู้ หลักการสอน หลักการวัดผล ประเมินผล หลักการนิเทศการศึกษา และหลักการวิจัย เป็นต้น หลักการต่าง ๆ เหล่านี้เป็น องค์ประกอบที่สำคัญ ก่อให้เกิดลักษณะความเป็นวิชาการที่ต้องอาศัย องค์ความรู้เพื่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ ดังนั้นการบริหารงานวิชาการจำเป็นต้องคำนึงถึงหลัก ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (2545 : 12) ได้กำหนดหลักการและแนวคิดด้านการ บริหารงาน วิชาการ เพื่อเป็นแนวทางการบริหารและการจัดการศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาและ โรงเรียนเพื่อพิจารณา ดังต่อไปนี้

1. ยึดหลักให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรโรงเรียนให้เป็นไปตามกรอบหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง โดยมีครู ผู้บริหาร ผู้ปกครอง และชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
  2. มุ่งส่งเสริมโรงเรียนให้จัดกระบวนการเรียนรู้โดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญสูงสุด
  3. มุ่งส่งเสริมให้ชุมชนและสังคมมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นเครือข่ายและแหล่งการเรียนรู้
  4. มุ่งจัดการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐาน โดยจัดให้มีดัชนีชี้วัด คุณภาพการจัดหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ และสามารถตรวจสอบคุณภาพการจัดการศึกษาได้ทุกช่วงชั้นทั้งระดับเขตพื้นที่การศึกษาและโรงเรียน
  5. มุ่งส่งเสริมให้มีการร่วมมือเป็นเครือข่าย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและคุณภาพในการจัดและพัฒนาศึกษา
- ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ (2551 : 22) ได้กล่าวถึง หลักการบริหารงานวิชาการที่สำคัญ ดังนี้

1. หลักการพัฒนาคุณภาพ (Quality Management) เป็นการบริหารเพื่อนำไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ องค์ประกอบของคุณภาพที่เป็นตัวชี้วัดคือผลผลิต และกระบวนการเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคลากรและผู้รับบริการได้รับความพึงพอใจ พัฒนาศักยภาพเป็นที่ยอมรับของสังคมในระดับสากลมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการประกันคุณภาพการศึกษาได้แก่ การควบคุมคุณภาพการตรวจสอบคุณภาพ และการประเมินผล
2. หลักการมีส่วนร่วม (Participation) การปรับปรุงคุณภาพของกระบวนการบริหารได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง สม่าเสมอ โดยหลักการมีส่วนร่วม การเสนอแนะและการพัฒนาในงานวิชาการ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย จึงอาจดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการวิชาการโดยมีเป้าหมายนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพได้มากขึ้น การมีส่วนร่วมต้องเริ่มจากการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมประเมินผล
3. หลักการ 3 องค์ประกอบ (3 - Es) ได้แก่ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ประหยัด

3.1 หลักประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึง การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้เป็นไปตามขั้นตอนและกระบวนการ มีปัญหาและอุปสรรคขณะดำเนินการก็สามารถปรับปรุงแก้ไขได้การมีประสิทธิภาพเน้นไปที่กระบวนการ (Process) การใช้กลยุทธ์และเทคนิควิธีต่าง ๆ ที่ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์มากที่สุด

3.2 หลักประสิทธิผล (Effectiveness) หมายถึง ได้ผลผลิต (Outcome) ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ตรงตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรมีความรู้ความสามารถ มีทักษะเพิ่มขึ้นรวมทั้งการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับ อย่างไรก็ตามมักใช้สองคำนี้ควบคู่กันคือมี ประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3.3 ประหยัด (Economy) หมายถึง การใช้เวลาน้อย การลงทุนน้อย การใช้กำลังหรือแรงงานน้อย โดยไม่ต้องเพิ่มทรัพยากรการบริหาร แต่ได้ผลผลิตตามที่คาดหวัง ดังนั้น การลงทุนทางวิชาการจึงต้องคำนึงหลักความประหยัดด้วยเช่นกัน

4. หลักความเป็นวิชาการ (Academics) หมายถึง ลักษณะที่ครอบคลุม เนื้อหาสาระของวิชาการ ได้แก่ หลักการพัฒนาหลักสูตร หลักการเรียนรู้ หลัก การสอน หลักการวัดผลประเมินผล หลักการนิเทศการศึกษา และหลักการวิจัย เป็นต้น หลักการเหล่านี้เป็น องค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553 : 6 - 7) กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการมี หลักการบริหาร คือ

1. หลักแห่งประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึง การได้มีผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยไม่เพิ่มการลงทุน นั่นคือ นักเรียนนักศึกษาสามารถสำเร็จการศึกษาตามกำหนดของหลักสูตร โดยไม่ล่าออกกลางวัน เรียนเกินเวลา และช้ากว่ากำหนด

2. หลักแห่งประสิทธิผล (Effectiveness) หมายถึง ผลผลิตที่ได้ตาม จุดมุ่งหมายที่วางไว้ นั่นคือนักเรียนนักศึกษามีคุณภาพตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร มีความรู้ ความสามารถทักษะคุณภาพ และการจัดการได้

สรุปได้ว่า หลักการบริหารงานวิชาการ คือ การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง ในการ พัฒนาคุณภาพการศึกษา โดยต้องยึดหลักประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และประหยัด ซึ่งต้องมีความ เป็นวิชาการและการบริหารจัดการแบบธรรมาภิบาล โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ

2.6 การกำหนดขอบข่ายของการบริหารงานวิชาการ

เนื่องจากการบริหารงานวิชาการ ครอบคลุมกิจกรรมในทุกด้านที่ส่งเสริมการ จัดการเรียนรู้มีผู้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการไว้หลายแนวคิด ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (2550 : 7) ได้กำหนดขอบข่ายภารกิจงานและแนว ปฏิบัติงานด้านวิชาการไว้ ดังนี้

1. การวางแผนงานด้านวิชาการ
2. การพัฒนาหรือดำเนินการเกี่ยวกับการให้ความเห็นการพัฒนาสาระ หลักสูตรท้องถิ่น
3. การพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา

4. การจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา
5. การพัฒนากระบวนการการเรียนรู้
6. การวัดผลประเมินผลและเทียบโอนผลการเรียน
7. การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา
8. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้
9. การนิเทศการศึกษา
10. การแนะแนว
11. การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา
12. การส่งเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็งทางวิชาการ
13. การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กร

อื่น

14. การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุทธศาสตร์

หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

15. การจัดทำระเบียบและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับงานด้านวิชาการของ

สถานศึกษา

16. การคัดเลือกหนังสือ แบบเรียนเพื่อใช้ในสถานศึกษา

17. การพัฒนาและใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

แนวทางการปฏิบัติจะนำเสนอเฉพาะ

1. การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา แนวทางการ

ปฏิบัติ

1.1 ศึกษา วิเคราะห์ ความจำเป็นในการใช้สื่อและเทคโนโลยีเพื่อจัดการเรียนการสอน และบริหารงานวิชาการ

- 1.2 ส่งเสริมให้ครูผลิต พัฒนาสื่อ และนวัตกรรมการเรียนการสอน

- 1.3 จัดหาสื่อและเทคโนโลยีเพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอน และ

การพัฒนางานด้านวิชาการ

1.4 ประสานความร่วมมือในการผลิต จัดหา พัฒนาและการใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการจัดการเรียนการสอน และการพัฒนางานวิชาการกับสถานศึกษา บุคคล ครอบครัวยุทธศาสตร์ หน่วยงานสถาบันอื่น

2. การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ แนวทางการปฏิบัติ

2.1 สืบค้นแหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ทั้งในสถานศึกษา ชุมชน ท้องถิ่น ในเขตพื้นที่การศึกษาใกล้เคียง

2.2 จัดทำเอกสารเผยแพร่แหล่งเรียนรู้แก่ครู สถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่น ที่จัดการศึกษาในบริเวณใกล้เคียง

2.3 จัดตั้งและพัฒนาแหล่งเรียนรู้รวมทั้งพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ และประสานความร่วมมือกับสถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่น ที่จัดการศึกษาในการจัดตั้ง ส่งเสริม พัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่ใช้ร่วมกัน

2.4 ส่งเสริม สนับสนุนให้ครูใช้แหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยครอบคลุมภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. การนิเทศการศึกษา แนวทางการปฏิบัติ

3.1 จัดระบบการนิเทศงานวิชาการ และการเรียนการสอนภายใน สถานศึกษา

3.2 ดำเนินการนิเทศงานวิชาการ และการเรียนการสอนในรูปแบบ หลากหลายและเหมาะสมกับสถานศึกษา

3.3. ประเมินผลการจัดระบบ และกระบวนการนิเทศการศึกษาใน สถานศึกษา

3.4 ติดตาม ประสานงานกับเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อพัฒนาระบบ และกระบวนการนิเทศงานวิชาการและการเรียนการสอนของสถานศึกษา

3.5 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์การจัดระบบนิเทศ การศึกษาภายในสถานศึกษากับสถานศึกษาอื่น หรือเครือข่ายการนิเทศการศึกษาในเขตพื้นที่ การศึกษา

ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ (2551 : 9) ได้กำหนดงานหลักที่สำคัญในการบริหารงาน วิชาการออกเป็น 6 งาน ดังนี้

1. งานหลักสูตรและการพัฒนาหลักสูตร
2. งานบริหารหลักสูตร
3. งานสื่อและนวัตกรรมการ
4. งานวัดและประเมินผล
5. งานนิเทศภายใน
6. งานส่งเสริมวิชาการ

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553 : 3 - 4) ได้กล่าวถึงขอบข่ายของการบริหารงาน วิชาการว่าประกอบด้วยงานต่อไปนี้

1. การวางแผนงานเกี่ยวกับวิชาการ เช่น การพัฒนาหลักสูตร การนำหลักสูตร ไปใช้ในการจัดการล่วงหน้าเกี่ยวกับการเรียนการสอน

2. การจัดทำเนื้องานเกี่ยวกับการเรียนการสอน เช่น การกำหนดรายวิชา การจัดชั้นเรียนการจัดครูเข้าสอน การจัดแบบเรียน การปรับปรุงการเรียนการสอน การฝึกงาน

3. การจัดการเกี่ยวกับการเรียนการสอน เช่น การจัดสิ่งอำนวยความสะดวก การส่งเสริมการจัดหลักสูตร โปรแกรมการศึกษา

4. การวัดและประเมินผล

จากขอบข่ายงานวิชาการข้างต้น สรุปได้ว่า ขอบข่ายของการบริหารงานวิชาการ มีดังนี้

1. การวางแผนงานด้านวิชาการ

2. การพัฒนาหรือดำเนินการเกี่ยวกับการให้ความเห็นการพัฒนาสาระ

หลักสูตรท้องถิ่น

3. การพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา

4. การจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา

5. การพัฒนากระบวนการการเรียนรู้

6. การวัดผลประเมินผลและเทียบโอนผลการเรียน

7. การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา

8. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้

9. การนิเทศการศึกษา

10. การแนะแนว

11. การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา

12. การส่งเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็งทางวิชาการ

13. การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กร

อื่น

14. การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุ องค์กร

หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

15. การจัดทำระเบียบและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับงานด้านวิชาการของ

สถานศึกษา

16. การคัดเลือกหนังสือ แบบเรียนเพื่อใช้ในสถานศึกษา

17. การพัฒนาและใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้

1. ความหมายของคำว่าแหล่งการเรียนรู้

แสงจันทร์ อินทนนท์ (2532 : 25) ให้ความหมายว่า แหล่งความรู้ในชุมชน หมายถึง สถานที่รวมของสื่อทุกชนิด ที่ให้บริการเพื่อการเรียนรู้ด้านข้อมูลข่าวสาร สรรพวิทยาการในรูปแบบของความบันเทิงและเนื้อหาสาระแก่ประชาชนที่ต้องการศึกษาหาความรู้ได้ตลอดเวลา

บุญเลิศ มาแสง (2532 : 29) ให้ความหมายคำว่า แหล่งความรู้ หรือแหล่งวิทยาการ หมายถึง สถานที่รวมกิจกรรมที่กระตุ้นเตือนให้เกิดความสำนึก และตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา แหล่งการเรียนรู้จะอยู่ที่ไหน รูปร่างหน้าตาอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพความจำเป็นในแต่ละท้องถิ่น

นฤมล ต้นธสุเรศรัฐ (2533 : 12) เรียกทรัพยากรในท้องถิ่นที่เป็นแหล่งวิทยาการในท้องถิ่นแทนแหล่งการเรียนรู้ว่า หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่แวดล้อมตัวตนในท้องถิ่นและเป็นที่ยกให้เกิดความรู้ได้

กระทรวงศึกษาธิการ (2545 : 43) แหล่งการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศ ประสบการณ์ที่สนับสนุนให้ผู้เรียน ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัยอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

คำริ บุญชู (2548 : 27) กล่าวว่า แหล่งการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลาย ที่สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง จากการได้คิดเอง ปฏิบัติเอง สร้างความรู้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัยและต่อเนื่อง จนเกิดกระบวนการเรียนรู้และสุดท้ายเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550) ได้สรุปความหมายของแหล่งเรียนรู้ว่า หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในสังคมรอบตัวเราทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตเป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นเป็นแหล่งความรู้ที่ทำให้คนในสังคมเกิดการเรียนรู้ และเกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

Nichols (1971 : 341) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่นสำหรับโรงเรียน หมายถึง ประชาชน สถานที่ต่าง ๆ และกิจกรรมทั้งหลายที่นำมาใช้ในการเรียนการสอนเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดี

Good (1973 : 114) กล่าวว่า แหล่งทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สถาบัน องค์กรต่าง ๆ บุคคลซึ่งมีความสามารถในท้องถิ่น วัตถุประสงค์มีอิทธิพลต่อนักเรียนโดยตรงหรือโดยอ้อม

สรุปแหล่งเรียนรู้ หมายถึง สิ่งที่อยู่ในสังคมรอบตัวเราทั้งที่ไม่มีชีวิตและมีชีวิตเป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่ทำให้คนในสังคมเกิดการเรียนรู้ ซึ่งประกอบไปด้วย ข้อมูล ข่าวสาร ประชาชน สถานที่ต่าง ๆ และกิจกรรมทั้งหลายที่นำมาใช้ในการเรียนการสอนเพื่อให้นักเรียน ร่วมกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดความสำนึก และตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลาและเกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้และเรียนรู้ จากการได้คิดเอง ปฏิบัติเอง สร้างความรู้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัย และต่อเนื่อง เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

2. ความสำคัญของการใช้แหล่งเรียนรู้

นฤมล ต้นสุรเศรษฐ์ (2533 : 6-7) กล่าวไว้ว่า แหล่งความรู้ หรือ แหล่งวิทยาการในชุมชน มีความสำคัญ คือ

1. เป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนจะมีปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองตลอดเวลา โดยไม่จำกัดเพศและวัย
2. เป็นแหล่งที่ช่วยเสริมการเรียนการสอนการศึกษาในระบบ
3. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อหาความรู้จากแหล่งกำเนิดได้ เช่น การเข้าไปศึกษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือศาสนสถาน การศึกษาพันธุ์ไม้หรือการศึกษาพันธุ์สัตว์ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ถึงแหล่งที่อยู่อาศัยในป่า
4. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรงหรือลงมือปฏิบัติจริง เช่น การแก้เครื่องยนต์ การประดิษฐ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โต้ะ แก้วอี การทำอาหาร ขนม หรือ ดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น
5. เป็นแหล่งที่ประชาชนจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ที่มีการคิดค้นขึ้น และยังมีของจริงให้เห็น เช่น การศึกษาถึงประดิษฐ์กรรมชิ้นใหม่ โดยดูจากวีดิทัศน์ ภาพยนตร์ นิทรรศการ หรือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งวิทยาการประเภทนี้จะ เป็นสื่อต่าง ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ในหลาย ๆ ด้าน คือ
  - 5.1 เป็นแหล่งให้ข่าวสาร เปิดโลกทัศน์ของผู้ศึกษาให้กว้างไกลกว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในห้องถิ่นของตน ช่วยให้เกิดความสนใจในเรื่องสำคัญ ช่วยยกระดับความมุ่งมั่น โดยการเสนอภาพในอุดมคติหรือเสนอผลสำเร็จ และความก้าวหน้าของงานและบุคคลต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยสร้างบรรยากาศของการพัฒนาด้วย
  - 5.2 เป็นสิ่งช่วยเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมเพื่อให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ ๆ แนวความคิดใหม่ ๆ ขึ้น

5.3 เป็นสื่อการสอนสมัยใหม่ ที่ให้ทั้งความรู้ ก่อให้เกิดทักษะ ช่วยให้การเรียนรู้เร็วขึ้น

กรมสามัญศึกษา (2544 : 7) ดังนี้

1. แหล่งการเรียนรู้สามารถตอบสนองการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ (Process Of Learning) การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง (Learning By Doing) ทั้งจากท้องถิ่น ซึ่งเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ตนเองมีอยู่แล้ว

2. เป็นแหล่งกิจกรรม แหล่งทัศนศึกษา แหล่งฝึกงาน และแหล่งประกอบอาชีพของผู้เรียน

3. เป็นแหล่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นโดยตรง

4. เป็นห้องเรียนธรรมชาติ เป็นแหล่งค้นคว้า วิจัย และฝึกอบรม

5. เป็นองค์กรเปิด ผู้สนใจสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง

6. สามารถเผยแพร่ข้อมูลแก่ผู้เรียนในเชิงรุก เข้าสู่กลุ่มเป้าหมายอย่างทั่วถึง

ประหยัดและสะดวก

7. มีการเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน

8. มีสื่อประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อเสริมกิจกรรมการเรียนการสอนและพัฒนาอาชีพ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 3) แนวคิดในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้สรุปได้ในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. แหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งที่นักเรียนจะศึกษาค้นคว้าหาคำตอบที่สนใจใฝ่รู้ แหล่งเรียนรู้มีทั้งในโรงเรียนและชุมชน

2. แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนนอกจากห้องเรียน ห้องปฏิบัติการต่าง ๆ แล้ว สถานที่ทุกแห่งในบริเวณโรงเรียนจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ได้และบางครั้งโรงเรียนอาจจัดเพิ่มเติมสิ่งที่มีอยู่เช่น จัดเป็นจุดศึกษา สวนการเรียนรู้ ค่ายการเรียนรู้ เป็นต้น

3. แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและที่สร้างขึ้น อาจเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนา สาธารณประโยชน์ สถานประกอบการ สถาบันทางการศึกษา อาชีพในชุมชน ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ

4. โรงเรียนจัดการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงกิจกรรมต่อเนื่องระหว่างการเรียนรู้ในห้องเรียน ในโรงเรียน และชุมชนอย่างไรก็ตามแนวคิดในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ที่กล่าวในเบื้องต้นนั้นจะบังเกิดประสิทธิภาพในเชิงปฏิบัติต้องยึดหลักปรัชญาการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยเน้นให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ซึ่งผู้สอนสามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดได้ปฏิบัติงานด้วยเอกลักษณ์ของตัวเอง

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 : 3) แนวคิดและแนวปฏิบัติที่สำคัญมีดังนี้

1. การจัดการเรียนรู้เน้นความสำคัญที่ผู้เรียนให้ผู้เรียนมีความสำคัญที่สุดในกระบวนการเรียนรู้
2. ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยการฝึกทักษะการใช้กระบวนการคิด การวิเคราะห์ การสังเกต การรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติจริง ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น
3. ให้ผู้เรียนเรียนรู้อย่างมีความสุข สนุกกับการเรียนรู้ ได้คิด แสดงออกอย่างอิสระ บรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นกัลยาณมิตร
4. ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ทั้งระบบ
5. ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจัดการกระบวนการเรียนรู้ของครูผู้สอนให้มาเป็นผู้รับฟัง ผู้เสนอแนะ ผู้ร่วมเรียนรู้ เป็นที่ปรึกษา ผู้สร้างโอกาส สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เป็นนักออกแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนมีบทบาทมากที่สุด
6. ต้องการให้เรียนรู้ในสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิต คือสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว จากง่ายไปหายาก จากรูปธรรมสู่นามธรรมโดยใช้แหล่งการเรียนรู้เป็นสื่อ ประสบการณ์ชีวิต ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นฐานการเรียนรู้และประยุกต์ใช้กับการป้องกันและแก้ปัญหา
7. ให้ผู้เรียนได้มีโอกาสฝึกจัดกิจกรรม ได้เรียนรู้ตามความต้องการ ความสนใจใฝ่เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้รับประสบการณ์การเรียนรู้ด้วยตนเอง
8. ถือว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลาทุกสถานที่
9. ปลุกฝังสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้

โดยสรุปแล้ว แหล่งการเรียนรู้ซึ่งถือว่าเป็นตัวช่วยในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในยุคปฏิรูปการศึกษานี้ถือเป็นสื่อที่มีความสัมพันธ์กับประสิทธิภาพของการจัดการเรียนการสอนโดยเฉพาะทำให้มองเห็นภาพการสอนของครูที่มุ่งให้ความสำคัญกับผู้เรียน ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ไม่ว่าด้านความสนใจ ความสนุกกับการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ของกลุ่ม สาระใกล้กับการดำรงชีวิตจริง มีเจตคติที่ดีกับธรรมชาติ แทนที่จะให้เด็กรอรับการบอกความรู้จากครูภายในห้องสี่เหลี่ยมอันอึดอัด คับแคบเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

3. ประเภทของแหล่งการเรียนรู้

ลัดดา ศุขปรีดี (2523 : 41) ได้จำแนกแหล่งวิชาชุมชนในการเรียนการสอนไว้ ดังนี้

1. แหล่งวิชาการภายในโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียน อาคารเรียน วัสดุอุปกรณ์ ต้นไม้ ใบหญ้าแมลง ก้อนหิน ดิน สวนครัว ครู นักเรียน คนงาน ภารโรง เป็นต้น

2. บุคคลที่โรงเรียนเชิญมาเป็นวิทยากร เช่น ชาวนา ชาวประมง ช่างไม้
ข้าราชการ ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ภิกษุสงฆ์ บุรุษไปรษณีย์
  3. แหล่งวิชาการในชุมชนและนอกชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น สถานที่สำคัญทาง
ประวัติศาสตร์ปูชนียสถาน วัตถุโบราณ สถานที่ราชการ สถาบันทางการศึกษาและพิพิธภัณฑ์
 เป็นต้น
  4. กิจกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ผลงานด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม
วรรณคดีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นเมือง เป็นต้น
- วิชัย ประสิทธิ์วุฒิมิเวช (2542 : 36) ได้แบ่งประเภทของแหล่งวิทยากรเป็น 4
ประเภท คือ

1. แหล่งวิทยากรในโรงเรียน อาจจะเป็นสิ่งของ บุคคล หรือสถานที่ที่อยู่ภายใน
โรงเรียน เป็นแหล่งที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรม
เสริมหลักสูตร ผู้สอนควรพิจารณามอบหมายงานให้ผู้เรียนอย่างมีคุณภาพ
  - 1.1 บุคลากรภายในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นครู เจ้าหน้าที่ หรือนักการภารโรง ที่
มีความรู้ความสามารถในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ จากหลักการง่าย ๆ
ว่าทุกคนย่อมมีความรู้ความสามารถในส่วนที่แตกต่างกัน ไม่มีผู้ใดที่รู้จริงในทุกสิ่ง เพียงแต่ผู้สอน
จะยอมรับและมองเห็นคุณค่าที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ที่ดียิ่ง
  - 1.2 สื่อการเรียนต่าง ๆ ที่ผู้เรียนสามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง เช่น การจัดมุม
ประสบการณ์กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ การจัดนิทรรศการตามโอกาส ให้บริการในด้านห้อง
หรือศูนย์วิชาการต่าง ๆ เช่น ศูนย์สื่อการเรียน บทเรียนสำเร็จรูป เป็นต้น
  - 1.3 สถานที่ซึ่งเป็นแหล่งวิทยากรภายในโรงเรียน เช่น ห้องสมุด
ห้องปฏิบัติการ โรงฝึกงาน ห้องโสตทัศนอุปกรณ์ เรือนเพาะชำ แปลงเกษตร ร้านค้าสหกรณ์ หรือ
สหกรณ์รวมทั้งห้องเรียนที่มีการจัดประสบการณ์เสริมทางด้านการงานและพื้นฐานอาชีพ
2. แหล่งวิทยากรในกลุ่มโรงเรียน การบริหารงานการศึกษาระดับประถมศึกษา
สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด มีการจัดแบ่งโรงเรียนตามสภาพภูมิศาสตร์อยู่ตำบล
เดียวกัน หรือสามารถติดต่อกันได้สะดวกเป็นกลุ่มโรงเรียน แต่ละกลุ่มมีจำนวน 5 – 10 โรงเรียน
มีสายงาน การบริหารงานที่ชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีบุคลากรที่ทำหน้าที่วิชาการ กลุ่มที่
รับผิดชอบเป็นกลุ่มประสบการณ์ ทำหน้าที่ให้ความสนับสนุนด้านวิชาการภายในกลุ่มของตนเอง
นอกจากนั้น การจัดเป็นกลุ่มโรงเรียนยังมีประโยชน์ในการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
เพราะแต่ละโรงเรียนภายในกลุ่มย่อมมีจุดเด่นที่แตกต่างกัน ควรพยายามประสานงานและ
นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ การเชิญวิทยากร การใช้บริการห้องสมุด ห้องศูนย์วิชาการ สื่อการเรียน
 ฯลฯ

3. แหล่งวิทยาการภายในท้องถิ่น เป็นได้ทั้ง สิ่งของ บุคคล หรือสถานที่ ทั้งที่ ขึ้นอยู่กับผู้สอนที่มีการสำรวจข้อมูลและนำข้อมูลมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ยกตัวอย่างเช่น

3.1 แหล่งวัสดุต่าง ๆ ที่ใช้ในงานการงานพื้นฐานอาชีพ ซึ่งมีอยู่ภายในท้องถิ่น เช่น ดิน หิน แร่ ไม้ พืช ฯลฯ ซึ่งจะเป็นสื่อกลางให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจและมีค่านิยม ถูกต้องเห็นคุณค่าต่อสิ่งนั้น ๆ

3.2 บุคคลในแต่ละท้องถิ่นจะมีความรู้ความสามารถ ความถนัดในด้านต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพที่แตกต่างกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านช่างฝีมือ อาชีพต่าง ๆ สามารถที่จะเชิญให้ประสบการณ์แก่ผู้เรียนได้ดี เช่น

3.2.1 วิทยากรในท้องถิ่น ได้แก่ ผู้มีถิ่นฐานบ้านเรือนและประกอบอาชีพ ของตนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ข้าราชการ พ่อค้า เกษตรกร พระสงฆ์ ช่างฝีมือ ชาวบ้าน เป็นต้น

3.2.2 วิทยากรผู้มาเยี่ยมได้แก่ ผู้ที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในท้องถิ่นอื่นที่มา เยี่ยมโรงเรียนหรือเป็นแขกของชุมชนเป็นครั้งคราว เช่น ศึกษาพิเศษ นักพัฒนาการ ผู้ชำนาญการ เฉพาะสาขา เป็นต้น

3.3 สถานที่ต่าง ๆ ที่สังคมได้สร้างขึ้นไว้อย่างมีจุดหมาย เพื่อความรู้ความ เข้าใจ ความสุข ความเพลิดเพลิน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐาน อาชีพ ได้แก่

3.3.1 ห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ผู้เรียนสามารถ ศึกษาค้นคว้าความรู้ต่าง ๆ ได้

3.3.2 พิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น ที่มีการรวบรวมของมีค่าทางด้านศิลปะ และ วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ

3.3.3 สถานที่สำคัญภายในท้องถิ่น เช่น สถานที่ราชการ โรงเรียน วิทยาลัย สมาคม กลุ่มผู้สนใจ ศูนย์ฝึกอาชีพ ฯ

4. แหล่งวิทยากรนอกท้องถิ่น ได้แก่ การศึกษานอกสถานที่ การขอยืมสื่อการ เรียน การสอน ขอบริการวัสดุ สิ่งพิมพ์ เป็นต้น แหล่งวิทยากรท้องถิ่นนั้นมีทั้งของภาครัฐ ของ ภาคเอกชน มากมายหลายรูปแบบ

ประจักษ์ บุญอารีย์ (2544 : 41) ได้แบ่งแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 9 ชนิด คือ

1. แหล่งการเรียนรู้ธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น ดิน หิน น้ำ สัตว์ พืช อากาศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทุกอย่างที่อยู่ในท้องถิ่น เช่น พื้นที่ ป่าใน ชุมชน น้ำ ภูเขา น้ำตก หาดทราย แหล่งน้ำ ทะเล เป็นต้น หินชนิดต่าง ๆ ดินจากพื้นที่ ต่าง ๆ นก สัตว์ป่า ปลา แสงแดด ลม ฝน แมลงต่าง ๆ สภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น แหล่งเกลือ และสินแร่ต่าง ๆ ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เกิดเป็นและมีขึ้นตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เราต้องเรียนรู้

และเข้าใจ สามารถนำมาใช้ประโยชน์ดูแลอนุรักษ์และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขอย่างสมดุลและยั่งยืนจะมีคุณค่าต่อการศึกษามากเพียงใดขึ้นอยู่กับความเห็นคุณค่าและการบริหารจัดการ

2. แหล่งการเรียนรู้ที่สร้างขึ้น ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่องค์กรภาครัฐและเอกชนสร้างขึ้นเพื่อลูกหลานในท้องถิ่น เช่น

2.1 หอสมุดของท้องถิ่นและห้องสมุดเอกชน ทั้งที่อยู่ในและนอกสถานศึกษาขององค์กรเอกชนหรือของส่วนบุคคล แม้ว่าเทคโนโลยีสารสนเทศจะเจริญก้าวหน้าขึ้นเพียงใดก็ตามการอ่านก็ยังคงมีความสำคัญมากขึ้นเพียงใด

2.2 สถาบันการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น คือ สถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อให้คนเข้าเที่ยวชมและเรียนรู้ของท้องถิ่น เช่น ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม หอศิลป์ พิพิธภัณฑ์เมือง พิพิธภัณฑ์ปลาน้ำจืด สวนสัตว์ สวนสมุนไพร สวนหิน สวนรุกขชาติ ศูนย์วิทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งแต่ละถิ่นสามารถสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อลูกหลานอย่างหลากหลาย

2.3 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้แก่ สถานที่อันเป็นร่องรอย ความเป็นมาในอดีตของแต่ละท้องถิ่น เช่น ซากปรักหักพังของชุมชนเก่า วัดเก่า ภาพเขียนสีผนัง ถ้ำเตาเผา เครื่องปั้นดินเผา ปราสาทขอม ซึ่งมีในท้องถิ่น ควรได้รับการจัดการให้เป็นแหล่งการเรียนรู้

2.4 สถานที่ราชการ ต้องจัดสถานที่เป็นของประชาชน บริการประชาชนเพื่อประชาชน โปร่งใส ตรวจสอบได้ เรียนรู้และเข้าใจได้

2.5 สถานประกอบการของเอกชน เป็นความรับผิดชอบของสถานประกอบการภาคเอกชนที่ต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามปฏิญญา “All for Education”

2.6 สถานที่สาธารณะ เช่น สวนสาธารณะ อนุสาวรีย์ สนามกีฬา วนอุทยาน อุทยาน ป่าชุมชน ค่ายลูกเสือ ฯลฯ

2.7 แดนเคารพและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ สถานที่ที่สร้างขึ้นให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือจิตวิญญาณตามความเชื่อของแต่ละชุมชน เช่น ศาลเจ้า ดอนเจ้าปู่ ศาลพระภูมิ ศาลหลักเมือง

3. วัดวาอารามและสถานที่สำคัญทางศาสนา เป็นสถาบันและแหล่งการเรียนรู้คู่กับสังคมไทยและสังคมโลกมายาวนาน มีในทุกชุมชน เช่น วัดของชุมชนพุทธ โบสถ์ในชุมชนคริสต์ มัสยิดในชุมชนอิสลามฯ นับเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญที่แต่ละท้องถิ่นควรจัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สมบูรณ์สำหรับลูกหลาน

4. ภูมิปัญญาและแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ในทุกท้องถิ่นมีปัญญาที่บรรพชนได้เรียนรู้และสืบทอดติดต่อกันมาอย่างมากมาย ทั้งยังมีแหล่งภูมิปัญญาที่เป็นบุคคลหรือที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน (ตัวคน) และมีสถานที่เก็บรวบรวมผลผลิตหรือผลงานอันเกิดจากภูมิปัญญา

บุคคลและสถานที่ควรถูกจัดการให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของลูกหลานได้รับการยกย่องชมเชย ในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ทางการศึกษาและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

5. กิจกรรมในวิถีชีวิตและตามประเพณีของท้องถิ่น มีกิจกรรมการงาน การละเล่น และประเพณีวัฒนธรรมมากมายที่คนในแต่ละสังคมต้องเรียนรู้และถือปฏิบัติ เช่น ประเพณีสิบสองเดือน ประเพณีตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ของอีสาน อาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีความรู้และการปฏิบัติแตกต่างกันไปที่นักเรียนและผู้ใฝ่รู้ สามารถรวมเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น

6. วัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ในท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่นมีเครื่องมือ เครื่องใช้ อันเป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของคนมากมาย

7. แหล่งท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวในโลกยุคไร้พรมแดน ต่อไปคนทุกชาติทุกภาษาจะไปหาสู่เพื่อที่จะเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สถานที่ท่องเที่ยวจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ของคนต่างถิ่นและในท้องถิ่น โดยเฉพาะการเรียนรู้ด้านภาษาและวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

8. แหล่งการเรียนรู้จากสื่อสารมวลและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางด้านสื่อสารและโทรคมนาคมทุกท้องถิ่นสามารถที่จะมีสื่อการเรียนรู้ อิเล็กทรอนิกส์ได้ทั่วไป ซึ่งสามารถจัดได้ทั้งสถาบันการศึกษาและธุรกิจ

9. โรงเรียนและสถาบันการศึกษาทุกระดับ โรงเรียนและสถาบันการศึกษาในอนาคตไม่เป็นเพียงเป็นสถานการสอนสำหรับนักเรียนนักศึกษาในวัยใดวัยหนึ่งต่อไปอีกแล้ว แต่จะพัฒนาไปสู่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งปวงชนสามารถเข้าไปเรียนรู้ได้จากแหล่งข้อมูล เครื่องมือที่ได้มาจากภาษีของประชาชน

เสรี พงศ์พิศ (2545 : 2) ได้เสนอ “ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา” ในการปฏิรูปการศึกษาภาคชุมชน ในรูปเหล่านี้

1. ครอบครัว

ถือเป็นศูนย์ถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแห่งแรกของแต่ละชีวิต จากพ่อแม่สู่ลูก จากคุณปู่ คุณย่า คุณตา คุณยาย สู่หลาน จากพี่สู่น้อง จากญาติพี่น้องสู่ลูกหลาน ในวงศ์ตระกูลของตนเอง

2. วัดและชุมชน

วัดและชุมชนถือเป็นศูนย์กลางของแหล่งสรรพวิชาสาธารณะทั้งปวง จากพระสงฆ์และผู้นำชุมชนสู่ประชาชนทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี หลักธรรมที่ควรปฏิบัติ มารยาทสังคม ยาและกระบวนการรักษาโรคต่าง ๆ ฯลฯ

3. “ครู” เจ้าสำนัก

ครู เจ้าสำนัก ส่วนมากจะเป็นครูสอนภูมิปัญญาที่เด่นเฉพาะทาง เช่น ศิลปะป้องกันตัว (มวยไทย) การแสดง การต่อสู้ ช่างศิลปะเฉพาะ ฯลฯ

4. องค์กรชุมชนและเครือข่าย ศูนย์การเรียนรู้ใหม่ของชุมชน หมายถึง องค์กรต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตามแนวความคิดการพัฒนาสมัยใหม่ เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่ม ออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มเลี้ยงไก่ กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มชวานา ฯลฯ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 3-4) ได้การจัดหรือจำแนกประเภทของแหล่งเรียนรู้จัดได้หลายแบบตามความเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนแต่ละแห่งเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการใช้ โดยนำเสนอการจัดประเภทแหล่งเรียนรู้ไว้ 2 แบบ ได้แก่

แบบที่ 1 จัดตามลักษณะของแหล่งเรียนรู้ เช่น

1. แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่นักเรียนจะศึกษาหาความรู้ได้จากสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ ลำธาร หิน ดิน ทราย ทะเล ฯลฯ

2. แหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนเทคโนโลยีและสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุดประชาชน สถาบันการศึกษา สวนสาธารณะ ตลาด บ้านเรือน สถานประกอบการ ฯลฯ

3. บุคคล เป็นแหล่งเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ ความสามารถ คุณธรรม จริยธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งด้านการประกอบอาชีพและการสืบสานวัฒนธรรม ตลอดจนนักคิด นักประดิษฐ์ ตลอดจนผู้ที่สามารถคิดค้นริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ในด้านต่าง ๆ

แบบที่ 2 จัดตามแหล่งที่ตั้งของแหล่งเรียนรู้ เช่น

1. แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนเดิมจะมีหลัก ๆ คือ ครู อาจารย์ ห้องสมุด ต่อมาพัฒนาเป็นห้องปฏิบัติการต่าง ๆ เช่น ห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ ห้องปฏิบัติการทางภาษา ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ ห้องสโตนทัศนศึกษา ห้องจริยธรรม ห้องศิลปะ ฯลฯ ตลอดจนการใช้อาคารสถานที่บริเวณและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน เช่น ห้องอาหาร สนาม ห้องน้ำ สวนดอกไม้ สวนสมุนไพร แหล่งน้ำในโรงเรียน ฯลฯ

2. แหล่งเรียนรู้ในชุมชน แหล่งเรียนรู้ในชุมชนครอบคลุมทั้งด้านสถานที่และบุคคลซึ่งอาจอยู่ในชุมชนใกล้เคียงโรงเรียน และชุมชนที่โรงเรียนพานักเรียนไปศึกษาหาความรู้ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ชายทะเล ห้องสมุดประชาชน สถานีตำรวจ สถานีอนามัย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ ฟาร์ม สวนผัก แหล่งทอผ้า ร้านอาหาร ดนตรีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้าน เทคโนโลยีในชีวิตประจำวัน แหล่งข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ฯลฯ

Ramirez (1954 : 386) จำแนกแหล่งความรู้ในชุมชนออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. แหล่งความรู้ที่เป็นธรรมชาติ อาทิ แสงแดด อากาศ ดิน น้ำ เป็นต้น

2. แหล่งความรู้ที่เป็นบุคคล ได้แก่ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถในชุมชน

3. แหล่งความรู้ทางด้านเทคโนโลยี ได้แก่ แหล่งความรู้ที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ การคิดประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เช่น เครื่องยนต์

Jarolimek (1969 : 189) จำแนกแหล่งความรู้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ประเภทที่เป็นวัสดุในการอ่าน (Reading Materials) ได้แก่ หนังสือ จุลสาร วารสาร หนังสือพิมพ์ และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

2. ประเภทที่ไม่ใช่วัสดุในการอ่าน (Non – Reading Materials) ได้แก่ ภาพยนตร์ รูปภาพ ฟิล์มสตริป เครื่องบันทึกเสียง แผนที่ ลูกโลก และแหล่งวิทยาการอื่น ๆ

โดยสรุปแล้ว แหล่งการเรียนรู้ไม่ว่าจะเรียกว่าแหล่งวิทยาการชุมชน แหล่งวิชาการชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนหรือเรียกอย่างอื่นก็ตาม ก็คงหมายถึงแหล่งที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งถ้าพิจารณาโดยถือเอาสถานศึกษาที่อยู่ประเทศนี้เป็นหลักแล้ว จะทำให้มองเห็นแหล่งการเรียนรู้เพียง 2 ประเภท คือ แหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน ซึ่งส่วนมากจะเป็นแหล่งที่คนสร้างขึ้น เช่น ห้องสมุด ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องโสตทัศนูปกรณ์ ห้องวิทยาศาสตร์ มุมหนังสือ สวนหย่อม สวนวรรณคดี เป็นต้น ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือ แหล่งการเรียนรู้ที่อยู่นอกห้องเรียน ซึ่งจะมีทั้งธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำคลอง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น สถานที่ราชการ พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุดประชาชน ตลาด ศูนย์การค้า แหล่งประกอบการ นอกนั้นก็จะเป็นพวกกิจกรรมประเพณีชุมชน เช่น งานประเพณีต่าง ๆ

4. การบริหารจัดการและแนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้

แหล่งเรียนรู้ (Learning Resources) ซึ่งมีทั้งแหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน และแหล่งเรียนรู้ภายนอกโรงเรียนหรือแหล่งเรียนรู้ชุมชนนั้น จะมีแนวทางการบริหารจัดการเพื่อให้บังเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อการใช้ในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งต้องคำนึงถึงหลักการบริหารจัดการสำคัญที่เรียกว่า “หลักการบริหารแบบ 4 M’s” ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. 2550 : 4)

1. บุคลากร (Man)

ผู้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน ครูผู้สอนทุกคน นักเรียนทุกคน ผู้ปกครอง ชุมชน คณะกรรมการสถานศึกษา และหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ

2. งบประมาณ (Money)

การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การบริหารจัดการงบประมาณให้บังเกิดประโยชน์สูงสุด คุ่มค่ามากที่สุด โดยแหล่งที่มาของงบประมาณคือเงินนอกงบประมาณและเงินงบประมาณ โดยใช้จ่ายตามระเบียบของทางราชการ

3. ทรัพยากร (Materials)

การบริหารจัดการทรัพยากรหรือแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา โดยมีการจัดทำทะเบียน เพื่อสะดวกในการบริหารจัดการได้ครอบคลุม ครบถ้วนและเกิดประโยชน์สูงสุดจัดได้ดังนี้ แหล่งเรียนรู้ของราชการ เอกชน แหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน แหล่งเรียนรู้ภายนอกโรงเรียน โดยการพัฒนาของเดิมหรือสร้างใหม่ และจัดเก็บเป็นระบบ โดยแยกเป็นสื่อธรรมชาติและสื่อเทคโนโลยี

4. การบริหารจัดการ (Management)

จัดทำแผนยุทธศาสตร์ แผนพัฒนา แผนปฏิบัติการ/โครงการของสถานศึกษา โดยการตั้งทีมบริหารเพื่ออำนวยการและสนับสนุน การจัดตั้งทีมครู-นักเรียน เพื่อดำเนินการส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาให้เกิดผลคุ้มค่า ยั่งยืน โดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ที่เกิดประโยชน์กับผู้เรียน เป็นสำคัญส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักและใช้แหล่งเรียนรู้อย่างคุ้มค่าและประสานความร่วมมือกับทุกองค์การ

5. บทบาทของบุคลากรกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้

ในการบริหารจัดการเพื่อให้แหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งทรัพยากรที่มีคุณค่าในการศึกษา และการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนนั้น บุคลากรทุกคนทุกฝ่ายจะมีบทบาทสำคัญดังต่อไปนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. 2550 : 5)

1. บทบาทของผู้บริหารและรองผู้บริหารของโรงเรียน

ผู้บริหารโรงเรียนหรือรองผู้บริหารของโรงเรียน จะมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ดังนี้

- 1.1 กำหนดนโยบาย วางแผนเพื่อส่งเสริมสนับสนุนการจัดทำ จัดสร้าง หรือพัฒนาแหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน
- 1.2 ส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ประสบการณ์ในการจัด การใช้ แหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน
- 1.3 สนับสนุนส่งเสริมให้บุคลากรทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการนำเสนอผลงาน โครงการ หรือนวัตกรรมที่เกิดจากการศึกษาหรือใช้แหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน
- 1.4 นิเทศ กำกับ ติดตาม ดูแล และประเมินผลระบบการจัดการเรียนการสอนโดยการใช้แหล่งเรียนรู้ทั้งภายในและนอกโรงเรียน

2. บทบาทของครูผู้สอน

ครูผู้สอนจะมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ดังนี้

- 2.1 รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน

2.2 ให้คำปรึกษา แนะนำผู้เรียนในการศึกษาหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้
 2.3 จัดทำ ประสานงานวัสดุอุปกรณ์ เอกสารเพิ่มเติม ให้การแนะนำ และ
 สร้างขวัญกำลังใจ

2.4 ประเมินการเรียนรู้จากการจัดกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ในภาพรวม

2.5 ติดตาม ช่วยเหลือการดำเนินงาน แนะนำความถูกต้อง

2.6 ประยุกต์ใช้ เผยแพร่ผลงาน สรุปและประเมินผล

3. บทบาทของนักเรียนและผู้เรียน

นักเรียนและผู้เรียนจะมีบทบาทในการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ดังนี้

3.1 สำรวจแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน ชุมชน และศึกษาเอกสารพร้อมทั้งจด

บันทึก

3.2 แบ่งกลุ่ม แบ่งหน้าที่การทำงาน นำความรู้เสนอภายในกลุ่ม

3.3 ตรวจสอบข้อมูล ความถูกต้อง ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารเพิ่มเติมจาก

แหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ

3.4 ประเมินผลด้านความรู้ กระบวนการทำงานโดยตนเอง คณะครู และ

ผู้ปกครอง

3.5 เลือกรูปแบบและวิธีการนำเสนอผลงาน

3.6 เสนอผลงานการปฏิบัติงาน เผยแพร่ผลงานต่อผู้เรียน คณะครู

ผู้ปกครอง ชุมชน สรุปผลและประเมินผลการเผยแพร่ผลงาน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 4-5) บทบาทและ

ความสำคัญของบุคลากรทุกฝ่ายที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินการในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐาน (Learning Resources - Based) อาจกล่าวได้ในภาพรวมดังต่อไปนี้

1. ผู้บริหาร เป็นปัจจัยสำคัญที่จะสนับสนุนให้การจัดการเรียนรู้ประสบผลสำเร็จมีคุณภาพตามมาตรฐานการเรียนรู้ โดยทาความเข้าใจธรรมชาติวิชา กระบวนการจัดการเรียนรู้ การวัดผลประเมินผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนการพัฒนาสื่อการเรียน ให้กาสนับสนุนด้านงบประมาณ บริหารโดยการสร้างเสริมขวัญกำลังใจ ดำเนินการนิเทศภายใน ติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนติดตามประสานหน่วยงาน และบุคลากรเพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนรู้

2. ผู้สอน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการจัดการเรียนรู้ ผู้สอนต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติวิชา สามารถจัดและพัฒนาระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนมีคุณภาพและพัฒนาได้ตามศักยภาพ ประเมินผลการเรียนรู้ได้ตามสภาพจริง สร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการ

เรียนรู้ พัฒนาสื่อ เครื่องมือ แหล่งเรียนรู้ให้สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ มีคุณธรรม จริยธรรม และจรรยาบรรณในวิชาชีพสูง

3. ผู้เรียน ควรเรียนรู้ได้เต็มตามศักยภาพ มีความกระตือรือร้นและได้รับ กระบวนการเรียนรู้ที่ดี มีความรู้ความสามารถทางการเรียนที่เพียงพอต่อการนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน

4. ผู้นิเทศและผู้ให้การช่วยเหลือดูแล เป็นผู้ที่ให้คำปรึกษาแนะนำในการ พัฒนาการจัดการเรียนรู้ ควรเป็นผู้ที่รู้จักธรรมชาติวิชา มีความรู้ความสามารถในการจัดการ เรียนรู้ มีเทคนิควิธีการถ่ายทอดความรู้ นำเสนอสื่อนวัตกรรมในการพัฒนา ติดตามผลและ ประเมินผลพัฒนาของครูอย่างต่อเนื่อง

5. ผู้ปกครอง รับรู้ เอาใจใส่ดูแล พยายามเรียนรู้ร่วมกับลูกหลาน มีความเข้าใจ และช่วยแก้ไขปัญหาในการเรียน

6. สภาพแวดล้อม สื่อ แหล่งเรียนรู้ เช่นห้องเรียน มีความพร้อมในการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ อากาศถ่ายเท แสงสว่างเพียงพอ มีวัสดุอุปกรณ์ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ มีเอกสาร และมุมปฏิบัติกิจกรรมหรือเกมเสริมการเรียนรู้บริเวณโรงเรียน สะอาด ร่มรื่น ปลอดภัย มีมุมหรือ แหล่งที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้หลากหลายชุมชน สถานที่ประกอบการ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่จะสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ หรือใช้ความรู้เป็นพื้นฐานในการเรียนรู้เพิ่มเติม

6. ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้

สุภภรณ์ มั่นเกตุวิทย์ (2541 : 22) (อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ (2545 : 34-41)) ครูต้นแบบปี 2541 โรงเรียนบ้านทุ่งเสี้ยว (นบุรีรัฐ) อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้แสดงขั้นตอนในการใช้แหล่งการเรียนรู้ภายใน คือ ห้องวิทยาศาสตร์แบบ พึ่งตนเองดังนี้

1. การจัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อม เป็นการสร้างบรรยากาศทั้งในและนอก ห้องเรียน ที่เอื้อต่อกิจกรรมการเรียนรู้ของผู้เรียน เน้นความเป็นธรรมชาติและความต้องการของ ผู้เรียนเป็นแบบสำคัญ และให้ผู้เรียนมีส่วนในการจัดที่สำคัญ ต้องมีความปลอดภัยสูง

2. การวางแผนการสอน เริ่มจากการศึกษาหลักสูตร และเอกสารต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้อง แล้วจัดเตรียมเป็นแผนการเรียนเอกสารและสื่อ มีการประสานงานกับผู้เกี่ยวข้องใน กรณีที่ต้องออกไปศึกษาแหล่งเรียนรู้นอกสถานที่

3. ขั้นตอนการสอน ต้องมีการทดสอบความรู้พื้นฐานในการออกไปศึกษาที่แหล่ง เรียนรู้ทุกครั้งด้วยเครื่องมือที่หลากหลายรูปแบบ กิจกรรมการเรียนรู้จริง ให้ผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติ

ครูผู้สอนเป็นเพียงผู้กำกับ ควรพึ่งพาประชาคมชุมชน ผู้รู้ หรือเจ้าของแหล่งการเรียนรู้เป็นวิทยากร ให้ความรู้และ ข้อมูลต่าง ๆ แก่นักเรียน

4. **ขั้นประเมินผล** ให้มีการประเมินผลตามสภาพจริงที่เกิดขึ้นกับนักเรียน เช่น การสังเกตความสนใจ สอบถามความรู้สึก ความคิดเห็น สัมภาษณ์ ตรวจสอบชิ้นงานที่ปฏิบัติ จัดทำ แฟ้มสะสมงานในรูปแบบที่ง่าย ๆ เป็นธรรมชาติ และต้องมีการประเมินผลทุกระยะ กล่าวคือ ก่อนเรียน ระหว่างเรียน และหลังการเรียน

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 : 4)

1. **ขั้นสำรวจ** โดยครูผู้สอนได้ให้ผู้เรียนได้ทำการสำรวจแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน และในชุมชนของผู้เรียน
2. **ขั้นเรียนรู้** เป็นขั้นที่ผู้เรียนได้ศึกษาแหล่งเรียนรู้ และปฏิบัติกิจกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ และมีการวางแผนร่วมกันในการปฏิบัติงาน
3. **ขั้นประเมินผล** เป็นขั้นตอนการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง โดยให้บรรลุจุดประสงค์การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ ในการจัดการเรียนรู้ โดยมีผู้สอน ผู้เรียน ผู้ปกครองเป็นผู้ประเมิน
4. **ขั้นนำไปใช้** เป็นขั้นที่ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้จากแหล่งเรียนรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน
5. **ขั้นประยุกต์ความรู้และเผยแพร่ผลงาน** ขั้นที่ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและเผยแพร่ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับผู้เรียนต่อไป

วิธีการใช้แหล่งการเรียนรู้ แนวปฏิบัติและกลยุทธ์ในการใช้ ที่กล่าวมา สรุปได้ว่า สิ่งที่ผู้ประสงค์จะใช้แหล่ง การเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนจะต้องศึกษาให้เข้าใจ และนำไปปฏิบัติให้เกิดผลตามเจตนารมณ์

7. การใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษา

คำริ บุญชู (2548 : 29-30) แหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษาเป็นสภาพทางบริบทและสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนสถานศึกษาแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกัน หากโรงเรียนใดมีพื้นที่และห้องเรียนจำกัดไม่สามารถจัดแหล่งเรียนรู้ตามที่กล่าวมาได้ก็อาจจัดสิ่งที่สถานศึกษานั้นมีอยู่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ได้เช่นกัน กล่าวคือ หากสถานศึกษาใดมีพื้นที่ไม่ย่นต้นชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในสถานศึกษาเพียง 1 ต้นเช่นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นมะม่วง ต้นขนุน ฯลฯ ก็สามารถเชื่อมโยงบูรณาการพันธุ์ไม้ชนิดนั้นมาสู่การเรียนการสอนได้เช่นกันโดยให้นักเรียนร่วมกันศึกษาเรียนรู้องค์ความรู้จากต้นไม้พันธุ์นั้น ๆ ตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่าง ๆ ดังนี้

1. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ผู้สอนอาจให้ผู้เรียนเขียนชื่อพันธุ์ไม้ หาคำแปล แต่งคำประพันธ์ หาคำประพันธ์ที่ปรากฏชื่อพันธุ์ไม้นั้น ๆ มาฝึกอ่านออกเสียง อ่านในใจ อ่าน ทำนองเสนาะ ฝึกเขียนตามคำบอก เขียนเรียงความ คัดลายมือ ฝึกพูดบรรยายลักษณะของพันธุ์ไม้ ฝึกโต้วาทีในญัตติเกี่ยวกับพันธุ์ไม้

2. กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ ให้ผู้เรียนฝึกนับจำนวนคำนวณจำนวน ประมาณการจำนวนผลผลิตของพันธุ์ไม้ ฝึกการวัดและการคาดคะเนขนาดและความสูงของพันธุ์ไม้ ฝึกหาดำแหน่ง ระยะทาง ทิศทาง ขนาด พื้นที่ รูปร่างพันธุ์ไม้ เขียนแผนผัง แผนที่แสดงที่ตั้งของพันธุ์ไม้ ฝึกคำนวณรายได้ที่เกิดจากผลผลิตของพันธุ์ไม้ในแต่ละปี

3. กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ ศึกษาภูมิปัญญาที่เกิดจากพันธุ์ไม้ ฝึกการเขียนรายงานจากการสำรวจ สภาพทางกายภาพของพันธุ์ไม้ ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์ไม้

4. กลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษาและพลศึกษา ศึกษาสรรพคุณทางยาของพันธุ์ไม้ การผลิตยาขงสมุนไพรจากผลผลิตของพันธุ์ไม้ รายชื่ออุปกรณ์กีฬาที่ทำจากพันธุ์ไม้

5. กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปศึกษา ฝึกวาดภาพระบายสีพันธุ์ไม้ เรียนรู้ลักษณะ และชนิดของเครื่องดนตรีที่ทำจากพันธุ์ไม้

6. กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี ฝึกออกแบบและสร้าง สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากพันธุ์ไม้นั้น ๆ เรียนรู้อาชีพที่ต้องพึ่งพาอาศัยพันธุ์ไม้ การนำผลผลิตของพันธุ์ไม้มาทำเป็นอาหารรวมทั้งการถนอมอาหารที่ได้จากพันธุ์ไม้

7. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ให้ผู้เรียนเรียนรู้คำศัพท์และประโยคที่เกี่ยวข้องกับส่วนประกอบกับพันธุ์ไม้

8. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน กำหนดพันธุ์ไม้ที่มีในสถานศึกษาเป็นไม้ประจำสถานศึกษา จัดตั้งชมรมเพื่อสร้างจิตสำนึกในการสงวน อนุรักษ์พันธุ์ไม้หายากในท้องถิ่น จะเห็นได้ว่าพันธุ์ไม้เพียงต้นเดียวที่มีในสถานศึกษา ก็สามารถใช้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนได้ทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ครูต้องวางแผนและกำหนดกรอบเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ที่มีในโรงเรียนให้มีความชัดเจน และสามารถนำมาปรับใช้ในการเรียนรู้แบบบูรณาการกับทุกกลุ่มสาระได้ตั้งกรณีตัวอย่างที่กล่าวถึงในเบื้องต้น

8. โครงสร้างแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

กรมสามัญศึกษา (2542 ก : 16) ได้แบ่งโครงสร้างแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ด้านวิชาการ ประกอบด้วยห้องสมุด ห้องโสตทัศนศึกษา ห้องสมุด ห้องหมวดวิชา ศูนย์การเรียนรู้ ห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ ห้องปฏิบัติการทางคอมพิวเตอร์ ห้องปฏิบัติการทางภาษา ศูนย์การเรียนรู้ด้วยตนเอง ห้องดนตรี ห้องคหกรรม ฯลฯ
2. ด้านการส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ ประกอบด้วย ห้องแนะแนว ห้องพิพิธภัณฑสถาน ห้องพยาบาล อุทยานการศึกษา สวนสมุนไพร สวนวรรณคดี ฯลฯ

9. ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

กรมสามัญศึกษา (2542 ข : 20-24) ได้กำหนดแนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนจำเป็นต้องศึกษารวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นเพื่อการจัดสร้างหรือปรับปรุงพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนให้เหมาะสม และนำข้อมูลสารสนเทศมาศึกษาทบทวน วิเคราะห์สภาพปัจจุบันเปรียบเทียบกับในอดีต วิเคราะห์แนวโน้มความเป็นไปได้ในการดำเนินการและกำหนดวิสัยทัศน์ เพื่อเป็นทิศทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน ดังนี้

1.1 ข้อมูลพื้นฐานเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

1.1.1 แนวโน้มการพัฒนา เช่น ข้อมูลสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม สภาพภูมิศาสตร์ ประชาชน ประเพณี ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ทั้งในระดับท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับระดับชาติ ที่เอื้อต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้

1.1.2 ความต้องการของผู้ปกครอง ชุมชน เช่น ความต้องการบริการของโรงเรียนที่ให้ต่อชุมชน ในด้านต่าง ๆ การร่วมพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน

1.1.3 แนวทางการจัดการศึกษาของรัฐ เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน นโยบายของกระทรวงศึกษาที่อ้างอิงการกำหนดให้มีการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

1.1.4 ศักยภาพของโรงเรียน ในด้านความพร้อมของทรัพยากร และข้อจำกัดด้านสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียน รวมทั้งโอกาสที่ดีและอุปสรรคจากสภาพแวดล้อมภายนอกที่มีผลกระทบ ต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

2. แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนอาจจะนำยุทธศาสตร์มาใช้ในการดำเนินงานดังนี้

2.1 ยุทธศาสตร์พัฒนาบุคลากรเพื่อส่งเสริมการจัดและ การใช้แหล่งเรียนรู้ เป็นวิธีการกระตุ้นให้บุคลากรเห็นความสำคัญของการจัด และใช้แหล่งเรียนรู้โดยมีแนวทางการ ดำเนินงาน บุคลากร ประกอบด้วย คณะครู นักเรียน เจ้าหน้าที่ ผู้ปกครอง กรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน วิธีการพัฒนาบุคลากรด้านการจัดการใช้แหล่งเรียนรู้

- 2.1.1 จัดประชุมสัมมนา ให้ความรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่ง กันและกัน
- 2.1.2 จัดทัศนศึกษาดูงานแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ นอกโรงเรียน
- 2.1.3 ส่งเสริมให้ร่วมกิจกรรมกับหน่วยงาน องค์กรของรัฐเอกชนที่จัด โครงการ และกิจกรรมให้ความรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ
- 2.1.4 จัดศูนย์วิชาการรวบรวมความรู้ไว้ให้ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเอง
- 2.1.5 จัดการแข่งขันประกวดการจัดแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนตามความ สนใจและความต้องการจำเป็นเพื่อเสริมหลักสูตรปกติ
- 2.1.6 จัดนิเทศภายในเพื่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน
- 2.1.7 จัดประเมินและติดตามผลการพัฒนาบุคลากรด้านการจัด และ การใช้แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

เนื้อหาสาระในการพัฒนาบุคลากรด้านการจัดและ การใช้แหล่งเรียนรู้

1. ข่าวสาร ข้อมูลที่ทันสมัยเป็นปัจจุบัน
2. จิตสำนึกในการส่งเสริมการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้
3. วิธีการสร้างและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้วยตนเอง
4. กิจกรรมที่ควรจัดในแหล่งเรียนรู้
5. การเรียนการสอนที่เน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง
6. วิธีการใช้แหล่งเรียนรู้ให้คุ้มค่า
7. การประเมินผลการจัดและใช้แหล่งเรียนรู้

2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศเป็น วิธีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยมีแนวทางการ ดำเนินงาน สารสนเทศ ประกอบด้วย วัสดุอุปกรณ์ สื่อการสอน คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ วิธีการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

- 2.2.1 จัดระบบข่าวสารข้อมูลให้ทันสมัยเป็นปัจจุบัน
- 2.2.2 บำรุงรักษาพัฒนาวัสดุอุปกรณ์ทุกชนิดให้อยู่ในสภาพใช้งานได้
- 2.2.3 สร้างสื่อการเรียนการสอนในรูปแบบการวิจัยและพัฒนา

เสมอ

- 2.2.4 พัฒนาโปรแกรมคอมพิวเตอร์ให้ยกระดับทันสมัยตลอดเวลา
- 2.2.5 ส่งเสริมการจัดการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม
- 2.2.6 ประเมินและสรุปผลการดำเนินงานพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้าน

เทคโนโลยีสารสนเทศ

เนื้อหาสาระในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

1. ข่าวสารข้อมูลที่ทันสมัย
2. จัดโดยคำนึงถึงวุฒิภาวะของผู้เรียน
3. ตรงตามความสนใจและความต้องการจำเป็นของผู้ใช้
4. แปลกใหม่ ทำทาย ชวนให้ติดตาม และคิดค้นสร้างสรรค์เอง.

2.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งกิจกรรมที่ส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ใน

โรงเรียนโดยมีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

2.3.1 การศึกษาค้นคว้าข้อมูลข่าวสาร

2.3.2 การจัดทำโครงการ

2.3.3 การประดิษฐ์

2.3.4 การผลิตสิ่งของ

2.3.5 การพัฒนาและอนุรักษ์

2.3.6 การแสดงละครและบทบาทสมมติ

2.3.7 การสร้างสถานการณ์จำลอง

2.3.8 การฝึกทักษะการปฏิบัติ

2.3.9 การฝึกกระบวนการทำงานร่วมกัน

2.3.10 การฝึกค่านิยมและจิตสำนึก

2.3.11 การฝึกทักษะอาชีพ

2.3.12 การฝึกการพัฒนาบุคลิกภาพ

3. การพัฒนากิจกรรมที่ส่งเสริมใช้แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

3.1 วิเคราะห์พฤติกรรมและคุณลักษณะที่ต้องการให้เกิดในผู้เรียนตามสาระ

การเรียนรู้

3.2 กำหนดสถานการณ์การเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ใน

โรงเรียน

3.3 ร่วมกับผู้เรียนออกแบบกิจกรรมให้ผู้เรียนปฏิบัติจริงด้วยตนเอง โดยใช้

แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

3.4 ส่งเสริมและกระตุ้นให้ผู้เรียนแสวงหาและร่วมกิจกรรมในแหล่งเรียนรู้อื่นๆทั้งภายในโรงเรียนและนอกโรงเรียนตามความสนใจ เพื่อสรุปเป็นข้อความรู้ที่นำไปใช้ในชีวิตจริง

3.5 ให้นักเรียนมีส่วนร่วมประเมินตนเองในการศึกษาจากแหล่งเรียนรู้โดยเน้นการประเมินสภาพจริงให้สามารถสรุปเป็นความก้าวหน้าและผลสำเร็จของตนเอง

3.6 ให้นักเรียนนำเสนอผลงานที่เป็นผลจากการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้เพื่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

10. ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับใช้แหล่งเรียนรู้ : ประสิทธิภาพการปฏิบัติ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 : 6-8) ในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐาน (Learning Resource Based Instruction) หรือ Place – Based Learning ให้บังเกิดประโยชน์สูงสุดนั้น ได้มีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การเตรียมการจัดการเรียนรู้ของครูผู้สอน ครูผู้สอนต้องดำเนินการเตรียมการดังต่อไปนี้

- 1.1 ศึกษาและวิเคราะห์หลักสูตร จุดประสงค์และความสัมพันธ์ของเนื้อหา
- 1.2 จัดทำแผนการเรียนรู้
- 1.3 กำหนดสื่อจากแหล่งเรียนรู้ สิ่งแวดล้อม ของจริง (ธรรมชาติ)
- 1.4 กำหนดวิธีการและเครื่องมือวัดผลประเมินผล
- 1.5 วางแผนการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้จากแหล่งการเรียนรู้

2. การกำหนดสถานที่แหล่งเรียนรู้ สามารถกำหนดได้ 3 ประเภท คือ

2.1 การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางใกล้ ๆ หมายถึง การพาผู้เรียนไปยังสถานที่อื่นนอกห้องเรียน แต่ยังคงอยู่ในโรงเรียน เช่น การศึกษาด้านไม้ในโรงเรียน การศึกษาระบบนิเวศในโรงเรียน เป็นต้น

2.2 การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางไม่ไกลมากนัก หมายถึง การศึกษาแหล่งเรียนรู้ที่อยู่ใกล้เคียงกับโรงเรียนที่สามารถเดินทางไปได้สะดวก เช่น การพาผู้เรียนไปศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริงในชุมชน

2.3 การไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ในระยะทางไกล หมายถึง การศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ที่ไกลจากโรงเรียน ต้องใช้ยานพาหนะและต้องใช้เวลาอย่างน้อย 1 วันขึ้นไป

3. การปฐมนิเทศผู้เรียนก่อนไปศึกษานอกชั้นเรียน โดยให้คำนึงถึง

3.1 แหล่งที่ไปศึกษาและเหตุผลที่จะไป อธิบายถึงลักษณะของสถานที่ เช่น พิพิธภัณฑ์ หรือโรงงานอุตสาหกรรม และสถานที่ประเภทเดียวกันที่มีอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

3.2 วิธีการเดินทาง พาหนะในการเดินทางและค่าเดินทางที่ผู้เรียนต้องใช้จ่าย

3.3 ประโยชน์ของการศึกษานอกสถานที่ เป็นการทบทวนหรือการเริ่มต้นหน่วยการเรียนรู้และกิจกรรมประเภทนี้ดีกว่ากิจกรรมอื่น ๆ ในชั้นเรียนอย่างไร

4. ขั้นตอนการพาผู้เรียนไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายนอกสถานที่ มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

4.1 ขั้นกำหนดความมุ่งหมาย ความมุ่งหมายในกาไปศึกษาแหล่งเรียนรู้จะต้องก่อให้เกิดคุณค่าทางวิชาการ ได้ผลคุ้มค่าและไม่มีกิจกรรมอย่างอื่นทดแทนได้ ในการกำหนดความมุ่งหมายนี้ครูผู้สอนต้องคำนึงว่ามีความจำเป็นที่จะต้องพาไปศึกษานอกชั้นเรียนเกี่ยวกับวิชาที่เรียนจริงหรือไม่ ต้องการไปศึกษาอะไร สภาพแวดล้อมเหมาะสมหรือไม่

4.2 ขั้นเตรียมการ ผู้สอนวางแผนร่วมกับผู้เรียนไปสำรวจแหล่งที่จะไปเสียก่อน อภิปรายถึงเหตุผลที่จะไป ผู้สอนปฐมนิเทศให้แนวทางกับผู้เรียนว่าต้องเตรียมอะไรบ้างจะไปโดยวิธีใด อย่างไร ผู้สอนต้องแจ้งกำหนดการให้เจ้าของสถานที่ทราบ ถ้าเดินทางไปในระยะทางไกลต้องขออนุญาตผู้ปกครองและปฏิบัติตามระเบียบว่าด้วยการพานักเรียนนักศึกษาไปนอกสถานที่

4.3 ขั้นเดินทางและศึกษาแหล่งเรียนรู้ ออกเดินทางศึกษาแหล่งเรียนรู้ตามกำหนดนัดหมาย ถ้าเป็นหน่วยงานเมื่อถึงสถานที่ทำงานแล้ว ผู้สอนควรพาผู้เรียนไปทาคความรู้จักกับเจ้าของสถานที่ เจ้าของสถานที่อาจกล่าวต้อนรับและแนะนำสถานที่ หรือแบ่งกลุ่มให้วิทยากรเจ้าของสถานที่เป็นผู้พาไปดูและอธิบายให้ทราบ สถานที่บางแห่งอาจมีการแจกเอกสารประกอบด้วยก็ได้ ผู้สอนต้องให้ผู้เรียนได้สังเกต ซักถาม ถ่ายภาพ หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ได้ความรู้ให้มากที่สุด

4.4 ขั้นประเมินผล เมื่อผู้เรียนกลับมาแล้ว ผู้สอนควรให้ผู้เรียนประเมินว่าได้ผลตามจุดมุ่งหมายหรือไม่ โดยจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ประชุมปฏิบัติการ ทำการทดลองในห้องปฏิบัติการ อภิปราย จัดนิทรรศการ เขียนรายงาน เป็นต้น

แนวคิดพื้นฐานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. แนวคิดในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

นิลลบล นิมกิงรัตน์ (2529 : 28) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่เปิดโอกาสให้ประชาชน หรือสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้ร่วมดำเนินการในทุกขั้นตอน

ของกระบวนการวิจัยโดยผู้วิจัยทำหน้าที่คล้ายผู้ประสานงานและบริหารการวิจัยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

กมล สุตประเสริฐ (2540 : 8-9) (อ้างอิงใน สุจิตรา แบบประเสริฐ. 2552 : 30)

กล่าวว่า ดังนี้

1. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ต่างกันแต่เพียงว่าการวิจัยแบบนี้มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา เป็นการวิจัยที่ดำเนินและไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย

2. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งช่วยเหลือกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสในสังคม การวิจัยแบบนี้เชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะแก้ไขปัญหาของตน เมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร และเชื่อว่าควรเป็นการศึกษาที่ให้ประชาชนมีความมั่นใจว่าเขาสามารถทำอะไรบางอย่างให้แก่ตนเองได้ และการศึกษาคควรให้การเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อคนเป้าหมายสูงสุดของการวิจัย คือ การช่วยประชาชนให้มีเป้าหมาย และสนับสนุนเป้าหมายในการพัฒนาการของตนเอง

3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่มีการปฏิบัติพลิกแพลงนำเอาการปฏิบัติกับการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อการสะท้อนกลับรวมเข้าด้วยกันเพื่อไปสู่การปรับปรุงแก้ไขอย่างมีเหตุผล โดยวิธีการทำให้การวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม และเป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติและการพิจารณาไตร่ตรองเป็นผลสะท้อนต่อไป ทำให้เกิดเป็นมาตรฐานตามความต้องการด้านการเมืองการปกครอง การวัฒนธรรม สภาวะทางสังคม และสภาพเศรษฐกิจของชุมชน อาศัยการยอมรับของประชาชนในสิ่งที่ประชาชนมีอยู่จริง อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดต่อเนื่องเป็นประสบการณ์อย่างหลากหลาย ดังนั้น การวิจัยจึงให้น้ำหนักต่อการเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นอย่างมาก

4. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกัน ต้องอาศัยการสืบสวนค้นคว้าปัญหา และข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่มวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา ร่วมกันเป็นกลุ่ม และเหนือสิ่งอื่นใดต้องปฏิบัติงานร่วมกันในการแก้ปัญหานั้น ๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นกระบวนการวิจัยที่ใช้กระบวนการประชาธิปไตยด้วย

5. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยืนหยัดขึ้นมาได้ด้วยประชาชนผู้มีหัวใจเปี่ยมด้วยการวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ในการแก้ไขปัญหาของตน เป็นเครื่องมือที่ช่วยกลุ่มคนยากจนและคนที่ด้อยโอกาสด้วยการวางพื้นฐานของการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานพัฒนาทั้งหลายกับชุมชน จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่ช่วยเสริมให้ประชาชนสามารถแก้ปัญหของตนเองได้ตามความเชื่อที่ว่า คนต้องพัฒนาตนเอง

เมื่อนักวิจัยใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างถูกต้อง จะทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น 2) ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น และ 3) ประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้อันมากขึ้น กระบวนการวิจัยนี้มีใช่เป็นเพียงการสืบค้นปัญหาและการแก้ปัญหาเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการกระตุ้นให้ประชาชนมีการกระทำต่อปัญหาเหล่านั้นการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดต่อปัญหาทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นนอกจากได้เรียนรู้การแก้ปัญหายังได้เพิ่มพูนความรู้ใหม่พร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาที่ยากไปกว่านี้ด้วย

จากแนวคิดพื้นฐานที่กล่าวมาข้างต้น สรุปแนวคิดได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แนวทางการดำเนินการมาจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มุ่งหวังแก้ปัญหาในสังคมนั้น โดยผู้แก้ปัญหาก็คือคนในสังคมนั่นเองที่ร่วมกันแก้ปัญหา ซึ่งกระบวนการกระทำแต่ละขั้นตอนต้องมุ่งประโยชน์ต่อสังคม และทุกขั้นตอนสังคมนั้นต้องมีส่วนร่วม โดยมุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องมีการศึกษาบริบทของสังคมอย่างแท้จริงเพื่อให้ทราบถึงปัญหา สู่การร่วมมือกันพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2. ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

อริศรา ชูชาติ (2538 : 8) ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นความหมายในส่วนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ประชาชนสมาชิกของชุมชน กับ ผู้วิจัย ผู้ปฏิบัติการได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันประเมินปัญหาความต้องการของชุมชน (Need Assessment) ร่วมกันในการวิเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันว่า ชุมชนมีปัญหา และข้อบกพร่องในเรื่องใดบ้าง แล้วร่วมกันระบุปัญหานั้น ต่อจากนั้นก็มีการศึกษาหาแนวทางในการแก้ปัญหา การสำรวจทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ที่มีการวางแผนการแก้ปัญหา ดำเนินการติดตามผล และสุดท้าย คือ การประเมินผล ซึ่งงานทั้งหมดเป็นการทำงานร่วมกันของทุกฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกของชุมชนที่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจตลอดกระบวนการ

กมล สุตประเสริฐ (2540 : 8) กล่าวถึง ของ PAR ไว้ว่า “PAR คือ การวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเต็ม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนาเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการการวิจัย และในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย”

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545 : 241) (อ้างอิงใน สุจิตรา แบบประเสริฐ, 2552 : 30) ที่กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกัน ต้องอาศัยการสืบสวนสอบสวนหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่มวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา

(ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรมส่วนบุคคล) รวมกันเป็นกลุ่ม และเหนือสิ่งอื่นใดต้องปฏิบัติงานร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาที่นั้น ๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว นอกจากนี้ การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมกระบวนการประชาธิปไตย เพื่อแสวงหาความรู้ในการแก้ปัญหาของตน

สุภางค์ จันทวานิช (2546) และพันธุทิพย์ รามสูตร (2540) (อ้างอิงใน สุจิตรา แบบประเสริฐ. 2552 : 30) สรุปว่าการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่ทำให้ผู้ถูกวิจัย หรือผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยช่วยให้ข้อมูล ช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหา หรือหาวิธีส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนาให้เกิดความเข้าใจในปัญหาสังคมอย่างจริงจัง และเอาชนะปัญหาเหล่านั้น การวิจัยแบบมีส่วนร่วมมีความมุ่งหมายให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่เป็นประชาธิปไตยระหว่างผู้ที่ร่วมอยู่ในกระบวนการวิจัยทุกฝ่าย

สรุปการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายความว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการเรียนรู้จากประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนความคิด ร่วมประเมินปัญหา ความต้องการ ร่วมคิดวิเคราะห์สภาพปัญหา ร่วมวางแผน ตลอดจนร่วมแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผน ดำเนินการติดตาม และประเมินผล

3. หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR

พันธุทิพย์ รามสูตร (2540 : 33-34) กล่าวถึงหลักการสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่า ความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนกระทั่งการสร้างความรู้ และการกำหนดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจนเพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับและพัฒนาความน่าเชื่อมั่นในตัวของเขาเองให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สภาพการณ์ปัญหาของเขา ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย หรือเหยียดหยามว่าเป็นสิ่งไร้คุณค่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจแปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

4. สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกัน หรือแบ่งแยก (Alienated) จากพื้นดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบบังคับจากผู้มีอิทธิพล สิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยแบบเก่าไม่มีใครนึกถึง และไม่เคยเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนเองอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์ และปัญหาของตนเอง สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือ อำนาจกดขี่จากผู้มีอำนาจ

Kemmis (อ้างอิงใน ผ่องพรรณ ทรัพย์มงคลกุล, 2543 : 187) ขยายรายละเอียดคุณลักษณะพื้นฐานของ Participatory Action Research รวม 6 ประการ ดังนี้

1. กระบวนการวิจัยแบบ Participatory Action Research เป็นกระบวนการทางสังคม (Par is a Social Process) เพราะมีความเชื่อว่ากระบวนการพัฒนาปัจเจกชนกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน ไม่ว่าปัจเจกชนนั้น ๆ จะได้รับประโยชน์โดยส่วนตนมากหรือน้อย

2. การวิจัยแบบ Participatory Action Research เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR is Participatory) การวิจัยอาจเริ่มต้นหรือถูกจุดประกายโดยนักวิจัยภายนอกแต่กระบวนการวิจัยนั้นการมีส่วนร่วมของทุกคน ในกลุ่มเป็นเจ้าของการวิจัยร่วมกัน ไม่ใช่เพียงในฐานะผู้ให้ข้อมูลกับนักวิจัยภายนอก หรือในฐานะเฉพาะผู้ได้รับผลประโยชน์ แต่ถือว่าทุกคนร่วมกันวิจัยเกี่ยวกับเรื่องของตนเอง ไม่ใช่ไปวิจัยเรื่องของผู้อื่นกลุ่มอื่น ทุกคนมีส่วนร่วมพินิจพิเคราะห์ศักยภาพและคุณค่าในตนเอง การมีส่วนร่วมในการจัดการใช้ความรู้ ความคิดของตนเพื่อการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเรียนรู้ที่จะสะท้อนความคิดวิพากษ์ตนเอง ในสิ่งที่ได้กระทำร่วมกัน ทั้งนี้ PAR ในอุดมคตินั้น สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัย ตั้งแต่การตกลงใจที่จะทำการวิจัย การกำหนดปัญหาวิจัย การเลือกวิธีการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล การตัดสินใจที่จะปฏิบัติการตามแผน และการวิเคราะห์ผลการปฏิบัติ

3. การวิจัย Participatory Action Research เป็นการวิจัยที่เน้นการปฏิบัติ (PAR is Practical) โดยเฉพาะการปฏิบัติใด ๆ ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยมุ่งทำความเข้าใจวิธีการ และผลการปฏิบัติงานที่เป็นอยู่ ศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติให้ดีขึ้น และเรียนรู้จากกระบวนการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้น ความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ

4. การวิจัยแบบ Participatory Action Research เป็นกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างอิสรภาพ (PAR is Emancipatory) กล่าวคือ ปลุกจิตสำนึกเพื่อให้คนได้คลี่คลาย และเอาชนะปัญหาอุปสรรคอันเนื่องจากการถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคมที่มีโครงสร้างไม่เป็นธรรม ทำให้คนเรียนรู้ที่จะแบ่งปันและร่วมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและสงบสุขมากขึ้น

5. การวิจัยแบบ Participatory Action Research เน้นกระบวนการเชิงวิพากษ์ (PAR is Critical) สะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ในขั้นตอนของการวิจัยทั้งก่อนและหลังการปฏิบัติ

6. การวิจัยแบบ Participatory Action Research เป็นเกลียวของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR is Recursive) จะสะท้อนถึงวงจรของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะช่วยให้เรียนรู้ต่อไปอีก จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Learning by Doing with Others)

จากที่นักการศึกษาหลายท่านกล่าวถึงหลักการสำคัญของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสรุปเป็นหลักการสำคัญได้ว่า หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีลักษณะที่มุ่งการเป็นประชาธิปไตยให้ความเท่าเทียมกับทุกคนเห็นความสำคัญทุกคนสามารถคิดได้อย่างเสรีภาพตามศักยภาพของแต่ละคนเปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความสามารถของตนเองส่งเสริมการรักถิ่นฐานบ้านเกิดส่งเสริมการกล้าแสดงออกร่วมพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี

4. ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สมอาจ วงษ์ขมทอง (2536 : 24) ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่มุ่งจะนำหลักของวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ เพื่อแก้ปัญหาในสภาพการณ์เฉพาะ ไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อนำผลไปใช้กับสภาพการณ์อื่น ๆ โดยทั่วไปที่นอกเหนือไปจากสภาพการณ์ที่ศึกษา เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ในฐานะผู้ร่วมวิจัยและนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการทำงานจริง ๆ นักวิจัยเพื่อการพัฒนา หรือนักพัฒนาจะอาศัยการวิจัยนี้เข้าไปช่วยกระตุ้น ให้ประชาชนเริ่มพิจารณาปัญหาชุมชน ไปพร้อม ๆ กับนักวิจัยภายนอก และแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ช่วยตรวจสอบปัญหาการมองซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการวิจัยต่อเนื่อง ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลอดเวลาในกระบวนการวิจัยแล้วจะนำประชาชนไปสู่การคิดเอง ทำเอง และ แก้ปัญหาเองในที่สุด นอกจากนี้ วงจรของการวิจัย หรือ เกลียวการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแล้ว การวิจัยแบบ Participatory Action Research ไม่มีกรอบที่เฉพาะเจาะจงในเรื่องวิธีการใช้แนวทางของการวิจัยเชิงวิพากษ์ คือใช้แนวทางผสมผสาน (Eclectic) ทั้งนี้เน้นเทคนิควิธีที่เป็นหัวใจ คือการสะท้อนตนเอง และวิภาควิธีเลือกใช้เทคนิคของการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลที่เหมาะสมกับสถานการณ์ และเป็นวิธีที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน ทั้งนี้ต้องยอมรับความเสี่ยง หรือความผิดพลาดร่วมกันทั้งกลุ่มนักวิจัยภายนอก และสมาชิกของชุมชน หากมีข้อขัดแย้งใด ๆ ในทุกขั้นตอนของการศึกษาและการปฏิบัติก็ควรมีการเปิดใจพูดคุย

คลี่คลายกันอย่างตรงไปตรงมาอย่างไรก็ดี งานวิจัยในแนวทาง PAR มีคุณลักษณะเฉพาะบางประการที่เป็นจุดเด่นดังนี้

1. คำถามวิจัย (Research Questions)

ใน PAR จะไม่มีคำถามวิจัยที่ชัดเจนกำหนดไว้ก่อนโดยนักวิจัยภายนอก แต่คำถามวิจัยจะมีจุดกำเนิดจากปัญหาในกลุ่ม หรือ ชุมชน ดังนั้น กลุ่มจะร่วมกันกำหนดคำถามวิจัยที่จะนำไปสู่การศึกษาและการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาและคำถามวิจัยนี้อาจปรับเปลี่ยนได้อีกในระหว่างดำเนินการวิจัย

2. การเก็บข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation)

เทคนิคสามเส้ามีจุดกำเนิดจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้เพื่อเสริมความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของวิจัย การใช้เทคนิคสามเส้า มีหลายระดับ สำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมใช้ดังนี้

2.1 ใช้กลุ่มนักวิจัยสหวิทยาการ (Multidisciplinary Term) สมาชิกในกลุ่มวิจัยควรประกอบด้วยผู้ที่มีประสบการณ์ และความเชี่ยวชาญจากต่างสาขา เพื่อให้สามารถมองเห็นปัญหาและแนวทางการศึกษาได้ครอบคลุมทุกแง่มุม และลึกซึ้งเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

2.2 มีความหลากหลายของแหล่งข้อมูล (Diversity of Sources and Information) ใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลายทั้งจากคน เหตุการณ์ และสถานที่ โดยเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพมากกว่าข้อมูลเชิงปริมาณ ข้อมูลต่าง ๆ จะตรวจสอบ และยืนยันซึ่งกันและกัน เพื่อประกันความเชื่อถือได้

2.3 มีความหลากหลายของเทคนิคการเก็บข้อมูล (Diversity of Information and Techniques) ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลหลากหลายวิธีผสมผสานกัน

3. การวิเคราะห์ข้อมูลและวิธีนำเสนอ

ในการวิจัยแบบ PAR การวิเคราะห์ข้อมูลมีความยืดหยุ่นให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ร่วมกันในพื้นที่ และในทันทีวิธีการวิเคราะห์ไม่จำกัดเทคนิคการวิเคราะห์เชิงปริมาณที่ใช้ค่าสถิติบางอย่างเป็นบรรทัดฐานเลือกใช้เทคนิคที่ไม่ซับซ้อนและคนในชุมชนสามารถเข้าใจและมีส่วนร่วมได้ ตัวอย่างเช่น การจัดลำดับความสำคัญ (Ranking) การใช้แผนผังชนิดต่าง ๆ ด้วยสัญลักษณ์ที่เข้าใจง่าย การเขียนลำดับเหตุการณ์ (Time line/historical Profile) เป็นต้น ผลการวิเคราะห์ควรนำเสนอร่วมกันในพื้นที่ในแต่ละคราว การนำเสนอผลการวิจัยไม่จำกัดเพียงรายงานแบบเป็นทางการอาจนำเสนอในลักษณะการเสวนา ที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการตีตั้ง-วิพากษ์ สูดท้ายผลการวิจัยและความรู้ที่ได้จากการวิจัยและการปฏิบัติเป็นของทุกคน และได้รับการยอมรับร่วมกัน

4. บทบาทของนักวิจัยภายนอก

ในงานวิจัยแบบ Participatory Action Research จะมีผู้เกี่ยวข้องอยู่สองกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน คือ กลุ่มคนใน ซึ่งได้แก่กลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนที่เผชิญสถานการณ์และปัญหา นั้น ๆ โดยตรง และกลุ่มคนนอก หรือที่เรียกว่า นักวิจัยภายนอก ซึ่งจะมีบทบาทที่ซับซ้อนมากกว่านักวิจัยโดยทั่วไป เพราะไม่ใช่เพียงดำเนินการเก็บข้อมูลตามแผนที่กำหนดไว้แล้วจากไป แต่จะมีสถานภาพเป็นทั้งผู้มีส่วนร่วม (Participant) และผู้ประสานงาน (Facilitator) ในกิจกรรม ทั้งปวง บางครั้งจึงเรียกว่าเป็น “Catalytic Agent” คือผู้กระตุ้น หรือ “ตัวเร่ง” ให้กิจกรรม ดำเนินไปได้ดี นักวิจัยภายนอกจึงต้องมีคุณลักษณะเฉพาะตัว มีประสบการณ์การทำงาน ภาคนาม มีทักษะทางมนุษยสัมพันธ์ และมีทัศนคติเชิงสร้างสรรค์ในการทำงานท่ามกลางความ ชัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น กิจกรรมต่าง ๆ ที่นักวิจัยต้องรับผิดชอบจึงมีหลากหลาย ผสมผสานทั้งงาน ของนักวิจัยและงานของนักพัฒนา

5. ประเด็นในเรื่องความเที่ยงตรงของงานวิจัย

ความเที่ยงตรง (Validity) เป็นเกณฑ์สำคัญในการพิจารณาคุณภาพของ งานวิจัยโดยเฉพาะ ในงานวิจัยเชิงปริมาณ สำหรับการวิจัยแบบ Participatory Action Research ประเด็นปัญหาในเรื่องความเที่ยงตรงเกี่ยวข้องกับคำถามว่า ความรู้ที่ได้จาก กระบวนการที่กลุ่มได้ศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องราวและการปฏิบัติของตนเองนั้นจะเป็น ความรู้ที่สะท้อนความเป็นจริงที่น่าเชื่อถือได้เพียงใด ที่จริงคำถามมีที่มาจากทัศนะของนักวิจัยเชิง ปริมาณแต่ในกลุ่มของนักวิจัยที่ใช้ PAR มักไม่สนใจประเด็นนี้นักเพราะเชื่อมั่นในกระบวนการมี ส่วนร่วมของกลุ่มชนว่าจะให้ได้ความรู้ที่ตรงตามจริง

พันธุทิพย์ รามสูตร (2540 : 35-39) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม มีดังนี้

1. เป็นการสร้างองค์ความรู้ (Produce Knowledge) โดยการผสมผสานระหว่าง ความรู้จากนักวิจัยกับชาวบ้าน เช่น แม่น้ำจาก 2 สายไหลมาบรรจบกัน ตรงที่บรรจบกันจะเกิด ฟองซึ่งเป็นความรู้ใหม่ เป็นการเรียนรู้ร่วมกัน (Co-generative Learning) แล้วค่อยขยาย จากการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนจนเป็นการมีส่วนร่วมเต็มรูปแบบระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน และการสร้างความรู้สึกร่วมกัน ผสมผสานทฤษฎีกับการปฏิบัติเกิดเป็นความรู้ใหม่

2. รูปแบบผสมผสานจาก Participatory Action Research เป็นลักษณะ ปฏิสัมพันธ์ (Interactive) และสหวิทยา (Interdisciplinary) ซึ่งเป็นวิถีชีวิต เป็นปริทัศน์ทาง จิตวิทยาที่รวมเอาความอยากรู้อยากเห็นเข้ากับการเปิดใจกว้าง การผจญภัยเข้ากับการค้นพบสิ่ง ใหม่เป็นความต้องการที่จะเสริมความรู้แก่ตนเอง โดยผ่านวิธีการใหม่ เป็นการเชื่อมั่นว่าการ ค้นพบสิ่งใหม่ หมายถึง การเปิดหนทางใหม่การเป็น สหวิทยาการไม่ใช่จากการเรียนแต่เป็นผล

ของการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง และทำงานอย่างเป็นระบบที่นำไปสู่รูปแบบความคิดที่ยืดหยุ่นมากขึ้น ดังนั้น สหวิทยาจึงเป็นการฝึกปฏิบัติทั้งโดยส่วนตัวและร่วมกับผู้อื่น และเป็นการฝึกให้เกิดทักษะที่จะพัฒนาจิตมากกว่าจดจำทฤษฎี นอกจากนี้ Participatory Action Research ยังเป็นการเรียนรู้ข้ามสาขา คือ พยายามที่จะสร้างความเข้าใจข้ามพหุวัฒนธรรมแดนวิชาซีพีที่มีขณะเฉพาะออกไปสู่ความหลากหลายได้อย่างกว้างขวาง เป็นการขยายปรัทัศน์จากเฉพาะสาขามากกว่าสหวิทยาการที่มีความเกี่ยวพันกันเพียง 1-2 สาขาเท่านั้น

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการลงมือกระทำให้เกิดความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม เป็นความจริง (Act to Transform Reality) ดังนั้น จังหวะของ Participatory Action Research จึงเป็นการสะท้อนความคิด ลงมือปฏิบัติ เป็นการทบทวนความคิด หรือสะท้อนความคิดของตนเอง แล้วนำไปปฏิบัติ เป็นการตระหนักถึงการที่ตนเองเป็นที่พึ่งแห่งตนหรือตนชี้นำตนเอง

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการใช้ความรู้ลงสู่การปฏิบัติ (Practical) ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่เน้นการชูประเด็นปัญหาที่สำคัญและเป็นจริงของท้องถิ่น เป็นการศึกษาโดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎี และเน้นทวนการวิเคราะห์ ซึ่งเป็นลักษณะที่แบ่งแยกคน

5. Participatory Action Research เป็นกระบวนการเปิดเสรี (Inclusive) ที่ใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลโดยการสร้างความรู้จากวิธีการและความรู้ที่มีอยู่ พยายามแยกหรือจำกัดขอบเขตสิ่งใด ทุกความคิดจะได้รับการรับฟัง และให้โอกาสทุกคนได้เรียนรู้ (Learning for All) ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของ PAR

6. กระบวนการ Participatory Action Research เป็นสิ่งที่มีตัวตน มีชีวิต มีรูปร่าง (Organic) เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่มีเวลาจำกัด เป็นรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการล่วงหน้าได้อย่างวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามกระแสที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน และเลื่อนไหลไปตามขึ้นลงของสถานการณ์โดยไม่มีทฤษฎีตายตัวไม่มีกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ หรืออุดมการณ์เป็นกรอบกำหนด และ Participatory Action Research เป็นการนำเสนอการเปลี่ยนจุดเน้นจากข้อสรุป และผลของการวิจัยมาเป็นการเน้นที่กระบวนการแบบบริบทแทน ซึ่งนักวิจัยภายนอกจำเป็นต้องมีความรู้ และความผูกพันต่อกลุ่มของชาวบ้านรวมทั้งความสนใจของเขาไม่เช่นนั้นจะไม่สร้างความเชื่อถือไว้วางใจให้เกิดขึ้นได้ใน Participatory Action Research นักวิจัยภายนอกจึงเป็นแค่ผู้บริการ ผู้ช่วยเหลือ (Facilitator) มากกว่าเป็นผู้ควบคุมหรือกำหนดโครงการ

7. สร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวของตัวเอง (Self-awareness) การสร้างความตระหนักในตนให้เกิดขึ้นกับประชาชนนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยอย่างมี

ส่วนร่วม โดยที่ Participatory Action Research จะช่วยประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง พัฒนาอัตมโนทัศน์ (Self-concept) ของประชาชน แม้คนยากจนก็สามารถมีสิทธิมีเสียงได้ เป็นเป้าหมายของ Participatory Action Research ที่จะปรับปรุงความเป็นมนุษย์ของคน (Dehumanizing) ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลจะปลดปล่อยจากข้อสรุปที่กำหนดไว้ล่วงหน้า และปลดปล่อยจากกฎเกณฑ์ข้อตัดสินพิพากษาล่วงหน้าต่าง ๆ ไม่ใช่เพียงเสรีภาพเท่านั้นที่จะเกิดขึ้น แต่ยังจะช่วยให้คนสามารถมีพลังที่จะให้ความชุ่มชื้นแก่ชีวิตของตนเองและผู้อื่นพลังนี้จะทำให้ทุกคนที่ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อชีวิตที่ดีกว่าและเพื่อประสบความสำเร็จ หากประชาชนเรียนรู้ที่จะตีราคาคุณค่าประสบการณ์ของตนเองแล้วเขาจะมีความเชื่อมั่น และกล้าที่จะให้คุณค่าประสบการณ์ของตนเองแล้วเขาจะมีความเชื่อมั่นและกล้าที่จะให้คุณค่าแก่ประสบการณ์ของผู้อื่น การให้เกียรตินับถือกันและกันจะเกิดขึ้นกระบวนการร่วมมือ ความเอาใจใส่ที่มีให้แก่กัน และ ผ่านความรักความอาทรดังนั้น นักวิจัย Participatory Action Research จึงต้องเลิกพะวงถึงกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาซึ่งคำตอบเพียงอย่างเดียวแต่ควรคำนึงถึงการสร้างความรู้สึกที่ดีที่เกิดขึ้นในประชาชนที่เราทำงานด้วย เพราะการที่เราค้นหาตัวเองพบ จะทำให้เราสามารถยอมรับผู้อื่นได้ และทำหรือคิดสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะของกลุ่มของพวกเขามากกว่าตัวเองคนเดียว นั่นก็คือ บุคคล และกลุ่มจะเกี่ยวพันกันในการเรียนรู้และการร่วมมือกันเปลี่ยนแปลงสังคมของเขา

8. สังคมนิเวศน์ (Ecological Society) ชุมชน (Community) เป็นแหล่งที่สำคัญที่สุดที่บุคคลจะสามารถโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของตนเข้าด้วยกันในการวางแผนที่จะควบคุมเป้าหมายชีวิตของตน โดย Participatory Action Research จะช่วยสร้างสังคมนิเวศน์ (Ecological Society) ที่คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยกันล้มเลิกระบบเจ้านาย สร้างความผสมผสานกลมกลืนระหว่างมนุษยชาติ กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ให้เกิดขึ้นใหม่ สังคมนิเวศน์จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกในลักษณะของความเป็นประชาธิปไตยที่เท่าเทียมกันเท่านั้น

9. Participatory Action Research เป็นการมองอนาคต (Future Oriented) ดังนั้นนักวิจัย Participatory Action Research จะต้องรู้วิธีการสร้างฉาก สำหรับการเรียนรู้ในชุมชนการจัดการในลักษณะที่ไม่มีการจัดทำโปรแกรมล่วงหน้าสำเร็จรูปหรือตายตัว การทำให้เกิดการช่วยตนเองของชุมชน การสร้างแนวทางสำหรับการกระทำแนวทางปฏิบัติที่ไม่เคยมีอยู่ก่อน การทบทวนการปรับเปลี่ยนการปรับปรุงระบบที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ การพัฒนาตัวอย่างโครงสร้างหรือภาพลักษณ์ที่จะปะติดปะต่อให้เกิดอนาคตที่ต้องการเหล่านี้เป็นต้น

10. Participatory Action Research เชื่อว่า อิสระภาพของมนุษย์มีความสำคัญที่สุด มนุษย์มีสิทธิที่จะแสวงหาอิสระภาพแก่ตัวเองด้วยการปลดปล่อยตนเอง (Self-

emancipation) และการปลดปล่อยที่แท้จริงซึ่งจะได้มาจากการที่ทุกคนมีส่วนร่วม และจะนำไปถึงการสร้างสังคมใหม่ที่ประชาชนทุกคนเป็นผู้กระทำโดยอาศัยความรู้ที่เขาสร้างขึ้นเอง

จากการศึกษานักการศึกษาหลายคนได้กล่าวคล้าย ๆ กัน คือเป็นลักษณะที่ไม่มีรูปแบบตายตัว สามารถยืดหยุ่นตามสถานการณ์เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกันพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบเชิงคุณภาพ ลักษณะของคำถามไม่ควรกำหนดล่วงหน้า จะเกิดจากการมีส่วนร่วมกันคิด และตอบปัญหานั้น

5. ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

อมรา พงศาพิชญ์ (2529 : 25-26) ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ การรวบรวมข้อมูลจึงสามารถใช้ได้หลายรูปแบบ ส่วนใหญ่ใช้วิธีการเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มตั้งแต่การเข้าสนาม และสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น อย่างไรก็ตาม กระบวนการในการทำกิจกรรม และการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน ซึ่งกลวิธีหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

1. เน้นการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การศึกษาปัญหาและความต้องการ เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันว่ามีข้อบกพร่องที่ใดบ้าง เรื่องอะไร บางหน่วยงาน เชื่อว่า การศึกษาความต้องการพื้นฐานซึ่งรัฐบาลให้ทำทุกหมู่บ้าน เป็นวิธีการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอยู่แล้ว ถ้าชาวบ้านได้ช่วยกันศึกษาวิเคราะห์กันอย่างจริงจังและไม่ใช้การกรอกข้อมูลโดยผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพียง 1-2 คน ก็คงพอถือได้ว่าเป็นการศึกษาสภาพชุมชนกันพอสมควร นอกเหนือจากการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อดูปัญหาที่ควรแก้ไขแล้วถ้าจะมีการแก้ไขให้ได้ผลก็ควรมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งจะรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ บริการของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและเอกชนด้วย

2. เน้นการทำแนวทางการแก้ไขปัญหาโดยประชาชนมีส่วนร่วมการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและศึกษาดูว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข เป็นการพยายามประยุกต์ข้อมูล 2 เรื่อง คือ เรื่องปัญหาและเรื่องทรัพยากรท้องถิ่น ดูว่าทำอย่างไรจึงจะนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาแก้ปัญหาจะต้องมองดูทุกแง่มุม

3. เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ ถ้ามีปัญหาหลายเรื่อง และมีแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นได้หลายวิธี จะต้องมีการพิจารณาว่าปัญหาเรื่องใดเร่งด่วนกว่ากัน และวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการใดจึงจะเหมาะสม

การพิจารณาเรื่องความเหมาะสมของโครงการในการนำไปปฏิบัติ อาจต้องพิจารณาเชิง เศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มค่า นอกจากนี้ต้องพิจารณาความเหมาะสมกับพื้นที่วัฒนธรรม พื้นบ้านเดิม

4. เน้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินการแก้ปัญหา และสามารถทำ ต่อไปได้หลังนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว วิธีการที่จะทำงานเดินต่อไปได้ตลอดคือ การหาคนใน หมู่บ้านเป็นแกนนำในการทำงานตั้งแต่ต้นและเพื่อให้แกนนำในหมู่บ้านสามารถทำงานต่อไปได้ ควรมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์เพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านต่อไปในทางปฏิบัติ

กมล สุตประเสริฐ (2540 : 46-47) ได้กล่าวว่า ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ มีส่วนร่วม หรือ PAR นั้น มีกิจกรรมแตกต่างกันอยู่ 2 ชุด คือ

1. กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือ PAR ของผู้ประสานหรือผู้อำนวยการวิจัย
2. กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือ PAR ของชุมชน

กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของผู้ประสานงานงานวิจัยนั้นก็คือ กิจกรรมแสวงหา ความรู้ของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการตามโครงการ PAR แต่ละคนในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จุดมุ่งหมายที่ สำคัญของนักวิจัยคือการสร้างรูปแบบ PAR ที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิง วิทยาศาสตร์ และสามารถเผยแพร่แก่สังคมได้ รูปแบบของ PAR ที่มีประสิทธิผล จะต้องเป็น รูปแบบที่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองเงินทอง กำลังงาน และ เวลาไม่มากนักแต่ในเวลาเดียวกันก็ได้รับผลตอบแทนสูง

กิจกรรมวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน คือ กิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการ แก้ปัญหาชุมชนของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชนนักวิจัยปฏิบัติการที่ทำหน้าที่เป็นผู้ ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัยจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือตั้งแต่เริ่มแรกและค่อย ๆ ลดการ ช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะสามารถแก้ปัญหาของตนไปตาม ลำพังได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

โครงการวิจัยทั้งหมด ของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย จะครอบคลุมรวมไป ถึงกิจกรรมแบบวันต่อวันของชุมชน และกิจกรรมที่ชุมชนมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของ PAR โดยตรงผู้ประสานงานวิจัย เริ่มต้นด้วยการวิจัย และสิ้นสุดลงด้วยการเผยแพร่รูปแบบของการวิจัย ปฏิบัติการ หรือ PAR จากกระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการแบบ PAR กิจกรรมที่สัมพันธ์กับ PAR ของชุมชนจะถูกปลุกฝังให้กลายเป็นการวิจัยที่ประจำของชุมชน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของ ชุมชนเช่นนี้ เกิดจากกิจกรรมร่วมกันของผู้ประสานงานการวิจัยปฏิบัติการและชุมชนโดยแท้

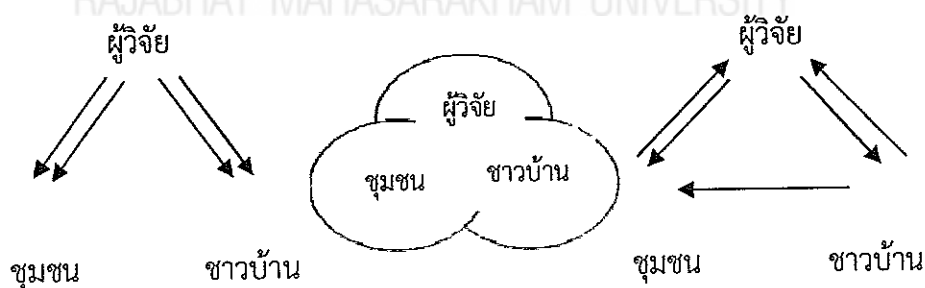
จากการศึกษาระเบียบวิธีวิจัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พอสรุปได้ว่า การวิจัยต้องการการร่วมกันศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้วนำปัญหามาช่วยกันแก้ไข ไม่มีรูปแบบ

การวิจัยที่ตายตัว ผู้วิจัยภายนอกเป็นเพียงผู้ประสานงานการวิจัยเมื่อกระบวนการวิจัยสิ้นสุดลง บุคคลในชุมชนสามารถแก้ปัญหาในชุมชนของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

6. บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พศิน แต่งจวง (2538 : 14-15) ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น ผู้มีส่วนร่วมสามารถแสดงบทบาทของตนเอง โดยแบ่งออกเป็น 6 ชั้น ดังนี้

1. การเรียนรู้ร่วมกันเป็นช่วงแรกของการทำงาน เป็นการพบปะ หาหรือแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลต่อกัน นับเป็นการเริ่มเปิดพรมแดนมิตรภาพ
  2. การสร้างเงื่อนไขร่วมกันระหว่างชุมชน ชาวบ้าน และนักวิจัย โดยนักวิจัยอาจสร้างการประชุม ฝึกอบรม การศึกษาดูงาน ส่วนชาวบ้านอาจตั้งวงนินทาให้ชาวล้อ เป็นการทดสอบจิตใจกัน
  3. วิเคราะห์บทบาทของแต่ละฝ่ายตลอดเวลา ว่าใครมีความถนัดด้านใด
  4. เมื่อแต่ละฝ่ายเริ่มเห็นคุณค่าความหมายของกันแล้ว เริ่มหาแนวทางร่วมกัน
  5. มีการกำหนดกิจกรรมร่วมกัน และดำเนินการตามกิจกรรมที่กำหนด
  6. มีการแพร่ ขยายความร่วมมือ การทำงานจากหมู่บ้านหนึ่งไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง
- ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แต่ละฝ่ายต่างก็มีความสำคัญเท่าเทียมกัน เพราะหากแต่ละฝ่ายรู้จักบทบาทและหน้าที่ด้วยความเข้าใจกันดีแล้วย่อมทำให้การทำงานเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

ภาพที่ 1 แสดงความแตกต่างในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ผู้ถูกวิจัย และชุมชน ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมี 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน ชุมชน และนักวิจัย ทั้ง 3 ฝ่าย นี้ควรมีบทบาทที่เท่าเทียมกันในการร่วมกันกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างความรู้เชิงทฤษฎี

และระเบียบวิธีของนักวิจัย และความต้องการรอบรู้ของชาวบ้าน และชุมชนโดยถือว่าข้อมูลในชุมชนชาวบ้าน รู้ดีที่สุด ทั้งสามฝ่ายมีโลกทัศน์ที่ต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน เพื่อให้มีโลกทัศน์ร่วมกันเพื่อความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนาซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

7. บทบาทของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พันธุทิพย์ รามสูตร (2540 : 86-88) กล่าวถึงบทบาทของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า ในฐานะที่เป็นนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยจะต้องให้ความสำคัญในสิ่งดังต่อไปนี้

1. ความตั้งใจที่จะแสวงหา และเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ในชุมชน และสถานการณ์ที่กว้างขวางออกไป โดยการสังเกต การฟัง การถาม การอภิปราย และการวิเคราะห์ ในทุกโอกาสที่จะทำได้ นักวิจัยภายนอกจะต้องหาโอกาสที่จะร่วมทำงาน เล่น กิน อยู่ในชุมชน เพราะเป็นวิธีที่จะได้เรียนรู้สภาพที่แท้จริงของชุมชน
2. ความสนใจในสถานการณ์ทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ เพื่อจะได้รู้ว่าเรากำลังทำงานกับใครในชุมชนใครคือคนที่งานวิจัยเข้าถึงได้ง่ายที่สุดใครคือคนที่งานวิจัยจะเข้าถึงน้อยที่สุด
3. ความยินดีพร้อมที่จะประเมิน และวิจารณ์ตนเอง เป็นการยอมรับฟังข้อวิจารณ์ หรือ การประเมินจากผู้อื่นทั้งในและนอกโครงการวิจัย
4. มีความสามารถที่จะตั้งคำถามอย่างวิจารณ์ญาณ ใช้ชาวบ้านได้ตัดสินใจเอง โดยนักวิจัยอาจนำเอามุมมองใหม่ ๆ มาเสนอแนะให้กับชาวบ้าน
5. มีความยึดมั่นต่อพันธกรณีในระยะยาวกับท้องถิ่น หรือชุมชนที่ทำวิจัยอย่างต่อเนื่องและผูกพัน เพราะเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันตลอดกระบวนการวิจัย
6. มีความแน่วแน่ที่จะร่วมกับชาวบ้านในการเสี่ยงต่อปฏิกริยา หรือการต่อต้าน จากกลุ่มอำนาจ ซึ่งกระบวนการวิจัยอาจจะพัวพันถึงนักวิจัยที่ละทิ้งงานเมื่อมีสถานการณ์คับขันเกิดขึ้น
7. มีความเต็มใจในการถ่ายทอดทักษะของตนเองแก่ผู้ร่วมโครงการวิจัย พยายามทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งทักษะและวิทยาการต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และเข้าถึงได้ง่าย

8. มีพันธกรณีที่ขอมรับ และพิจารณาให้ความสนใจของชาวบ้านผู้ร่วมในโครงการวิจัยอยู่ลำดับแรกก่อนความสนใจของนักวิจัยเอง และก่อนความสนใจของนักวิชาการในชุมชนหรือแม้กระทั่งก่อนความต้องการของผู้ให้ทุนสนับสนุนนักวิจัยจะต้องสุ่มรอบคอบในการเจรจาต่อรองลำดับความสำคัญเพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์สูงสุด

สามารถ ศรีจางง (2547 : 35-36) ได้กล่าววาทบทวนของนักวิจัยในการร่วมวิจัยเชิงปฏิบัติการมีข้อตกลงเบื้องต้นดังนี้

ประการแรก ต้องตระหนักในข้อจำกัดของตนเอง มีความรู้สึกที่ไม่รู้ นอกจากยังต้องตระหนักในระบบคุณค่าของตนเอง เมื่อต้องสัมพันธ์กับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปจากตนเอง

ประการที่สอง ขอมรับการไม่รู้ และพยายามเรียนรู้จากคนในชุมชนโดยผ่านมิตรภาพความเข้าใจซึ่งกันและกัน

ประการที่สาม หลังจากที่ได้อัฒลพอสสมควรหรือเข้าใจปัญหาของท้องถิ่นจากการสนทนากลุ่ม ต้องร่วมกันกับชาวบ้านหาทางออก หรือการแก้ไขปัญหา แต่การก้าวเดินอย่างมีจังหวะ ปลูกและกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเปิดใจกว้างออกจะช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นทางออกที่ไม่จำเป็นต้องมีการปะทะหรือนำไปสู่ความขัดแย้งเสมอไปนอกจากนั้นการแก้ปัญหาโดยชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นระบบการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาไปด้วย

ประการสุดท้าย คนนอกที่เข้าไปเรียนรู้ในชุมชน หรือ ชนบท ต้องเตรียมเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งของชนชั้นนำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับอำนาจภายนอก อิทธิพลของเขาค่อนโยบายและการปฏิบัติในการพัฒนา

จากการศึกษาบทบาทหน้าทีของนักวิจัยจากหลาย ๆ คน พอกกล่าวได้ว่า บทบาทของนักวิจัยต้องให้ความสนใจ และความสำคัญต่อผู้ร่วมวิจัยบุคคลในชุมชน คือนักวิชาการผู้หนึ่งที่จะร่วมทำงานให้กับนักวิจัยบรรลุตามวัตถุประสงค์ เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน พบปะพูดคุยให้ผู้ร่วมวิจัยเกิดความรู้สึกว่าเป็นเรื่องปกติที่เป็นชีวิตประจำวันของตนเอง เคารพในความคิด สนใจที่จะแสวงหาความรู้เกี่ยวกับชุมชน มุ่งหวังการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง และกระตุ้นให้ชุมชนเข้าร่วมคิดร่วมทำ ร่วมเป็นเจ้าของ อย่างแท้จริง

8. องค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544 : 62) ได้สรุปองค์ประกอบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้คือ

องค์ประกอบตัวแรกของ Participatory Action Research ได้แก่ การมีส่วนร่วม (Participatory) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นประชาธิปไตยในการวิจัยโดย ตระหนัก ขอมรับ

คุณค่าของผู้เข้าร่วมปฏิบัติ (Practitioners) สมาชิก ชุมชน ประชาชน ผู้ปฏิบัติงาน และ อาสาสมัครต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียดังกล่าว เป็นผู้ที่มีประสบการณ์จะสร้างองค์ความรู้ที่มี ประโยชน์จากภูมิปัญญาของตน โดยพิจารณาถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

องค์ประกอบที่ 2 ของ Participatory Action Research ได้แก่ การกระทำ (Action) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการวิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงความพยายามต่าง ๆ ของผู้มีส่วน ร่วมในสถานการณ์เฉพาะ ดังนั้นจึงมีการกระทำต่าง ๆ เกิดขึ้น

องค์ประกอบที่ 3 ของ Participatory Action Research ได้แก่ การวิจัย ซึ่งเป็น ความพยายามอย่างมีระบบที่สร้างองค์ความรู้ เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการใน สถานการณ์เฉพาะ

Sumayao (อ้างถึงใน สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร. 2547 : 25-26) ได้เสนอ องค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมดังนี้

1. ปัญหาของการวิจัยที่เกิดขึ้นในชุมชนเป้าหมายนั้น จะต้องเกิดจากการทำความเข้าใจ การวิเคราะห์ปัญหา และการพยายามแก้ไข โดยคนในชุมชนเอง โดยที่นักวิจัยภายนอก ชุมชนวิเคราะห์สถานการณ์/สภาพปัญหาตามแนวคิด และวิธีการของตนเพียงฝ่ายเดียว
2. เป้าหมายสุดท้ายในการวิจัย คือ การเปลี่ยนแปลงสังคม อย่างถอนรากถอน โคนเพื่อ พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรง คือประชาชนในเป้าหมายของการวิจัยนั่นเอง
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเรียกร่องการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน และเต็มที่ของชุมชนตลอดกระบวนการของการวิจัย ตั้งแต่ต้นจนจบ คือ 1) การทำความเข้าใจ และนิยามปัญหาของการวิจัย 2) การเลือกวิธีการแก้ปัญหา 3) การวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ และ 4) ทำกิจกรรมที่จะตามมาจากผลการวิจัย
4. กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องให้กลุ่มคนไร้ อำนาจต่อรอง (Powerless Groups) เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยด้วย เช่น คนที่ถูกเอารัดเอา เปรียบ คนยากไร้ คนที่ถูกกดขี่และคนชายขอบของสังคม
5. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะก่อให้เกิดจิตสำนึกในหมู่ ประชาชน เกิดความหวงแหนทรัพยากรต่าง ๆ ของตนและมุ่งสู่การพึ่งตนเอง
6. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ทำการ วิเคราะห์ความเป็นจริงในสังคมได้แม่นยำขึ้น
7. นักวิจัยภายนอกเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมที่ทุ่มเท เป็นผู้อำนวยความสะดวก และ เป็นผู้ร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการวิจัย

สรุปองค์ประกอบสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีรายละเอียดดังนี้

1. ความเป็นประชาธิปไตย
2. การเรียนรู้ร่วมกันตั้งแต่ต้นจนเสร็จสิ้น
3. มุ่งการพึ่งตนเอง
4. พัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น
5. สร้างองค์ความรู้
6. พัฒนาอย่างต่อเนื่อง

9. คุณสมบัติของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พันธุทิพย์ งามสูตร (2540 : ไม่มีเลขหน้า) ได้กล่าวถึงลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นงานที่ต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่ที่ดำเนินการวิจัยอย่างจริงจังดังนั้นการที่จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านนักวิจัยจะต้องมีคุณลักษณะ ดังนี้

1. ความรู้สึกร่วม (Empathy) คือ มีความรู้สึกเช่นเดียวกับชาวบ้านเท่ากับชาวบ้านเหมือนเอาใจเขามาใส่ใจเราการที่นักวิจัยสามารถมีความรู้สึกเช่นเดียวกับชาวบ้านเท่ากับอยู่ในภาวะเช่นเดียวกับเขาจะช่วยไม่ให้เกิดความวิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านว่าถูกหรือผิด
2. การเป็นที่ยอมรับ (Credible) คือความเชื่อถือได้ วางใจได้ การที่คนจะได้รับการยอมรับเชื่อถือได้ก็ต่อเมื่อเขามองเห็นว่าเป็นคนซื่อสัตย์และมีเกียรติ
3. ความเป็นมิตรและจริงใจ (Friendly Pleasant) โดยทั่วไปคนจะเชื่อถือ และเป็นมิตรกับคนที่เขาชอบมากกว่าคนที่เขาไม่ชอบ
4. มองโลกในแง่ดี (Positiveness) คนที่มองโลกในแง่ดีก็จะแผ่ความรู้สึกเช่นนั้นแก่ผู้อื่นด้วย ผู้ที่ได้รับก็จะตอบมาในทำนองคล้าย (Helpful) การร่วมมือช่วยเหลือกันและกันจะส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ
5. การระมัดระวังเรื่องอากัปกิริยา (the use of gestures) ท่าทางจะบอกถึงลักษณะได้หลายอย่าง เช่น การชี้นิ้วก็จะบ่งบอกถึงลักษณะความเป็นเจ้านายหรือเป็นการบ่งบอกถึงการทำร้ายผู้อื่น เป็นต้น
6. การยิ้ม (Smiling) อากัปกิริยาบนใบหน้าจะเป็นการแนะนำที่ก่อให้เกิดการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เวลาที่พูดกับใครควรสังเกตสีหน้าของเขาด้วยเพราะจะเป็นการบ่งบอกถึงความรู้ของเขาที่กำลังคิดอะไรอยู่
7. เป็นผู้ฟังที่ดี (Good Listener) การฟังเป็นเรื่องสำคัญในการสนทนาถ้าเราใช้เวลาในการฟังให้มากเราจะเรียนรู้อะไรต่าง ๆ ได้มากการฟังก็เป็นการซึมซับความรู้สึกของคนอื่นว่ารู้สึกอย่างไร

8. การเปิดใจกว้าง (Open Mind) พยายามเปิดใจให้กว้างไม่ว่าบางครั้งจะทำได้ยาก เราก็ควรฝึกหัดที่จะเข้าใจในเหตุผลของผู้อื่นที่เชื่อหรือคิดแตกต่างจากเรา

9. ความเปิดเผย (Openness) นักวิจัย Participatory Action Research ต้องพร้อมที่จะเปิดเผยตัวเองกับผู้อื่นที่ตนกำลังมีความสัมพันธ์ด้วยการเปิดเผยเป็นความยินดีที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองต่อการสนทนา

10. การให้ความนับถือผู้อื่น (Respectful) ทุกคนต้องได้รับการปฏิบัติอย่างให้เกียรติแม้เรื่องอาจจะไร้สาระแต่เราก็ต้องแสดงให้ ความสนใจ

11. ความเสมอภาค (Equality) ในบางครั้งอาจเกิดความไม่เที่ยงกัน เช่น บางคนอาจมีสถานภาพสูงกว่า เก่งกว่า สวยกว่า ซึ่งเราก็จะต้องปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

จากคำกล่าวของนักการศึกษาหลายท่านพอสรุปได้ว่าคุณสมบัติของนักวิจัยต้องมีความรู้สึกร่วม มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เปิดเผยตนเอง อย่ามีการซ่อนเร้น เป็นที่ไว้วางใจ น่าเชื่อถือมีความเป็นกันเองเหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุข ยิ้มแย้มให้เกียรติกัน มีใจกว้างยอมรับสภาพที่เกิดขึ้น ทำตัวให้เป็นที่ยอมรับของคณะผู้ร่วมวิจัย

10. กระบวนการ/ขั้นตอน/รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กมล สุกประเสริฐ (2540 : 12-15) กล่าวถึงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. เลือกชุมชนเป้าหมาย การเลือกชุมชนเป้าหมายต้องจัดทำให้เป็นระบบเริ่มด้วยการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนหรือหมู่บ้านต่าง ๆ ที่จะพิจารณาให้เข้าร่วมในโครงการ ขั้นตอนต่อไปกำหนดเกณฑ์สำหรับการคัดเลือกชุมชนเป้าหมาย การคัดเลือกชุมชนนี้ควรได้รับการยืนยันจากหน่วยงานของรัฐ หรือเอกชน และผู้อำนวยการหรือผู้ประสานงานวิจัย แล้วประชุมตัดสินใจเห็นขั้นสุดท้ายและเริ่มกระบวนการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

2. สร้างบรรยากาศการยอมรับของชุมชน เป็นการกระทำด้วยการมีแนวคิดที่จะให้ผู้ประสานงานการวิจัยให้เป็นที่ยอมรับของชุมชน และเป็นการสร้างบรรยากาศในการดำเนินงานการวิจัยปฏิบัติการในชุมชนเป้าหมาย งานขั้นนี้เกี่ยวข้องกับงานที่จะต้องได้รับการเห็นชอบจากผู้บริหารท้องถิ่น หรือผู้นำชุมชนให้เข้าไปทำงานในชุมชนนั้น ๆ ได้เสียก่อนและในที่สุดก็จะทำให้ผู้ประสานงานเป็นเสมือนคนในชุมชนนั้นคนหนึ่ง

3. ระบุปัญหาและการแก้ไขปัญหาที่มีศักยภาพชุมชนจะดำเนินการวิจัยในพื้นที่กิจกรรมนั้นจัดขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายคือการศึกษาความจำเป็นหรือความต้องการของชุมชน ระบุปัญหาของชุมชน ค้นหาวิธีการแก้ปัญหาที่มีศักยภาพและหยิบยกเอาข้อจำกัดขัดข้องมาพิจารณา

เพื่อให้เข้าใจในส่วนนี้ได้ดี ความเข้าใจในความคิดรวบยอดของความจำเป็นหรือความต้องการที่แตกต่างกันเริ่มตั้งแต่ความต้องการพื้นฐานหรือความจำเป็นพื้นฐาน

4. วางแผนเพื่อปฏิบัติ ขั้นตอนนี้เป็นการอธิบายถึงยุทธศาสตร์และเทคนิคเพื่อช่วยเหลือให้คนเตรียมโครงการพัฒนาให้เป็นที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดจุดประสงค์การใช้เวลาในการทำงาน ทรัพยากร กำลังคนที่จะใช้ และกิจกรรม รวมถึงการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินงานตามแผนจุดนี้ต้องกำหนดให้ชุมชนได้เตรียมทรัพยากรทั้งภายในภายนอกชุมชนซึ่งคงต้องจัดทำข้อเสนอหรือคำขอยื่นต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5. การดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการจะให้ดำเนินการบรรลุตามความเป็นจริงได้ด้วยวิธีการปฏิบัติการผู้ประสานงานจะต้องระวังถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในส่วนหนึ่งส่วนใดของแผนปฏิบัติการจะเปลี่ยนแปลงแผนปฏิบัติการก็ต่อเมื่อจะเกิดผลสะท้อนที่หนักหน่วงตามมาเท่านั้น

6. การประเมินผล ผลสะท้อน และการส่งผลกลับ ชุมชน และผู้ประสานงานการวิจัยจะต้องจัดทำการบันทึกประจำวัน บันทึกการจัดกิจกรรมสิ่งเกี่ยวข้องทั้งโครงการทั้งหมดไว้เป็นหลักฐาน และช่วยบันทึกความจำเมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน ผู้ประสานงานต้องประเมินผลแก้ไขให้เสร็จเรียบร้อย ถ้าจำเป็นเมื่อดำเนินการหมดทุกขั้นตอนแล้วก็จัดการประเมินรวมครั้งสุดท้าย การประเมินนี้จะอธิบายวิธีการที่เอื้ออำนวยต่อการประเมินความก้าวหน้าของโครงการ และผลสำเร็จโดยคนที่ร่วมงาน งานจะสำเร็จได้ด้วยการติดตาม และประเมินผลอย่างสม่ำเสมอ ชุมชนสามารถใช้ปฏิทินการปฏิบัติงานซึ่งอาจจัดทำเป็นรูปตารางหรือจัดทำเป็นรูปกำแพงปลาให้เก็บขั้นตอนของการทำงานให้เป็นเครื่องมือในการติดตามและประเมินผลงาน อาจจัดให้มีการประเมินผล การประชุมประเมินกระบวนการจัดทำบันทึกเอกสาร และประเมินการมีส่วนร่วมของประชาชนเอง ซึ่งจะสามารถบ่อนผลที่ได้กลับมาให้ผู้ประสานงาน และสามารถที่จะวิเคราะห์ต่าง ๆ ได้อีกด้วย

7. การหมุนเกลียวการวนรอบ และการทำให้เป็นระบบของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนนี้เกิดเมื่อชุมชนเริ่มต้นลงมือจัดการแก้ปัญหาที่ยากอีกปัญหาหนึ่งแต่ยังใช้ขั้นตอนของการวางแผน การดำเนินงานของโครงการของการวิจัยอยู่ ชุมชนเริ่มใช้หลักการ และเทคนิควิธีที่เรียนรู้มาจาก PAR เอามาแก้ปัญหาทุกครั้งที่ชุมชนหมุนวนเทคนิคและความรู้ที่เรียนรู้มาจาก PAR ผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการการวิจัยต้องพยายามมอบความรับผิดชอบให้แก่ชุมชนมากขึ้นจนในที่สุดผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยก็ถอนตัวออกมาปล่อยให้ชุมชนทำเองอย่างสมบูรณ์

8. ขั้นเตรียมการถอนตัวและเผยแพร่ผลงาน ขั้นนี้อธิบายถึงยุทธศาสตร์ในการสร้างทักษะในการใช้ PAR ในชุมชนเพื่อเตรียมการถอนตัวของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการ

วิจัยก่อนที่ผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยจะถอนตัวจากชุมชนจะต้องตรวจสอบให้แน่ใจว่า PAR นั้นได้ถูกปลูกฝังเข้าเป็นกระบวนการแก้ปัญหาการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างชัดเจนแล้วนี้ก็หมายความว่า ต้องมีการประเมินปัจจัยป้อนของการศึกษา ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาด้วยวิธีการ PAR เสนอให้ผู้สนใจในการประยุกต์ใช้วิธีการนี้การเผยแพร่ผลงานนี้จะกระทำได้อต่อเมื่อรูปแบบการใช้ PAR ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพ และได้รับประสิทธิผล

พันธุทิพย์ รามสูตร (2540 : 42-43) ได้กล่าวถึงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ประกอบด้วยขั้นสำคัญดังนี้

1. เตรียมชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการวิจัยในระดับที่สมควรภาค ในทุกขั้นตอนจึงต้องมีการเตรียมชุมชนก่อนโครงการวิจัยจะเริ่มในแง่ต่าง ๆ เช่น การสร้างบูรณาการของชุมชน การส่งเสริมกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน ในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาหรือในการเลือกผู้แทน ผู้ร่วมโครงการ เป็นต้น

2. อบรมนักวิจัยร่วมจากชุมชน ในฐานะเป็นนักวิจัยจากท้องถิ่น ควรให้มีความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์จากท้องถิ่น บทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่น การจัดตั้งองค์กรชุมชน รูปแบบของผู้นำ การสนับสนุนและมนุษยสัมพันธ์

3. กำหนดรูปแบบการวิจัย ทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันกำหนดรูปแบบการวิจัย เช่น การแตกปัญหาทั่วไป ที่ชุมชนเลือกแล้วลงเป็นปัญหาย่อย ๆ ที่สามารถจะทำการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาได้ทีละส่วน ต่อไปก็กำหนดวิธีการจะรวบรวมข้อมูลที่ต้องการเครื่องมือที่จะใช้ ผู้ที่จะให้คำตอบหรือให้ข้อมูล รวมทั้งขนาดของตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือ การกำหนดรูปแบบคำถาม และวิธีถาม เป็นต้น

4. ลงมือเก็บข้อมูล โดยผู้ที่ได้รับการอบรมวิธีการเก็บข้อมูลมาแล้ว

5. การประเมินผลและวิเคราะห์ข้อมูล โดยทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันทำการประมวลผลและสรุปผล ให้ข้อสังเกตหรือข้อวิจารณ์สิ่งที่พบ วิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงได้ข้อมูลเช่นนั้น เขียนสรุปสิ่งที่พบอย่างกว้าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะประกอบ

6. ทารือผลการค้นพบกับชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา กลับคืนชุมชนให้มีโอกาสตรวจสอบและแก้ไขความถูกต้อง ตลอดจนทำการวิเคราะห์สรุปประเด็น หรือชี้แนะแก่ทีมนักวิจัย กระบวนการหรือนี้อาจทำในรูปของการแสดงบทบาทสมมุติ การประชุมกลุ่ม หรือวิธีการอื่น ๆ เช่น จัดแสดงข้อมูลในรูปของภาพหรือกราฟแบบต่าง ๆ ในที่สาธารณะหรือที่ชุมชนของชุมชน แล้วกระตุ้นให้มีการออกแสดงความคิดเห็น การแสดงออกถึงความรู้สึกของชาวบ้าน การประเมินท่าที และปฏิบัติการต่อข้อมูลของชุมชน รวบรวมได้จากกระบวนการวิจัยตลอดจนการตัดสินใจร่วมกันในเรื่องเหล่านี้

7. วางแผนชุมชน โดยการอบรมที่มวางแผนให้มีความสามารถเขียนโครงการได้ รวมทั้งความสามารถในการจัดองค์กรชุมชนด้วย โครงการที่ที่มวางแผนเขียนนี้จะต้องนำมาปรึกษาหารือกับชุมชน ให้ชุมชนตรวจสอบแก้ไข และรับรองก่อนนำไปเสนอเพื่อขอทุนสนับสนุน ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องต่อไป

8. นำแผนไปปฏิบัติโดยการระดมทรัพยากรทั้งบุคคลและชุมพลังทั้งองค์กร ประชาชนต่าง ๆ ในชุมชนมาร่วมในการปฏิบัติตามแผนที่จัดวางขึ้นจากข้อมูลที่เป็นผลจากการศึกษาร่วมกัน โดยที่มนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น

9. ติดตาม กำกับ และประเมินผลชุมชน โดยที่มนักวิจัย PAR และชุมชนร่วมกัน นิทยา เงินประเสริฐศรี (2548 : 45-46) ได้กล่าวถึงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. การพัฒนาหลักการสำคัญเพื่อการมีส่วนร่วม

1.1 จัดตั้งกลุ่มทำงานโดยมีตัวแทนของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย เข้ามาร่วมเป็นตัวแทนที่จะให้สารสนเทศต่าง ๆ

1.2 แต่งตั้งผู้ประสานงานวิจัยมีคุณภาพเหมาะสม

1.3 กำหนดกลุ่มคนผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่มีศักยภาพทั้งชุมชน และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.4 กำหนดบทบาทและความรับผิดชอบ และวางแผน/ออกแบบโครงสร้าง เพื่อให้กลุ่มผู้ที่มีส่วนได้เสียเข้าร่วมพัฒนาโครงการ PAR ซึ่งประกอบด้วยกรอบระยะเวลา เจ้าหน้าที่ และทรัพยากรที่จัดหาได้

2. การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นภูมิหลัง ให้กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล

2.2 กำหนดสารสนเทศใหม่ที่เป็นเก็บสารสนเทศใหม่ ๆ ใช้โอกาสให้กลุ่มผู้ที่มีส่วนได้เสียได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล

2.3 กลุ่มผู้ที่มีส่วนได้เสียวิเคราะห์สารสนเทศ และกำหนดความเข้าใจร่วมกัน

3. การทำการประเมินผล

3.1 กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียวางแผนและมีการกระทำต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับผลที่ได้จากวิเคราะห์

3.2 กลุ่มผู้ได้เสียตรวจและประเมินผลการกระทำต่าง ๆ ถ้ามีความจำเป็น ต้องปรับเปลี่ยนการกระทำต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับผลที่ได้จากการวิเคราะห์

3.3 การเก็บข้อมูลใหม่ ๆ วิเคราะห์ใหม่ถ้าจำเป็นจะต้องทำ

จากการที่ได้ศึกษากระบวนการและขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากนักการศึกษาได้กล่าวถึงข้างต้นนั้น พอสรุปได้ว่า กระบวนการ หรือขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่มีขั้นตอนที่ตายตัวแน่นอนมีแต่การเสนอแนะเป็นภาพรวมจึงสรุปการนำกระบวนการ และขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 วิเคราะห์และศึกษาสาเหตุของปัญหา

ขั้นตอนที่ 2 วางแผนการแก้ปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 ปฏิบัติตามการวางแผน

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลและสรุปผล

11. เทคนิคที่จำเป็นสำหรับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

11.1 เทคนิคการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์กับชุมชน

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546 : 482-484) จำแนกกระบวนการสร้างเครือข่ายกับองค์กรอื่นเป็น 5 ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้

1. ขั้นตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย โดยผู้สร้างเครือข่ายควรตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายเพื่อให้การทำงานประสบความสำเร็จ โดยมีคำถาม 3 ข้อ เป็นหลักในการพิจารณา คือ

1.1 จะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรใด

1.2 จะได้รับประโยชน์ หรือจะต้องสละประโยชน์ด้านใดบ้างในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

1.3 ระยะเวลาในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะนานเท่าใด

2. ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นเครือข่าย เป็นขั้นตอนของการสร้างความคุ้นเคย การยอมรับ และสร้างความไว้วางใจกัน มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกันและกระตุ้นให้เกิดการอยากแก้ปัญหาพร้อมกัน ซึ่งจัดอยู่ในขั้นการเตรียมเครือข่าย (Pre -Group)

3. ขั้นตอนการสร้างพันธมิตรร่วมกัน โดยการสร้างความผูกพันร่วมกัน ตกลงความสัมพันธ์ต่อกันเพื่อที่จะทำงานร่วมกัน ในขั้นตอนนี้กลุ่มอาจต้องมีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่ม และกับองค์กรนอกกลุ่ม เช่น การศึกษาดูงาน การเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มมีความรู้เพียงพอที่จะทำกิจกรรมต่อไปได้ ซึ่งขั้นตอนนี้จัดอยู่ในขั้นของกลุ่มศึกษาเรียนรู้ (Learning Group)

4. ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนที่เครือข่ายมีความเป็นรูปธรรมโดยกลุ่มมีการตกลงร่วมกันในเรื่อง วัตถุประสงค์ของกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่ม การใช้

ทรัพยากร บทบาทหน้าที่ของสมาชิก สิทธิหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่ม ฯ ซึ่งขั้นนี้จัดอยู่ในขั้นกลุ่มกิจกรรม (Action Group)

5. ขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยหลังจากการพัฒนาความสัมพันธ์จนเกิดการทำกิจกรรมร่วมกันแล้วกลุ่มจะเกิดความแน่นแฟ้นและเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนาความสัมพันธ์อันจะนำไปสู่การขยายกลุ่ม หรือการสร้างองค์กรใหม่ร่วมกันได้ต่อไป

11.2 เทคนิคการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ใช้เทคนิคและวิธีการเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่ แม้การวิจัยเชิงคุณภาพจะเน้นการศึกษาเพื่อเข้าใจและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ออกมาตามความหมายของคนในชุมชนนั้น ขณะที่งานวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นอกจากเข้าใจแล้วยังต้องมีกิจกรรมการแก้ปัญหาหรือพัฒนาตามความต้องการของชุมชนและคนในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนด้วย ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนจึงเป็นเทคนิคสำคัญที่จะทำให้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถดำเนินต่อไปได้ เพราะหากนักวิจัยไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้แล้ว การรู้ถึงปัญหา ความต้องการ และการร่วมมือกันแก้ปัญหาและพัฒนาที่จะเกิดขึ้นต่อมากงไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอเทคนิคในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ที่นักวิจัยควรกระทำและควรพึงระวัง ดังต่อไปนี้

11.2.1 การแนะนำตัวให้คนในชุมชนรู้จัก โดยสามารถทำได้ทั้งการพาตนเองเข้าไปแนะนำกับคนในชุมชน หรือมีบุคคลที่คุ้นเคยกับคนในชุมชนเป็นสื่อกลางช่วยแนะนำนักวิจัย โดยอาจเริ่มแนะนำตนเองกับผู้นำชุมชน ก่อนแล้วค่อย ๆ แนะนำตนเองกับบุคคลอื่น ๆ ต่อไปข้อพึงระวัง คือ นักวิจัยต้องกำหนดบทบาท และสถานะให้ชัดเจน ว่าเป็นใคร เข้ามาทำอะไรกับชุมชนแห่งนี้ และนักวิจัยต้องรักษาสถานะนั้นไว้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย เพื่อไม่สร้างความสับสนให้กับคนในชุมชนและช่วยให้ได้รับความไว้วางใจได้ดีกว่าการเปลี่ยนบทบาทหรือสถานะไปจากครั้งแรกที่แนะนำตัว

11.2.2 การเข้ามาพักอยู่ในชุมชน หากเป็นไปได้ นักวิจัยควรเข้าพักในชุมชนที่ทำวิจัยเพราะจะช่วยให้มีโอกาสสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนได้ดีกว่าการพักค้างภายนอก ชุมชนรวมทั้งช่วยให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้วัฒนธรรมประเพณี ของชุมชนได้เร็วขึ้นข้อพึงระวัง นักวิจัยควรพิจารณาเรื่องที่พักให้เหมาะสม ทั้งด้านความปลอดภัย ความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการรับความไว้วางใจจากคนในชุมชน ตัวอย่างเช่นนักวิจัยคนหนึ่งรับคำเชิญและเข้าไปพักในบ้านของกำนันซึ่งเป็นผู้มีบารมีในชุมชนทำให้ประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งไม่ไว้วางใจและไม่ให้ความร่วมมือกับนักวิจัย

11.2.3 การพยายามเรียนรู้และประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน นักวิจัยควรเรียนรู้จนเกิดความเข้าใจและคุ้นเคยกับวัฒนธรรมประเพณีของ

ชุมชนที่เป็นสนามวิจัย เพื่อช่วยให้เกิดความกลมกลืนและไม่สร้างความขัดแย้งโดยไม่ตั้งใจข้อพึงระวัง นักวิจัยควรศึกษาวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่เข้าไปทำวิจัยก่อนล่วงหน้าเพื่อป้องกันปัญหาและความขัดแย้งโดยไม่จำเป็น

11.2.4 การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างเสมอภาคและสม่ำเสมอ เนื่องจากเป็นโอกาสอันดีที่จะได้สร้างความคุ้นเคยและเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน โดยนักวิจัยควรหาโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนทั้งงานส่วนรวม เช่น งานกฐิน ฝ่าป่า สงกรานต์ ทำบุญ ฯ และงานส่วนตัว เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานเลี้ยงแสดงความยินดี เป็นต้นข้อพึงระวัง นักวิจัยควรเข้าร่วมกิจกรรมอย่างเสมอภาคไม่ให้คนในชุมชนรู้สึกที่นักวิจัยเลือกเข้าร่วมกิจกรรมอันเนื่องมาจากกลุ่มบุคคล ฐานะ ศาสนา ฯ

11.2.5 การวางตัวได้เหมาะสมสอดคล้องกับชุมชน โดยนักวิจัยควรปรับตนเองให้กลมกลืนกับคนในชุมชน ทั้งเรื่อง การแต่งกาย ภาษาและการพูดจา พาหนะที่ใช้ รวมทั้งการกินอยู่ เพื่อไม่ให้แปลกแยกจากชาวบ้านมากเกินไป ทั้งนี้ นักวิจัยควรวางตัวในลักษณะที่เท่าเทียมกันกับชาวบ้านข้อพึงระวัง กรณีนักวิจัยวางตัวไม่สอดคล้องกับคนในชุมชน เช่น แต่งกายหรูหรา พูดทับศัพท์ภาษาอังกฤษบ่อย ๆ ใช้รถยนต์ราคาแพง ทานอาหารแบบที่ชาวบ้านทานไม่ได้ ฯ คนในชุมชนจะรู้สึกแปลกแยก สิ่งเหล่านี้อาจส่งผลทางลบต่อการสร้างความคุ้นเคย และการวิจัยในขั้นตอนอื่น ๆ ที่จะตามมา

11.2.6 การให้ความช่วยเหลือชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ นักวิจัยควรให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนอย่างสม่ำเสมอและเสมอภาค ทั้งด้านกำลังแรงงาน หรือความคิดความเห็น ซึ่งจะช่วยให้สร้างความคุ้นเคยได้อย่างดีและทำให้ชาวบ้านยอมรับเป็นพวกเดียวกับเขาได้เร็วขึ้นข้อพึงระวัง การให้ความช่วยเหลือไม่ควรทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเรามีฐานะสูงกว่าเขา เช่น บริจาคเงินจำนวนมาก หรือ ให้ชาวบ้านยืมเงิน เป็นต้น เพราะอาจทำให้ความสัมพันธ์กลายเป็นแบบผู้ให้และผู้พึ่งพา ส่งผลให้สถานะของนักวิจัยและชาวบ้านไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งเป็นการลดเกียรติและความเชื่อมั่นในตนเองของชาวบ้านไปด้วย สำหรับการช่วยเรื่องความคิดความเห็น นักวิจัยต้องระมัดระวังไม่แสดงความคิดเห็นมากเกินไปจนไม่รับฟังหรือเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น เนื่องจากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การระบุปัญหา แนวทางแก้ไข การประเมินผล ฯ ต้องมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชน หากนักวิจัยแสดงความคิดเห็นมากเกินไป ประชาชนจะไม่ได้เรียนรู้ และไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งไม่เป็นไปตามหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในบางครั้ง นักวิจัยอาจมีความรู้ความสามารถดีกว่าชาวบ้านในบางเรื่อง เช่น เมื่อต้องไปช่วยงานชาวบ้านซึ่งต้องลงแรงทำกับข้าว ตัดหญ้า รมถนอม เก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ฯลฯ แต่นักวิจัยทำกับข้าวไม่เป็น ตัดหญ้าและเก็บเกี่ยว

พืชผักไม่เป็น ลักษณะเช่นนี้ อาจทำให้ชาวบ้านขบขันและเอ็นดูนักวิจัย และอยากช่วยเหลือ นักวิจัย ซึ่งช่วยให้สร้างความคุ้นเคยได้อย่างดี

11.2.7 การแสดงความมีน้ำใจต่อชุมชน นักวิจัยควรแสดงความมีน้ำใจกับคน ในชุมชนในโอกาสที่เหมาะสม เช่น การมีของขวัญของฝาก หรือจัดสิ่งของตอบแทนที่เสียสละ เวลามาให้ข้อมูลข้อพึงระวัง ของขวัญหรือสิ่งของตอบแทนควรมีน้ำใจไม่ควรมีราคาแพงมาก แต่ ควรเป็นสิ่งของแสดงความขอบคุณ หรือ ความระลึกถึง เพราะการให้สิ่งของที่มีค่ามากอาจทลาย คุณค่าทางจิตใจของชาวบ้าน และอาจสร้างความขัดแย้งในชุมชนระหว่างคนที่ได้รับกับคนที่ไม่ได้ รับสิ่งของ

11.2.8 การรักษาสัมพันธภาพอันดีกับคนในชุมชน หลังจากที่นักวิจัยสามารถ สร้างสัมพันธภาพอันดีกับชาวบ้านได้แล้ว สิ่งที่สำคัญมากคือ การรักษาสัมพันธภาพที่ตื้นเขินไว้ อย่าง ต่อเนื่อง ทั้งช่วงที่ทำวิจัย และรวมถึงหลังจากที่ทำวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว เนื่องจากชาวบ้านจะรู้สึก ผูกพันกับนักวิจัย ดังนั้นนักวิจัยควรหาโอกาสกลับมาเยี่ยมเยียนชุมชนที่เคยเข้ามาวิจัยบ้าง หลังจากที่ทำวิจัยสิ้นสุดแล้วข้อพึงระวัง การละเลยการรักษาความสัมพันธ์ที่สร้างได้แล้ว อาจทำ ให้เสียความน่าเชื่อถือของนักวิจัย และอาจส่งผลให้ไม่ได้รับความร่วมมือ รวมทั้งการละทิ้งชุมชน หลังวิจัยเสร็จสิ้น อาจส่งผลเสียแก่นักวิจัยคนต่อ ๆ ไปที่จะเข้ามาทำวิจัยในชุมชนนี้อีก

11.3 เทคนิคที่จำเป็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชน

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ใช้เทคนิคและวิธีการเช่นเดียวกับการวิจัย เชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่ สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลก็เช่นกัน แต่ในการนำเสนอครั้งนี้ จะคัด สรรเทคนิคบางประการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชน ได้แก่ 1) เทคนิค A-I-C 2) เทคนิค SWOT ดังรายละเอียดต่อไปนี้

11.3.1 เทคนิค A-I-C (Appreciation Influence Control)

1) ความหมายของ A-I-C

ธนพรรณ ธานี (2540 : 91) กระบวนการ AIC เป็นเทคนิคที่ง่ายและ สามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและกำหนดแผนปฏิบัติ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวมความคิดเห็นและความ ต้องการไว้ในแผนได้ เพราะในส่วนรายละเอียดของเทคนิค AIC มีเทคนิควิธีการประชุมระดม ความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดเห็นได้มีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการ แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัดความ ต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ระดับความคิดทุกคน

วีระ นิยมวัน (2542 : ไม่มีเลขหน้า) (อ้างอิงใน วรรณดี สุทธินนรากร. 2556 : 156) ได้กล่าวว่า เทคนิค AIC คือ การสร้างกระบวนการสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของคน กลุ่มคน และองค์กรในสังคมนั้น

2) ขั้นตอนของกระบวนการ AIC

ลี้อา นวรัตน์ (2542 : ไม่มีเลขหน้า) (อ้างอิงใน วรรณดี สุทธินนรากร. 2556 : 157) ได้สรุปขั้นตอนที่สำคัญไว้ดังนี้

1. สร้างความประทับใจ (A = Appreciation) ให้สมาชิกได้มีโอกาส ทราบข้อมูลซึ่งกันและกัน เกิดการยอมรับ สร้างพลังร่วมกัน

2. สร้างผลกระทบ (I = Influence) ให้สมาชิกแต่ละคนช่วยระดม ความคิดจากประสบการณ์ เพื่อหาวิธีที่กลุ่มยอมรับ นำไปสู่การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน

3. ควบคุม (C = Control) นำยุทธศาสตร์สู่การทำแผนปฏิบัติ ร่วมกัน โดยสมาชิกเลือกสิ่งทีตนเองจะกระทำตามความสมัครใจ จนปฏิบัติงานสำเร็จตามที่ ตั้งเป้าหมาย

ประชาสรรค์ แสนภักดี (2556 : ไม่มีเลขหน้า) (อ้างอิงใน วรรณดี สุทธินนรากร. 2556 : 160) ได้ประยุกต์ใช้ ดังนี้

1. สร้างความประทับใจ (A = Appreciation)

1.1 แสดงความคิดเห็นเรื่องความเป็นมาในอดีต เพื่อเชื่อมโยง มาสู่ความเข้าใจในสภาพปัจจุบัน

1.2 ทบทวนสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิก ได้เล่าภาพของตน และได้เปิดโอกาสในการสอบถามโดยไม่มี การวิจารณ์ โดยสมาชิกได้ทำ กิจกรรมร่วมกันต่อเติมภาพให้เป็นภาพเดียว แสดงถึงการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน

1.3 สมาชิกนำเสนอความเข้าใจในภาพรวม สมาชิกให้ความเห็น ตั้งคำถาม ผู้วิจัยร่วมตั้งคำถามเพื่อให้ชัดเจนมากขึ้น

1.4 กำหนดเป้าหมาย และอนาคตที่ปรารถนา โดยสมาชิกเสนอ แนวคิดของตน และนำมารวบรวมเป็นกลุ่มเพื่อนำเสนอ

1.5 วิสัยทัศน์ร่วม สมาชิกในแต่ละกลุ่มช่วยกันคัดเลือกภาพใด ภาพหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาร่วมกันและช่วยกันต่อเติมให้เป็นภาพตัวแทนในอนาคต ให้ทุกคนรู้สึกเป็นเจ้าของภาพช่วยกันคิดว่าความฝันจะเป็นจริงได้อย่างไร

2. ขั้นสร้างอิทธิพล (I = Influence)

2.1 การพัฒนาวิสัยทัศน์ร่วม สมาชิกแต่ละกลุ่มเขียนแนวทางการทำโครงการ ชี้แจงเหตุผล นำเสนอเป็นกลุ่ม

2.2 วิเคราะห์ จำแนกประเภท และจัดลำดับความสำคัญ และ
พัฒนาวิสัยทัศน์ร่วม

3. ควบคุม (C = Control)

3.1 เลือกแนวทางและกิจกรรมที่ทำ แบ่งกลุ่มย่อยต่อมกิจกรรม
ที่สมาชิกลงชื่อ รวมทั้งกิจกรรมที่ทำร่วมกับกลุ่มอื่นจากนั้นส่งสู่แผนปฏิบัติการ โดยใช้เทคนิค
5W2H

3.2 นำเสนอแผนปฏิบัติการ รายละเอียดดังนี้

3.2.1 ทำอะไร (ชื่อโครงการ)

3.2.2 ทำแล้วได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ)

3.2.3 ทำอย่างไร (วิธีการดำเนินการ)

3.2.4 ต้องใช้ทรัพยากร วัสดุ งบประมาณเท่าไร

3.2.5 ทำที่ไหน (สถานที่ดำเนินการ)

3.2.6 ทำเมื่อไร (วันเวลาที่ดำเนินโครงการ)

3.2.7 มีใครช่วยทำได้บ้าง

3.2.8 ใครรับผิดชอบ (ผู้ดูแล ผู้ประสานงาน)

สรุปแล้ว เทคนิค AIC การประชุมระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน คือ เทคนิค
การระดมความคิดที่ให้ความสำคัญต่อความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดได้มีส่วนร่วม
อย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึง
สภาพปัญหา ข้อจำกัดความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ระดับความคิดทุกคน และความเสมอ
ภาค เป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะ
สำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและกำหนดแผนปฏิบัติ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการ
ระดมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวมความคิดเห็นและความต้องการไว้ในแผนที่มีความเหมาะสม
การสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาชุมชนและยังมีศักยภาพที่จะขยาย
ผลได้โดยมีขั้นตอนของกระบวนการ AIC ดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้และสร้างความประทับใจ (Appreciation หรือ A)

เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุม
ทุกคนแสดงข้อคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูป
เป็นสื่อในการแสดงข้อคิดเห็น แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ

1.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในอดีต และปัจจุบัน

1.2 การกำหนดเป้าหมาย วิสัยทัศน์ในอนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้

เกิดการพัฒนาในทิศทางใด

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) คือขั้นตอนการที่สมาชิกแต่ละคนช่วยระดมความคิดจากประสบการณ์ เพื่อหาวิธีที่กลุ่มยอมรับ นำไปสู่การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันโดยหาวิธีการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาหมู่ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ และเป็นช่วงการหามาตรการหรือวิธีการการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุม แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

2.1 การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์

2.2 จัดลำดับความสำคัญของโครงการ

3. ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติและการควบคุม (Control หรือ C) คือการนำโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่ม ผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรมและเลือกแนวทางและกิจกรรมที่ทำ โดยใช้เทคนิค 5W2H รายละเอียดดังนี้

3.1 ทำอะไร (ชื่อโครงการ)

3.2 ทำแล้วได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ)

3.3 ทำอย่างไร (วิธีการดำเนินการ)

3.4 ต้องใช้ทรัพยากร วัสดุ งบประมาณเท่าไร

3.5 ทำที่ไหน (สถานที่ดำเนินการ)

3.6 ทำเมื่อไร (วันเวลาที่ดำเนินโครงการ)

3.7 มีใครช่วยทำได้บ้าง

3.8 ใครรับผิดชอบ (ผู้ดูแล ผู้ประสานงาน)

11.3.2 เทคนิค SWOT (Strengths Weakness Opportunity Threat)

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2541 : ไม่มีเลขหน้า) SWOT เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการเชิงกลยุทธ์ นิยมนำมาใช้วิเคราะห์องค์กรเพื่อให้ทราบถึงจุดอ่อนจุดแข็งขององค์กร ซึ่งจัดเป็นสิ่งแวดล้อมภายใน และทราบถึงโอกาสและภัยคุกคามซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมภายนอก ทั้งนี้เพื่อจัดวางกลยุทธ์ที่ทำให้องค์กรสามารถใช้จุดแข็งของตนเอง และโอกาสจากปัจจัยภายนอกให้เป็นประโยชน์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้เห็นช่องทางในการแก้ไขจุดอ่อนของตนเอง รวมทั้งการหลีกเลี่ยงภัยคุกคามจากภายนอกที่มีต่อองค์กรแม้เทคนิค SWOT จะเป็นเทคนิคสำหรับการบริหารองค์กร แต่ก็สามารถนำมาใช้ในการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมสามารถนำมาใช้ได้ เช่น ใช้ในการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้เห็นถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และภัยคุกคามของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้นักวิจัยและคนในชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนา โครงการและกิจกรรมการพัฒนาได้อย่างเหมาะสมกับสภาพของชุมชนนั้น SWOT เป็นการวิเคราะห์สภาพขององค์กร/ชุมชน ใน 4 แง่มุม คือ

1. Strengths (S) หมายถึง สิ่งที่เป็นจุดแข็งขององค์กร โดยอาจพิจารณาจากความเข้มแข็งด้าน บุคลากร งบประมาณ เทคโนโลยีที่ใช้ในองค์กร โครงสร้างองค์กร การบริการจัดการ การให้บริการ คุณภาพของผลิตภัณฑ์ และ ความร่วมมือภายในองค์กร เป็นต้น

2. Weakness (W) หมายถึง สิ่งที่เป็นจุดอ่อนขององค์กร โดยมีประเด็นการพิจารณาล้ำยคลึงกับจุดแข็ง ซึ่งได้แก่ บุคลากร งบประมาณ เทคโนโลยีที่ใช้ในองค์กร โครงสร้างองค์กร การบริการจัดการ การให้บริการ คุณภาพของผลิตภัณฑ์ และความขัดแย้งในองค์กร เป็นต้น

3. Opportunity (O) หมายถึง สิ่งแวดล้อมภายนอกที่เป็นโอกาสหรือแนวโน้มที่ดีต่อองค์กร โดยทั่วไปพิจารณาจาก สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม ค่านิยม เทคโนโลยีที่แวดล้อมองค์กร ความต้องการของตลาด พันธมิตรขององค์กร แนวโน้มที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กร เป็นต้น

4. Threat (T) หมายถึง ภัยคุกคามที่มาจากภายนอกและมักจะตรงกันข้ามกับ Opportunity เช่น สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม ค่านิยม เทคโนโลยีที่แวดล้อมองค์กร ความต้องการของตลาด คู่แข่งขององค์กร แนวโน้มที่เป็นอุปสรรคต่อองค์กร เป็นต้น เมื่อองค์กรหรือชุมชนวิเคราะห์ SWOT ครบทั้ง 4 ด้านแล้ว องค์กรควรนำผลการวิเคราะห์มาสร้างกลยุทธ์ที่จำแนกเป็น 4 กลยุทธ์หลัก คือ

4.1 กลยุทธ์เชิงรุก (Aggressive) ใช้ในสถานการณ์ที่วิเคราะห์แล้ว องค์กรมีทั้งจุดแข็งและโอกาส สิ่งที่ควรดำเนินการคือ การขยายการดำเนินงาน

4.2 กลยุทธ์พลิกฟื้นสถานการณ์ (Turn Around) ใช้ในสถานการณ์ที่วิเคราะห์แล้วพบว่าองค์กรมีจุดอ่อนแต่สถานการณ์ภายนอกเอื้ออำนวย สิ่งที่ควรทำ คือ การปรับปรุงพัฒนาตนเองเพื่อแก้ไขจุดอ่อน

4.3 กลยุทธ์ป้องกันตัว (Defensive) ใช้ในสถานการณ์ที่วิเคราะห์แล้วพบว่าองค์กรมีจุดแข็ง แต่สภาพแวดล้อมภายนอกไม่เอื้ออำนวย สิ่งที่ควรทำคือ การรักษาจุดแข็งไว้เพื่อรอโอกาสที่เอื้ออำนวย หรือ การเปลี่ยนสภาพแวดล้อมไปสู่บริบทที่เอื้ออำนวยเพื่อให้ องค์กรสามารถใช้จุดแข็งของตนได้อย่างเต็มที่

4.4 กลยุทธ์ถอย (Regressive) ใช้ในสถานการณ์ที่วิเคราะห์แล้วพบว่าองค์กรมีทั้งจุดอ่อนและสภาพแวดล้อมภายนอกไม่เอื้ออำนวย สิ่งที่ควรดำเนินการคือ การประคับประคองตัวให้รอดพ้นวิกฤติ การลดการผลิต หรือการเลิกกิจการนั้น ๆ กรณีที่ไม่คุ้มทุน

แนวคิดเกี่ยวกับวงจรคุณภาพ PDCA

1. หลักการของวงจรคุณภาพ PDCA (Plan Do Check Action)

การบริหารงานด้วยวงจรคุณภาพ (PDAC) ตามแนวคิดของเดมมิง ปัจจุบันจัดเป็นกระบวนการสากลที่ทุกคนทราบกันดี และถือเป็นเครื่องมือการบริหารที่จัดเป็นแกนร่วมของการบริหารที่หลากหลายบนพื้นฐานเดียวกัน ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดของเดมมิงและนักการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศที่ได้กล่าวถึงวงจรคุณภาพ (PDCA) ไว้ ดังนี้

Deming (2004 : ไม่มีเลขหน้า) กล่าวว่า การจัดการอย่างมีคุณภาพเป็นกระบวนการที่ดำเนินการต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลผลิตและบริการที่มีคุณภาพขึ้น โดยหลักการที่เรียกว่า วงจรคุณภาพ (PDCA) หรือวงจรเดมมิง ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การตรวจสอบ และการปรับปรุงแก้ไขดังนี้

Plan คือ กำหนดสาเหตุของปัญหา จากนั้นวางแผนเพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือทดสอบเพื่อการปรับปรุงให้ดีขึ้น

Do คือ การปฏิบัติตามแผนหรือทดลองปฏิบัติเป็นการนำร่องในส่วนย่อย

Check คือ ตรวจสอบเพื่อทราบว่าบรรลุผลตามแผนหรือหากมีสิ่งใดที่ทำให้ผิดพลาดหรือได้เรียนรู้อะไรมาแล้วบ้าง

Act คือ ยอมรับการเปลี่ยนแปลง หากบรรลุผลเป็นที่น่าพอใจหรือหากผลการปฏิบัติไม่เป็นไปตามแผน ให้ทำซ้ำวงจรโดยใช้การเรียนรู้จากการกระทำในวงจรที่ได้ปฏิบัติไปแล้ว

แม้ว่าวงจรคุณภาพจะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องแต่สามารถเริ่มต้นจากขั้นตอนใดก็ได้ขึ้นอยู่กับปัญหาและขั้นตอนการทำงานหรือจะเริ่มจากการตรวจสอบสภาพความต้องการเปรียบเทียบกับสภาพที่เป็นจริงจะทำให้ได้ข้อสรุปว่าจะต้องดำเนินการอย่างไรในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนไปตามเป้าหมายที่วางไว้

สมศักดิ์ สีนุระเวช (2542 : 188-190) กล่าวถึง จุดหมายที่แท้ของวงจรคุณภาพ (PDCA) ว่าเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการบริหารคุณภาพนั้นมิใช่เพียงแค่การปรับแก้ผลลัพธ์ที่เบี่ยงเบนออกไปจากเกณฑ์มาตรฐานให้กลับมาอยู่ในเกณฑ์ที่ต้องการเท่านั้น แต่เพื่อก่อให้เกิดการปรับปรุงในแต่ละรอบของ PDCA อย่างต่อเนื่องเป็นระบบและมีการวางแผน PDCA ที่มีวนได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ

วงจรควบคุมคุณภาพ PDCA มีภารกิจหลัก 4 ขั้นตอน

ขั้นที่ 1 การวางแผน (Plan-P)

ขั้นที่ 2 การดำเนินการตามแผน (Do-D)

ขั้นที่ 3 การตรวจสอบ (Check-C)

ขั้นที่ 4 การแก้ไขปัญหา (Act-A)

ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (Plan) การวางแผนงานจะช่วยพัฒนาความคิดต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่รูปแบบที่เป็นจริงขึ้นมาในรายละเอียดให้พร้อมในการเริ่มต้นลงมือปฏิบัติ แผนที่ดีควรมีลักษณะ 5 ประการ ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

1. อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง (Realistic)
2. สามารถเข้าใจได้ (Understandable)
3. สามารถวัดได้ (Measurable)
4. สามารถปฏิบัติได้ (Behavioral)
5. สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ (Achievable)

วางแผนที่ดีควรมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. กำหนดขอบเขตปัญหาให้ชัดเจน
2. กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย
3. กำหนดวิธีการที่จะบรรลุถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายให้ชัดเจนและถูกต้อง

แม่นยำที่สุดเท่าที่เป็นไปได้

ขั้นตอนที่ 2 ปฏิบัติ (Do) ประกอบด้วยการทำงาน 3 ระยะ

1. การวางแผนกำหนดการ
  - 1.1 การแยกกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องการกระทำ
  - 1.2 กำหนดเวลาที่คาดว่าจะต้องใช้ในกิจกรรมแต่ละอย่าง
  - 1.3 การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ
2. การจัดการแบบแมทริกซ์ (Matrix Management) การจัดการแบบนี้สามารถช่วยดึงเอาผู้เชี่ยวชาญหลายแขนงจากแหล่งต่าง ๆ มาได้ และเป็นวิธีช่วยประสานระหว่างฝ่ายต่าง ๆ
3. การพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของผู้ร่วมงาน
  - 3.1 ให้ผู้ร่วมงานเข้าใจถึงงานทั้งหมดและทราบเหตุผลที่ต้องกระทำ
  - 3.2 ให้ผู้ร่วมงานพร้อมในการใช้ดุลพินิจที่เหมาะสม
  - 3.3 พัฒนาจิตใจให้รักการร่วมมือ

ขั้นตอนที่ 3 การตรวจสอบ (Check) การตรวจสอบทำให้รับรู้สภาพการณ์ของงานที่เป็นอยู่เปรียบเทียบกับสิ่งที่วางแผน ซึ่งมีกระบวนการ ดังนี้

1. กำหนดวัตถุประสงค์ของการตรวจสอบ
2. รวบรวมข้อมูล

3. การทำงานเป็นตอน ๆ เพื่อแสดงจำนวน และคุณภาพของผลงานที่ได้รับในแต่ละขั้นตอนเปรียบเทียบกับที่ได้วางแผนไว้

4. การรายงานจะเสนอผลการประเมิน รวมทั้งมาตรการป้องกันความผิดพลาดหรือความล้มเหลว

4.1 รายงานเป็นทางการอย่างสมบูรณ์

4.2 รายงานแบบอย่างไม่เป็นทางการ

ขั้นตอนที่ 4 การแก้ไขปัญหา (Act) ผลของการตรวจสอบหากพบว่าเกิดข้อบกพร่องขึ้นทำให้งานที่ได้ไม่ตรงตามเป้าหมายหรือผลงานไม่ได้มาตรฐาน ให้ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาลักษณะปัญหาที่ค้นพบ

1. ถ้าผลงานเบี่ยงเบนไปจากเป้าหมายต้องแก้ไขที่ต้นเหตุ

2. ถ้าพบความผิดปกติใด ๆ ให้สอบสวนค้นหาสาเหตุแล้วทำการป้องกัน เพื่อมิให้ความผิดปกตินั้นเกิดขึ้นซ้ำอีก

ในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้ผลงานได้มาตรฐานอาจใช้มาตรการดังต่อไปนี้

1. การย้ายนโยบาย

2. การปรับปรุงระบบหรือวิธีการทำงาน

3. การประชุมเกี่ยวกับกระบวนการทำงาน

ปรีทรรศน์ พันธบุรุษย์ (2545 : 53-54) กล่าวว่า วงจรคุณภาพ (PDCA : Plan Do Check Act) คือ องค์ประกอบหลักของวงจรการจัดการ มีรายละเอียดดังนี้

P (Plan) คือ จะเริ่มนับจากการแสวงหาจุดที่เป็นปัญหา ระหว่างระดับความแตกต่างจุดที่มุ่งหวังและสภาพที่เป็นจริง เมื่อจับจุดที่เป็นปัญหาได้แล้ว จัดทำแผนมาตรการในการแก้ไข แล้วจึงเข้าสู่ขั้น D หรือ do ต่อไป

D (Do) คือ การปฏิบัติตามแผนมาตรการแก้ไขแผนใหม่ล่าสุด เพราะแผนคือสิ่งที่ปรับปรุงแก้ไขได้อยู่เสมอ ต้องแน่ใจว่าแผนที่จะลงมือปฏิบัติเป็นแผนที่ใหม่ล่าสุดจริง ๆ

C (Check) คือ การเปรียบเทียบระหว่างผลลัพธ์กับค่าเป้าหมายเสมอ

A (Act) คือ การปฏิบัติหลังการตรวจสอบ ซึ่งเป็นไปได้หลายประการ ดังนี้

1. ในกรณีที่ผลลัพธ์ต่ำกว่าเป้าหมายจะต้องมีการทบทวนแผนของมาตรการแก้ไขแล้วดูว่าสิ่งที่ยังคงเป็นปัญหาอยู่นั้นมีสิ่งใดที่ปฏิบัติได้ทันทีให้ลงมือปฏิบัติเลย ส่วนสิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้ทันที ให้สะท้อนสู่แผนการแก้ไขปัญหารอบต่อไป

2. ในกรณีที่ผลลัพธ์ดีกว่าเป้าหมาย จะต้องมีการทบทวนการกำหนดเป้าหมายว่าต่ำเกินไปหรือไม่ ควรมีการปรับเป้าหมายให้ดีกว่าเดิมหรือไม่ ผลลัพธ์เหนือกว่าความคาดหมายโดยปัจจัยภายนอกอื่น ๆ หรือไม่

3. ในกรณีที่ผลลัพธ์ได้ตรงตามเป้าหมายให้ทบทวนดูว่าได้มีการปฏิบัติตามแผนมาตรการแก้ไขครบถ้วนหรือไม่ ถ้าใช่ แสดงว่าแผนนี้ถูกต้องและควรกำหนดเป็นวิธีการปฏิบัติงานมาตรฐานเพื่อรักษาให้ผลลัพธ์คงอยู่ในระดับที่ต้องการต่อไป

วิฑูรย์ สิมะโชคดี (2545 : 43-47) กล่าวถึง วงจรคุณภาพ (PDCA) เป็นกิจกรรมที่จะนำไปสู่การปรับปรุงงานและการควบคุมอย่างเป็นระบบอันประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การนำแผนไปปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบ (Check) และการปรับปรุงแก้ไข (Act) กล่าวคือ จะเริ่มจากการวางแผน การนำแผนที่วางไว้มาปฏิบัติ การตรวจสอบผลลัพธ์ที่ได้ และหากไม่ได้ผลลัพธ์ตามที่คาดหวังไว้ จะต้องทำการทบทวนแผนการโดยเริ่มต้นใหม่อีกครั้งหนึ่งและทำตามวงจรคุณภาพซ้ำอีก เมื่อวงจรคุณภาพหมุนซ้ำไปเรื่อย ๆ จะทำให้เกิดการปรับปรุงงานและทำให้ระดับผลลัพธ์สูงขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น การกระทำตามวงจรคุณภาพ จึงเท่ากับการสร้างคุณภาพที่น่าเชื่อถือมากขึ้นโดยจุดเริ่มต้นของวงจรคุณภาพอยู่ที่การพยายามตอบคำถามให้ได้ว่า ทำอย่างไรจึงจะดีขึ้น

ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (Plan)

ในบรรดาองค์ประกอบทั้ง 4 ประการของวงจรคุณภาพนั้น ต้องถือว่าการวางแผนเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด การวางแผนจะเป็นเรื่องที่ทำให้กิจกรรมอื่น ๆ ที่ตามมาสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะถ้าแผนการไม่เหมาะสมแล้ว จะมีผลทำให้กิจกรรมอื่นไร้ประสิทธิภาพตามไปด้วย แต่ถ้ามีการเริ่มต้นวางแผนที่ดี จะทำให้มีการแก้ไขน้อย และกิจกรรมจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ขั้นตอนที่ 2 การนำแผนไปปฏิบัติให้เกิดผล (Do)

เพื่อให้มั่นใจว่ามีการนำแผนการไปปฏิบัติอย่างถูกต้องนั้น เราจะต้องสร้างความมั่นใจว่าฝ่ายที่รับผิดชอบในการนำแผนไปปฏิบัติได้รับทราบถึงความสำคัญและความจำเป็นในแผนการนั้น ๆ มีการติดต่อสื่อสารไปยังฝ่ายที่มีหน้าที่ในการปฏิบัติอย่างเหมาะสม มีการจัดให้มีการศึกษาและการอบรมที่ต้องการเพื่อการนำแผนการนั้น ๆ มาปฏิบัติ และมีการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นในเวลาที่เป็นด้วย

ขั้นตอนที่ 3 การตรวจสอบ (Check)

การตรวจสอบและประเมินผลลัพธ์ของการปฏิบัติตามแผน ควรจะต้องมีการประเมินใน 2 ประการ คือ มีการปฏิบัติตามแผนหรือไม่ หรือตัวแผนการเองมีความเหมาะสมหรือไม่การที่ไม่ประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้เป็นเพราะไม่ปฏิบัติตามแผนการ หรือความไม่เหมาะสมของแผนการ หรือจากทั้งสองประการรวมกัน เราจำเป็นต้องหาว่าสาเหตุมาจากประการไหน ทั้งนี้ เนื่องจากการนำไปปฏิบัติการปรับปรุงแก้ไขจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงถ้าความล้มเหลวมาจากแผนการที่จัดทำขึ้นไม่เหมาะสม อาจเป็นผลมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

1. ความผิดพลาดในการทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่

2. เลือกเทคนิคที่ใช้ผิดเนื่องจากมีข้อมูลข่าวสารไม่เพียงพอและมีความรู้ในขั้นตอนการวางแผนไม่เพียงพอ

3. ประเมินผลกระทบจากการปฏิบัติตามแผนผิดพลาด

4. ประเมินความสามารถของบุคลากรที่ต้องนำแผนมาใช้ผิดพลาด

ถ้าความล้มเหลวมาจากการไม่ปฏิบัติตามแผน อาจเป็นผลมาจากสาเหตุต่อไปนี้

4.1 ขาดความตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับปรุง

4.2 การติดต่อสื่อสารที่ไม่เหมาะสมและมีความเข้าใจในแผนไม่เพียงพอ

4.3 การให้การศึกษาและการฝึกอบรมไม่เพียงพอ

4.4 ปัญหาเกี่ยวกับตัวผู้นำและการประสานงานระหว่างการปฏิบัติ

4.5 ประเมินทรัพยากรที่ต้องใช้น้อยเกินไป

ขั้นตอนที่ 4 ปฏิบัติการปรับปรุงแก้ไข (Act)

ถ้าความล้มเหลวมาจากการวางแผนที่ไม่เหมาะสม การทบทวนแผนการเท่านั้นไม่เพียงพอต่อการแก้ปัญหา ต้องมีการปรับปรุงคุณภาพของกระบวนการวางแผนโดยการหาปัจจัยที่ไม่เหมาะสม สาเหตุของการวางแผน และทำการปฏิบัติการแก้ไข ความก้าวหน้าของการปรับปรุงจะเกิดขึ้นได้โดยการกำจัดสาเหตุ และขั้นตอนที่สำคัญ ก็คือ การทบทวนแผนการที่ต้องมีการชี้แจงถึงสาเหตุแห่งความล้มเหลวอย่างถูกต้องและมีการเปลี่ยนแปลงแผนเพื่อให้สามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ควรมีการวางแผนการปรับปรุงคุณภาพเป็นรายปี และมีการทบทวนทุกปีเพื่อให้มั่นใจว่าแผนการดังกล่าวมีความเชื่อถือได้และเหมาะสม การนำวงจรคุณภาพไปปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่องในทุกระดับขององค์กร จะทำให้เราสามารถปรับปรุงและเพิ่มคุณภาพงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเห็นผลลัพธ์ที่ชัดเจน เมื่อปัญหาเดิมหมดไปเราก็สามารถแก้ปัญหาใหม่ ๆ ได้ด้วยวงจรคุณภาพต่อไป

จากหลักการวงจรคุณภาพที่กล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่า วงจรคุณภาพ (PDCA)

ประกอบด้วย การวางแผน (Plan) การดำเนินการตามแผน (Do) การตรวจสอบ (Check) และการปรับปรุงแก้ไข (Act) โดยการวางแผน การลงมือปฏิบัติตามแผน การตรวจสอบผลลัพธ์ที่ได้ และหากไม่ได้ผลลัพธ์ตามที่คาดหวังไว้ จะต้องทำการทบทวนแผนการโดยเริ่มต้นใหม่และทำตามวงจรคุณภาพซ้ำอีก เมื่อวงจรคุณภาพหมุนซ้ำไปเรื่อย ๆ จะทำให้เกิดการปรับปรุงงานและระดับผลลัพธ์ที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งหลักการดังกล่าวหากนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษาจะช่วยพัฒนาบุคลากรและผู้เรียนให้มีคุณภาพ

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ

1. ความหมายของความพึงพอใจ

ความพึงพอใจเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จของงานบรรลุเป้าหมายที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นผลจากการได้รับการตอบสนองต่อแรงจูงใจหรือความต้องการในสิ่งที่พึงประสงค์ของแต่ละคนซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของความพึงพอใจและมิได้ให้ความหมายของความพึงพอใจไว้ดังนี้

Good (1973 : 161) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจไว้ว่า ความพึงพอใจ หมายถึง สภาพหรือระดับความพึงพอใจที่เป็นผลมาจากความสนใจและเจตคติของบุคคลที่มีต่องาน

กิตติมา ปรีดีติลล (2529 : 321) ได้กล่าวไว้ว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกที่ชอบหรือพอใจที่มีต่อองค์ประกอบและสิ่งจูงใจในด้านต่าง ๆ ของงาน และผู้ปฏิบัติงานนั้นได้รับการตอบสนองความต้องการของเขาได้

มณี โพธิเสน (2543 : 12) ให้ความหมายของความพึงพอใจว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกยินดี ของบุคคล เมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการของตนทำให้เกิดความรู้สึกดีในสิ่งนั้น ๆ

กรชกร ขวติ (2544 : 10) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจว่า หมายถึง ความรู้สึกที่ดี หรือมีเจตคติที่ดีของบุคคลนั้น ๆ เมื่อได้รับการตอบสนองตามความคาดหวังและตามความต้องการของตนเอง จึงทำให้เกิดความรู้สึกดีต่อสิ่งนั้น ๆ

สุรพงษ์ บรรจุสุข (2547 : 62) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจ ว่า หมายถึง ความรู้สึกนึกคิด หรือเจตคติของบุคคลที่มีต่อการทำงานหรือการปฏิบัติกิจกรรมในเชิงบวก เช่น ความรู้สึกพอใจ ชอบใจในการทำกิจกรรมนั้น ๆ จนบรรลุผลสำเร็จ

จากการศึกษาความหมายของความพึงพอใจ สามารถสรุปได้ว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึก เจตคติ ที่รู้สึกชอบ พอใจ ยินดี ต่อกิจกรรมงานต่าง ๆ ที่ตอบสนองความต้องการของตนหรือผู้รับบริการ

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ

Herzberg (1970 : 113-115 ; อ้างอิงใน สุนทร หลักคำ. 2547 : 44) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าทฤษฎีที่เป็นมูลเหตุทำให้เกิดความพึงพอใจ เรียกว่า Herzberg's Motivation Hygiene Theory ซึ่งกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความพึงพอใจในการทำงาน ประกอบด้วย 2 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยกระตุ้น (Motivation Factor) เป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับงานซึ่งมีผลก่อให้เกิดความพึงพอใจในการทำงาน เช่น ความสำเร็จของงาน การได้รับการยอมรับนับถือ ลักษณะของงานความรับผิดชอบ ความก้าวหน้าในตำแหน่งการงาน

2. ปัจจัยค้ำจุน (Hygiene Factor) เป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในการทำงานและมีส่วนทำให้บุคคลเกิดความพึงพอใจในการทำงาน เช่น เงินเดือน โอกาสที่จะก้าวหน้าในอนาคตสถานะของอาชีพ สภาพการทำงาน เป็นต้น

Greger (1960 : 33-58 ; อ้างอิงใน สุนทร หลักคำ. 2547 : 44) ได้ศึกษาธรรมชาติของมนุษย์และได้อธิบายลักษณะของมนุษย์ว่ามี 2 ประเภท คือ

1. คนประเภทเอกซ์ (X) มีลักษณะดังต่อไปนี้
  - 1.1 มีสัญชาตญาณที่จะหลีกเลี่ยงการทำงานทุกอย่างเท่าที่จะทำได้
  - 1.2 มีความรับผิดชอบน้อย
  - 1.3 ชอบสั่งการ
  - 1.4 ไม่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการปรับปรุงองค์กร
  - 1.5 มีความปรารถนาให้ตอบสนองความต้องการด้านร่างกายและความ

ปลอดภัย

2. คนประเภทวาย (Y) มีลักษณะดังต่อไปนี้
  - 2.1 ชอบทำงาน เห็นว่าการทำงานเป็นของสนุกเหมือนการเล่นหรือการ
  - 2.2 มีความรับผิดชอบในการทำงาน
  - 2.3 มีความทะเยอทะยานและกระตือรือร้น
  - 2.4 มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการปรับปรุงองค์กร
  - 2.5 สั่งการตนเองและสามารถควบคุมตนเองได้
  - 2.6 ปรารถนาเกียรติยศ ชื่อเสียง ความสมหวังในชีวิต

พักผ่อน

Maslow (1970 : 69-80 ; อ้างอิงมาใน สุนทร หลักคำ. 2547 : 44) ได้เสนอทฤษฎีลำดับความต้องการ (Hierarchy of Needs) ดังต่อไปนี้

1. ความต้องการด้านร่างกาย (Physiological Need) เป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เน้นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร อากาศ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยา รักษาโรค ความต้องการพักผ่อน ความต้องการทางเพศ

2. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Need) เป็นความต้องการความมั่นคงในชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและอนาคต ความเจริญก้าวหน้า ความอบอุ่นใจ

3. ความต้องการทางสังคม (Social Need) เป็นสิ่งจูงใจที่สำคัญต่อการเกิดพฤติกรรม ต้องการให้สังคมยอมรับเข้าเป็นสมาชิก ต้องการความเป็นมิตร ความรักจากเพื่อนร่วมงาน

4. ความต้องการมีฐานะ (Esteem Need) มีความอยากเด่นในสังคม มีชื่อเสียง ต้องการการยกย่องสรรเสริญ อยากมีความเป็นอิสระมีเสรีภาพ

5. ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จในชีวิต (Self-Actualization Need) เป็นความต้องการระดับสูงสุด อยากให้ตนประสบความสำเร็จทุกอย่างในชีวิต

การสร้างความพึงพอใจให้กับบุคคลในหน่วยงานหรือองค์กรและชุมชนนั้นจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุดกับการปฏิบัติงานเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติและค่านิยมของบุคคล ดังนั้นการทำให้บุคคลเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานจนบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ จึงเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทุกคนและทุกระดับ ความพึงพอใจในการปฏิบัติงานจึงได้มีแนวคิดพื้นฐานที่แตกต่างกันคือการตอบสนองความต้องการของผู้ปฏิบัติงานจนเกิดความพึงพอใจจะทำให้เกิดแรงจูงใจในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานที่สูงกว่าผู้ไม่ได้รับการตอบสนองที่ชนะตามแนวคิดดังกล่าว ผู้บริหารที่จะมุ่งเพิ่มผลผลิตด้วยการปรับปรุงประสิทธิภาพในการทำงานให้สูงขึ้น ก็จะพยายามหาสภาพแวดล้อมในการทำงานและปัจจัยต่าง ๆ เช่น เงินเดือน สวัสดิการ หรือความก้าวหน้าในตำแหน่งการงานที่จะสามารถสนองความพึงพอใจของผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการปฏิบัติงานที่ดีจนบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ

ผลการปฏิบัติงานนำไปสู่ความพึงพอใจ

ความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจ และผลการปฏิบัติงานจะถูกเชื่อมโยงด้วยปัจจัยอื่น ๆ ผลการปฏิบัติงานที่ดี จะนำไปสู่ผลตอบแทนที่เหมาะสม ซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่การตอบสนองความพึงพอใจ ผลการปฏิบัติงานย่อมได้รับการตอบสนองในรูปของรางวัลหรือผลตอบแทน ซึ่งแบ่งออกเป็นผลตอบแทนภายใน (Intrinsic Rewards) และผลตอบแทนภายนอก (Extrinsic Rewards) โดยผ่านการรับรู้เกี่ยวกับความยุติธรรมของผลตอบแทนซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ปริมาณของผลตอบแทนที่ผู้ปฏิบัติงานได้รับ นั่นคือ ความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน จะถูกกำหนดโดยความแตกต่างระหว่างผลตอบแทนที่เกิดขึ้นจริง และการรับรู้เรื่องเกี่ยวกับความยุติธรรมของผลตอบแทนที่รับรู้และความพึงพอใจย่อมเกิดขึ้น (สมยศ นาวิกาน. 2525 : 155)

ผลตอบแทนภายในหรือรางวัลภายใน เป็นผลในด้านความรู้สึกของผู้ปฏิบัติงานที่เกิดแก่ตัวผู้ปฏิบัติเอง เช่น ความรู้สึกต่อความสำเร็จที่เกิดขึ้นเมื่อสามารถเอาชนะความยุ่งยากต่าง ๆ และสามารถดำเนินงานภายใต้ความยุ่งยากทั้งหลายได้สำเร็จ ทำให้เกิดความภูมิใจ ความมั่นใจ ตลอดจนได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ส่วนผลตอบแทนภายนอกเป็นรางวัลที่ผู้อื่นจัดหาให้มากกว่าที่ตนเองให้แก่ตนเอง เช่น การให้เลื่อนขั้น หรือให้รางวัลโบนัสพิเศษ (เทพนม

เมืองแมน และสวิง สุวรรณ. 2529 : 43)

จากแนวคิดพื้นฐาน เกี่ยวกับความพึงพอใจทั้งสองรูปแบบดังกล่าว พอสรุปได้ว่า ความพึงพอใจของบุคคลต่อการปฏิบัติงานจะมีความสัมพันธ์ต่อกันในทางบวกทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า งานที่ปฏิบัตินั้น ทำให้บุคคลได้รับการตอบสนองความต้องการทั้งทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดความสมบูรณ์ของชีวิตมากนักน้อยเพียงใด นั่นคือสิ่งที่ผู้บริหารจะต้อง คำนึงถึงและจัดให้มีขึ้น ก็คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ในการเสริมสร้างความพึงพอใจในการทำงาน

การสร้างความพึงพอใจในการปฏิบัติงานให้กับบุคคลในหน่วยงาน เพื่อให้การ ปฏิบัติงานเป็นไปอย่างราบรื่นและเกิดประสิทธิผล ขึ้นอยู่กับสิ่งจูงใจที่มีอยู่ในหน่วยงานนั้นเหมาะสม กับความต้องการของบุคคลเพียงใด ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่ผู้บริหารควรจะได้ทราบว่ามีวิธีการจูง ใจบุคลากรมีรูปแบบอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการโน้มน้าวจิตใจให้บุคคลมีความรู้สึกผูกพันอยู่ กับงาน อยากทำงานพร้อมที่จะทุ่มเทเสียสละเพื่องานและหน่วยงานอย่างจริงจังตั้งที่ธงชัย สันติวงษ์ (2539 : 394) ได้กล่าวถึงการจูงใจในการทำงานไว้ว่า “ผู้บริหารจำเป็นต้องทำการจูงใจให้ คนทำงานทุ่มเทกำลังความสามารถเพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การที่ตั้งไว้ การจูงใจคนในการทำงาน จะมีความหมายในการที่จะทำให้ได้ผลงานที่ดีและสูงขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อ ประโยชน์ที่จะให้องค์การสามารถมีข้อได้เปรียบในด้านต่าง ๆ จากการมีประสิทธิภาพในการ ทำงานของคนงานเป้าหมายของการจูงใจจึงต้องเน้นให้การทำงานของคนงานมีประสิทธิภาพสูง กว่าที่จะทำได้

บริบทโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

1. ข้อมูลทั่วไปของโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ตั้งอยู่เลขที่ 102 หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งสว่าง ถนนสาวเอ้-โนนมาลัย ตำบลตุมใหญ่ อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ รหัสไปรษณีย์ 31190 เปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาล 1 ถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีจำนวน นักเรียนทั้งสิ้น 113 คน มีเนื้อที่ 13 ไร่ 2 งาน มีเขตพื้นที่บริการทางการศึกษา 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งสว่าง หมู่ที่ 7 และบ้านเมือง กับหมู่ที่ 16 การคมนาคมไม่ค่อยสะดวก มีไฟฟ้า

2. ข้อมูลอาคารสถานที่

โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์มีอาคารสถานที่เพื่อดำเนินการพัฒนาคุณภาพ การศึกษาดังนี้

2.1 อาคารเรียนแบบ ป 1 ซ. จำนวน 1 หลัง 6 ห้องเรียน

2.2 อาคารเรียนแบบ สปช. 105/29 จำนวน 1 หลัง 4 ห้องเรียน

2.3 อาคารประกอบ

2.4 อาคารห้องสมุด จำนวน 1 หลัง

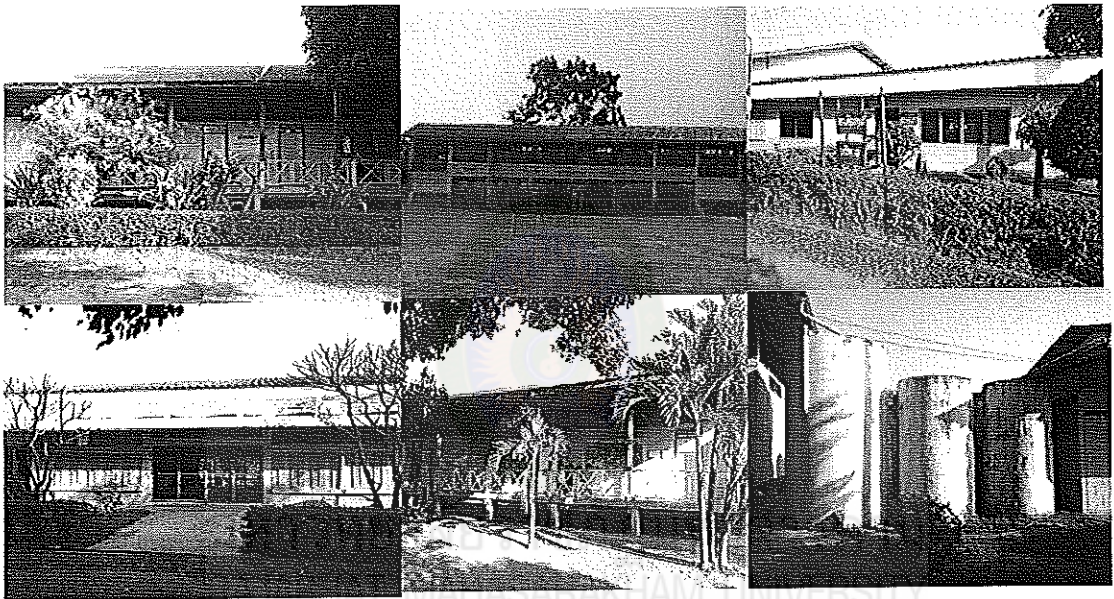
2.5 อาคารอเนกประสงค์ แบบ สปช. 202/26 จำนวน 1 หลัง

2.6.ส้วมแบบ สปช. 601/26 จำนวน 2 หลัง 8 ที่

2.7. โรงครัวประกอบอาหาร จำนวน 1 หลัง

2.8. สนามกีฬา จำนวน 1 สนาม

2.9 ถังเก็บน้ำฝน จำนวน 6 คอลัมน์

ภาพที่ 2 สภาพทั่วไปของโรงเรียน

3. ข้อมูลสภาพชุมชนโดยรวม

3.1 สภาพชุมชน รอบบริเวณโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์ ตั้งอยู่ระหว่าง บ้านทุ่งสว่าง หมู่ที่ 7 และบ้านเมืองกับ หมู่ที่ 16 ตำบลตุมใหญ่ อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้บริการด้านการศึกษา ทั้ง 2 หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ 1,200 คน อาชีพหลักของชุมชน เกษตรกรรม เนื่องจากพื้นที่เหมาะสมแก่การทำนา ทำสวนยางพารา ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลัง และรับจ้างทั่วไปส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป คือ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบุญกฐิน และประเพณีเข้าพรรษา เป็นต้น

3.2 ผู้ปกครองส่วนใหญ่ จบการศึกษาระดับประถมศึกษา อาชีพหลัก คือ ทำการเกษตรกรรม ส่วนใหญ่นับถือศาสนา พุทธ ฐานะทางเศรษฐกิจ/รายได้โดยเฉลี่ยต่อครอบครัว ต่อปี 18,000 บาทจำนวนคนเฉลี่ยต่อครอบครัว 3 คน

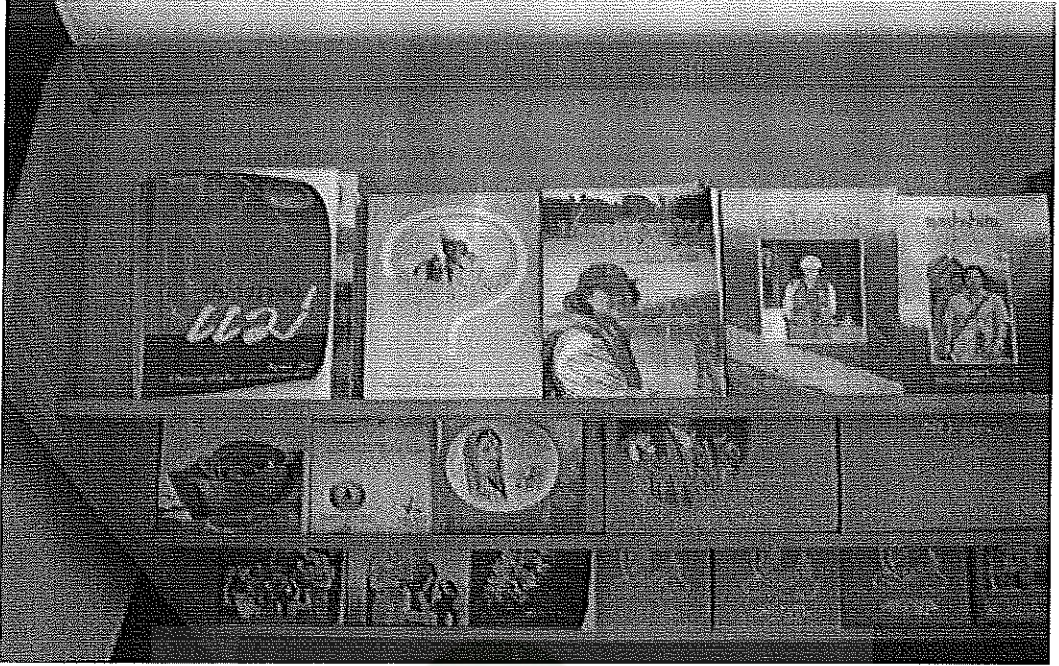
3.3 โอกาสและข้อจำกัดของโรงเรียน

จากสภาพของโรงเรียนตั้งอยู่ใกล้ชุมชน จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดำเนินไปด้วยดี มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างโรงเรียน โรงเรียนและวัด โดยได้รับความร่วมมือจากผู้นำชุมชน เจ้าอาวาสวัด องค์กรเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียนสามารถใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนเพื่อประโยชน์ในด้านการเรียนการสอน เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ หัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การจักสาน เป็นต้น วัด ได้แก่ วัดบ้านทุ่งสว่างอารมณ์ และมีวัดป่าบะลัง ซึ่งมีบริเวณเนื้อที่ติดกับโรงเรียน คอยให้การช่วยเหลือกิจกรรมของโรงเรียน ตลอดจนการเป็นวิทยากรในการให้ความรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม แก่เด็กนักเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพโนนเจริญ ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่คอยให้ความรู้แก่เด็กนักเรียนในด้านการส่งเสริมสุขภาพอนามัย ปัญหาเสพติด โรงเรียนเผ่ากระวังรณรงค์ และต่อต้านเป็นพิเศษ เด็กในโรงเรียนทุกคนจึงไม่ไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติดส่วนปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดของโรงเรียน คือ ผู้ปกครองฐานะยากจนไม่มีเวลาดูแลเอาใจใส่บุตรหลานเพราะบางส่วนไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัด มีปัญหาครอบครัวหย่าร้าง ปล่อยให้บุตรหลานอยู่กับปู่ ย่า ตา ยาย ทำให้ขาดการทบทวนบทเรียนที่บ้าน ขาดการอบรมป่มนิสัยจากทางบ้าน และปัญหาทางเศรษฐกิจ การคมนาคมไม่สะดวกโดยเฉพาะในฤดูฝนจะลำบากในการเดินทางมาก

4. แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนและแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

4.1. แหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน

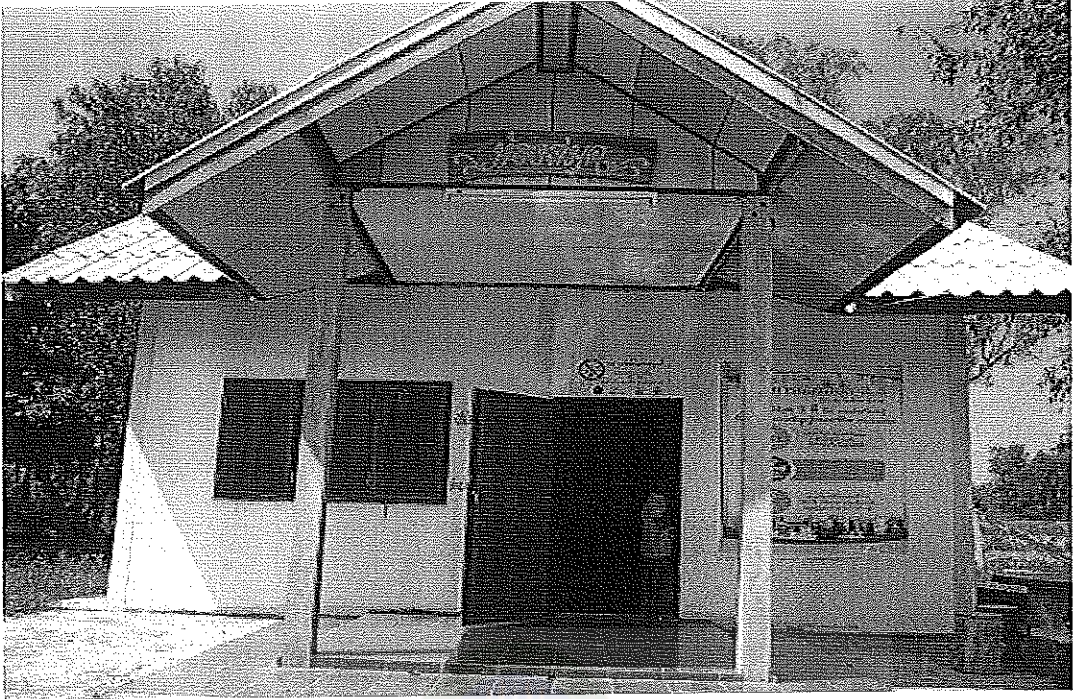
4.1.1 ห้องสมุดมีขนาด 98 ตารางเมตร จำนวนหนังสือในห้องสมุดทั้งหมด 870 เล่ม การสืบค้นหนังสือใช้ระบบดิวอี้ มีการจัดเป็นหมวดหมู่ จาก 000 – 900 มีการยืมจำนวนนักเรียนที่ใช้ห้องสมุดในปีการศึกษาที่รายงาน เฉลี่ย 104 คน ต่อ วันคิดเป็นร้อยละ 83.87 ของนักเรียนทั้งหมด

ภาพที่ 3 แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

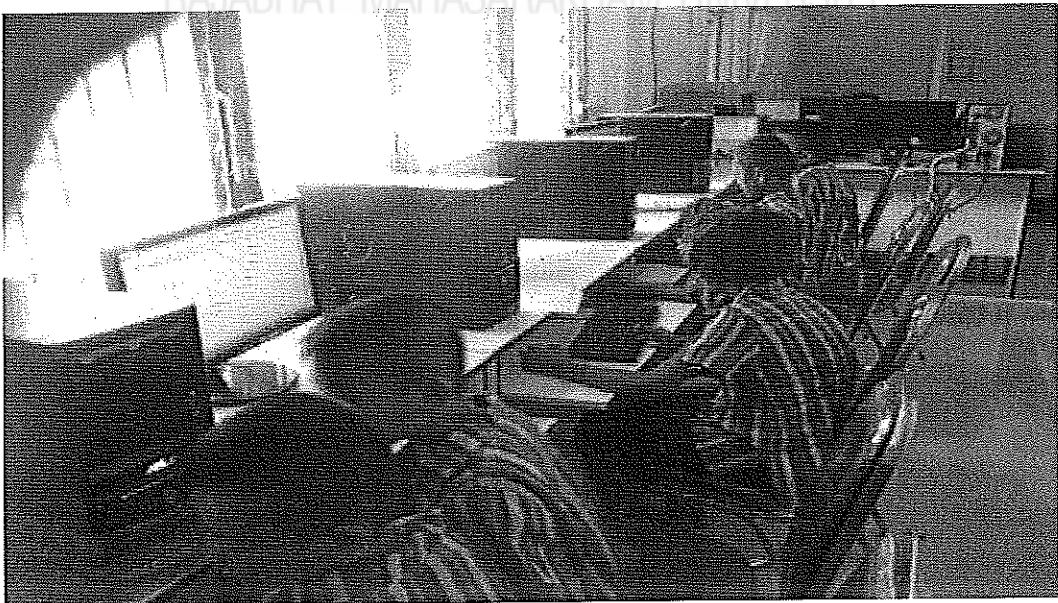
ภาพที่ 4 แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

ภาพที่ 5 แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดโรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

4.1.2 ห้องปฏิบัติการ

ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ จำนวน 2 ห้อง ห้องละ 10 เครื่อง ใช้เพื่อการเรียนการสอน จำนวน 10 เครื่อง ใช้เพื่อสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต จำนวน 10 เครื่อง

ภาพที่ 6 แหล่งเรียนรู้ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ 1 โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

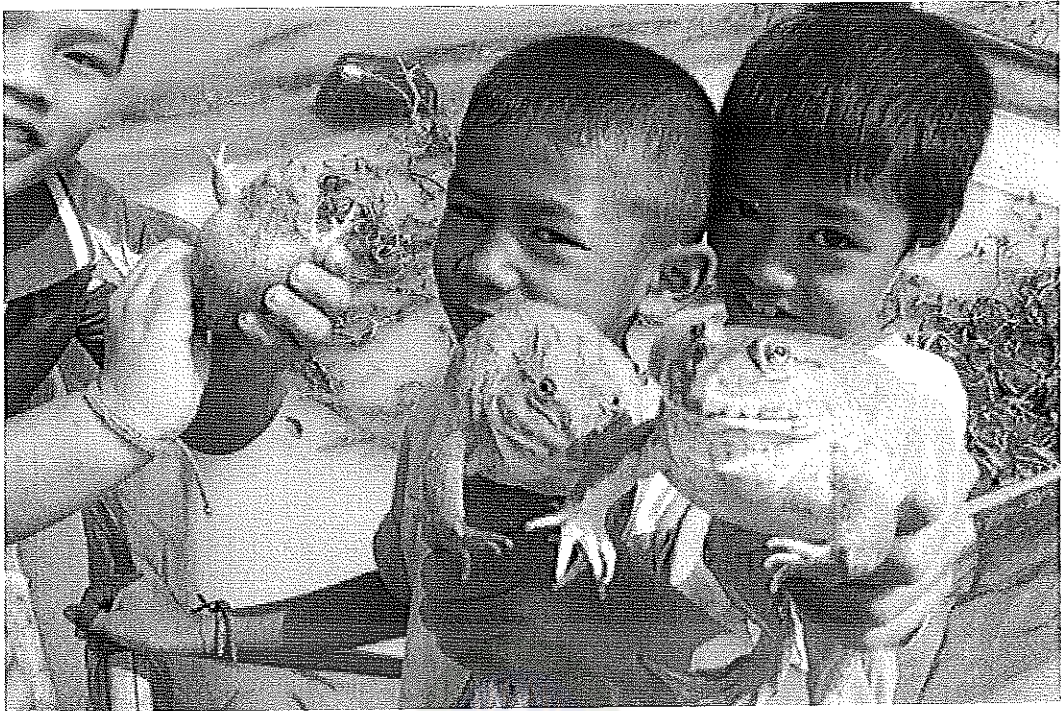
ภาพที่ 7 แหล่งเรียนรู้ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ 2 โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

4.1.3 แหล่งเรียนรู้เกษตรพอเพียง

1) แหล่งเรียนรู้กระชังเลี้ยงกบ

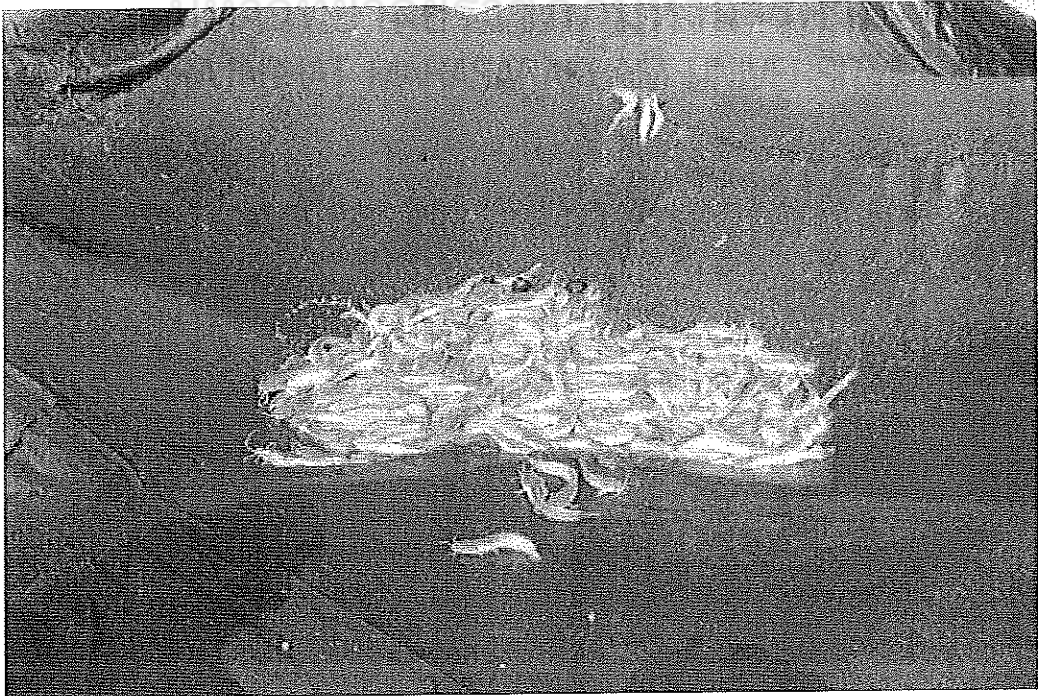

ภาพที่ 8 แหล่งเรียนรู้กระชังเลี้ยงกบ โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

ภาพที่ 9 แหล่งเรียนรู้รู้กระชังเลี้ยงกบ โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

2) แหล่งเรียนรู้รู้กระชังเลี้ยงปลา โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

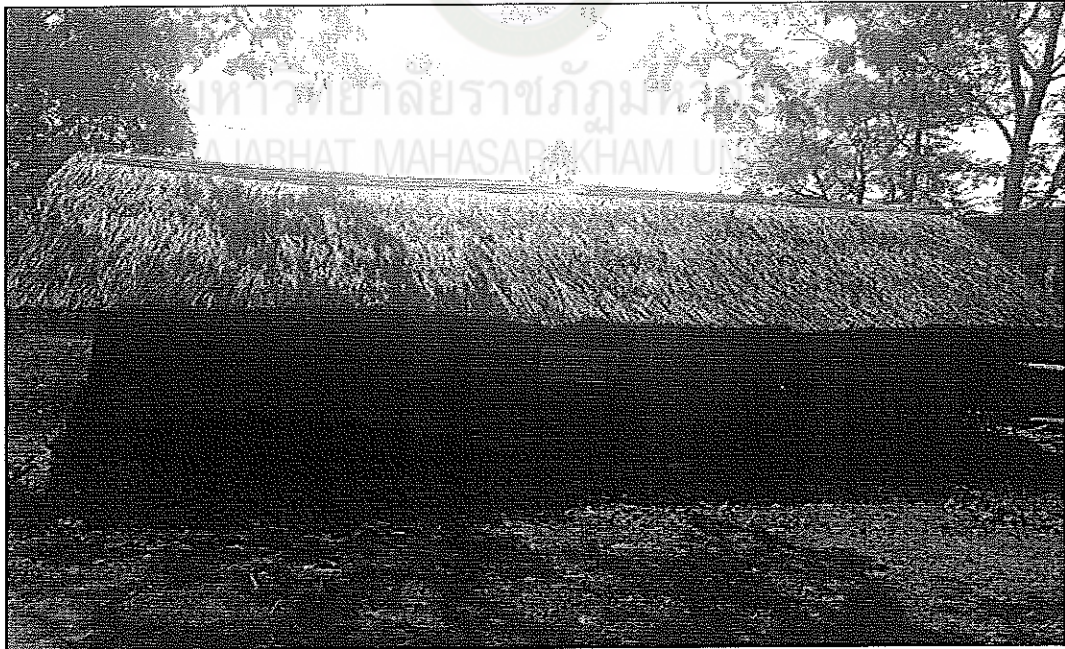

ภาพที่ 10 แหล่งเรียนรู้รู้กระชังเลี้ยงปลาตก โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

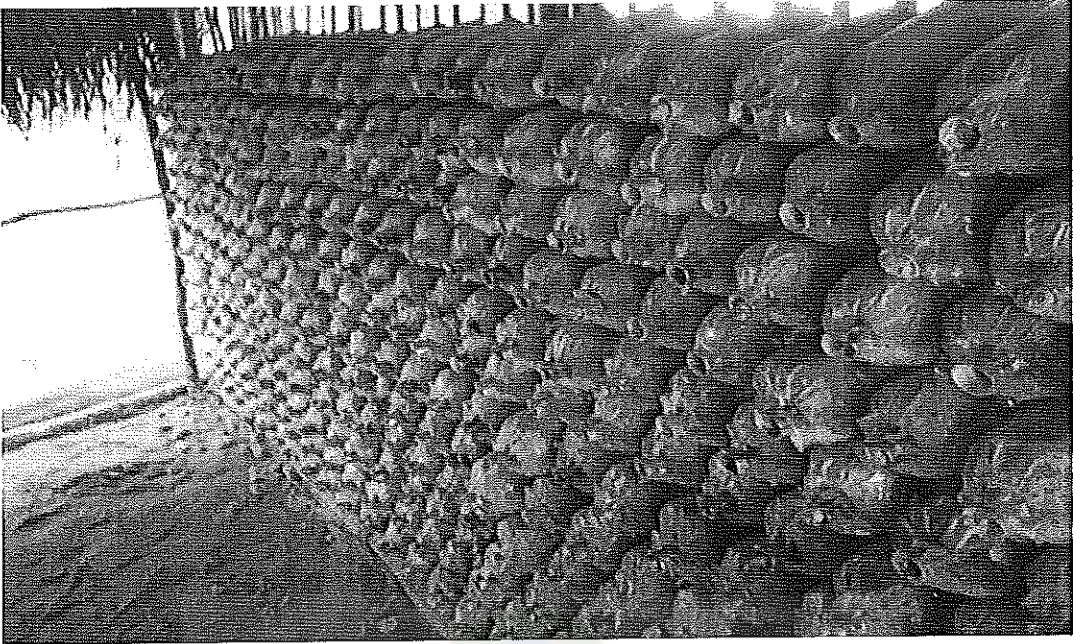

ภาพที่ 11 แหล่งเรียนรู้กระชังเลี้ยงปลาตก โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

3) แหล่งเรียนรู้โรงเพาะเห็ด

ภาพที่ 12 แหล่งเรียนรู้โรงเพาะเห็ดฟาง โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

ภาพที่ 13 แหล่งเรียนรู้โรงเพาะเห็ดฟาง โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

4) สวนเกษตรพอเพียง

ภาพที่ 14 แหล่งเรียนรู้สวนเกษตรพอเพียง โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

ภาพที่ 15 แหล่งเรียนรู้สวนเกษตรพอเพียง โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

4.1.4 แหล่งเรียนรู้ ป้ายนิเทศต่าง ๆ

ภาพที่ 16 แหล่งเรียนรู้ป้ายนิเทศต่าง ๆ โรงเรียนวัดบ้านสำราญราษฎร์

4.2 แหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปราชญ์ชาวบ้าน/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่สถานศึกษาเชิญมาให้ความรู้แก่ครู นักเรียน

4.2.1	นางคำเบา พวงพันธ์	ความรู้เรื่อง การนวดแผนไทย
4.2.2	นายบุญมา คำจันทร์ราช	ความรู้เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง
4.2.3	นายสุขุม ศิรินันธกุล	ความรู้เรื่อง ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ
4.2.4	นางชนิดา คูเรืองรัมย์	ความรู้เรื่อง จักรสาน กระติบข้าว
4.2.5	นายหาญ สืบราศรี	ความรู้เรื่อง ไม้กวาดทางมะพร้าว
4.2.6	นางไสว ราชนาจักร และนางเชียว โคตชัยยา	ความรู้เรื่อง ข้าวต้มยาว
4.2.7	นางต๋อน จุลสม	ความรู้เรื่องความเชื่อ (หมอดู) ปราชญ์

ชาวบ้าน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

สนอง สีพาทฤทธิ์ (2548 : 67-68) ได้ศึกษาเรื่อง การนำแหล่งเรียนรู้มาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามหาสารคาม เขต 1 ผลการวิจัยพบว่า 1) การนำแหล่งเรียนรู้มาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามหาสารคาม เขต 1 โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง 2) การนำแหล่งเรียนรู้มาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษามหาสารคาม เขต 1 ระหว่างโรงเรียนขนาดเล็ก และโรงเรียนขนาดใหญ่ ทั้งโดยรวมและรายด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

พินเลิศ ครองยุติ (2549 : 95-100) ได้ศึกษาการพัฒนาความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนด้านการใช้แหล่งเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา โรงเรียนบ้านท่าศิลา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษายโสธร เขต 2 ผลการวิจัยพบว่า 1) การร่วมกันกำหนดแนวทางในการระดมทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่นเพื่อนำมาพัฒนาคุณภาพการศึกษา พบว่ากลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าได้ใช้กิจกรรมเพื่อระดมทรัพยากรการศึกษา 2) กิจกรรม คือกิจกรรมการจัดหาเงิน และกิจกรรมการจัดหาอุปกรณ์ ผลการดำเนินงานตามกิจกรรม ทำให้ผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าสามารถระดมทุนที่เป็นเงิน และทุนที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ให้สถานศึกษาได้เป็นจำนวนมาก นำมาใช้ประโยชน์เสริมการพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนได้อย่างต่อเนื่อง 2) การส่งเสริมการใช้

วิทยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ากลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าโดยใช้กลยุทธ์กระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของโคล์บ และการรวมพลังสร้างสรรค์ร่วมกันปฏิบัติกิจกรรม 2 กิจกรรม คือ กิจกรรมการเรียนการสอนโดยวิทยากรภายนอกและกิจกรรมสำรวจจัดทำภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลการดำเนินงาน ผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าสามารถจัดหาวิทยากรภายนอกจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนตามรายวิชาต่าง ๆ ในระดับชั้นต่าง ๆ ได้สามารถสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก หลากหลายภูมิปัญญา ซึ่งได้จัดทำเป็นทำเนียบได้สมบูรณ์สะดวกต่อการนำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้

บุญเสริม บุญสมยา (2549 : 132-138) ได้ศึกษาการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนโดยชุมชนมีส่วนร่วมโรงเรียนบ้านชาติวิทยาการ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่า ผลการวิเคราะห์ความพึงพอใจของครู นักเรียน ผู้แทนชุมชน มีความพอใจระดับมาก ผลการประเมินคุณภาพนักเรียนด้านนักเรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข ภาพรวมอยู่ในเกณฑ์ดี ผลการวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1- 6 มีระดับผลการเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับคุณภาพดี

เกษม คำบุตรดา (2550 : 123-129) ได้ศึกษาการพัฒนาหอปฏิบัติธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม นักเรียน โรงเรียนอนุบาลมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ส่งผลให้บุคลากรมีความรู้ ความเข้าใจและตระหนักเห็นคุณค่าการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมนักเรียน และทำให้เกิดการพัฒนาหอปฏิบัติธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เกิดการใช้สถานที่อย่างคุ้มค่าและเหมาะสม

ประสิทธิ์ สุนนทะราช (2550 : 64-65) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับช่วงชั้นที่ 3 ของครูในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 2 ผลการวิจัยพบว่า 1) ระดับสภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับช่วงชั้นที่ 3 ของครูในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 2 ทั้งโดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับมาก 2) สภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับช่วงชั้นที่ 3 ของผู้สอนที่มีวุฒิการศึกษาต่างกัน พบว่า ไม่แตกต่างกัน 3) สภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับช่วงชั้นที่ 3 ของผู้สอนที่จบสาขาที่ต่างกัน คือทางสาขาสังคมและไม่จบสาขาทางสังคม พบว่า ทั้งโดยรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 4) สภาพการใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับช่วงชั้นที่ 3 ของผู้สอนที่มีประสบการณ์สอนต่างกัน พบว่า ไม่แตกต่างกัน

องอาจ แสนมาโนช (2550 : 198-200) ได้ศึกษาเรื่องสภาพและปัญหาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 ผลการวิจัยพบว่า 1) ระดับสภาพและปัญหาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง 2) สภาพและปัญหาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร ครูและนักเรียน ทั้งโดยรวมและรายด้านทุกด้าน ไม่แตกต่างกัน 3) สภาพและปัญหาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร ครูและนักเรียนที่มีระดับช่วงชั้นที่เปิดสอนแตกต่างกัน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 ทั้งโดยรวมและรายด้านทุกด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ส่วนปัญหาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 ตามความคิดเห็นของผู้บริหาร ครูและนักเรียนในโรงเรียนที่มีระดับช่วงชั้นที่เปิดสอนแตกต่างกัน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาฬสินธุ์ เขต 3 โดยรวมและรายด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 4) การวิจัยครั้งนี้ ได้เสนอแนะเพื่อพัฒนาการใช้แหล่งเรียนรู้ของบุคลากรในโรงเรียน ในด้านแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน

อำนาจ เกิดแสงรัตน์ (2550 : 82-90) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โรงเรียนชุมชนวัดชุมพร อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดความรู้ความเข้าใจและสามารถจัดการเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้โรงเรียนต้องประสานงานและสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง การดำเนินการจึงจะบรรลุเป้าหมาย

ทัศนีย์ เป็นสูงเนิน (2552 : 73-80) ได้ศึกษาการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษา โรงเรียนห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่าสภาพการดำเนินงานเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษาก่อนการพัฒนาแหล่งเรียนรู้มีไม่เพียงพอและไม่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ ทำให้การจัดการศึกษาไม่สนองต่อการเรียนรู้ หลังการดำเนินการพัฒนาโดยใช้กลยุทธ์การประชุมเชิงปฏิบัติการ การระดมความร่วมมือ การนิเทศกำกับติดตาม และกิจกรรมการมีส่วนร่วม พบว่าสามารถดำเนินการพัฒนาปรับปรุงห้องเรียน ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ ให้มีสภาพบรรยากาศเอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ของนักเรียน มีวัสดุอุปกรณ์ประจำห้องเพียงพอ มีการบริหารจัดการที่เป็นระบบ ผลการประเมินการพัฒนากลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษาโดยรวมมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด

ทศพร สิทธิธัญชัย (2552 : 197-200) ได้ศึกษาเรื่องการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนอ้อมเหมาประชาสรรค์ สังกัด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สกลนคร เขต 1 ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพปัจจุบันและปัญหาในการดำเนินการใช้แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน พบว่า โรงเรียนได้ตระหนักและเห็นคุณค่าในการจัดแหล่งเรียนรู้ ปัญหาที่พบ คือ ขาดการนิเทศติดตามการจัดแหล่งเรียนรู้อย่างเป็นระบบเนื่องจากบุคลากรมีภาระงานมาก 2) แนวทางและการดำเนินการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน ประกอบด้วย การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงานและการประชุมวางแผนการพัฒนา 3) ผลการพัฒนาการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนทั้งสภาพแวดล้อม จำนวนทรัพยากรและคณะกรรมการ อยู่ในระดับมากที่สุด

พรณี เสียงบุญ (2553 : 118-119) ได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่อง การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษาเพื่อจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โรงเรียนบ้านหนองบัวคู อำเภอนาดูน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 2 ผลการวิจัยพบว่า 1) การดำเนินการตามแผนและกลยุทธ์ต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้โรงเรียนบ้านหนองบัวคู มีแหล่งเรียนรู้ด้านวิชาการและแหล่งเรียนรู้สนับสนุนวิชาการที่เอื้อต่อการเรียนการสอน มีสื่อ อุปกรณ์ที่ทันสมัยเพียงพอ มีสภาพบรรยากาศที่เอื้อต่อการแสวงหาความรู้ นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติจากสภาพจริงและมีแรงจูงใจในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง 2) ความคิดเห็นต่อการการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษาเพื่อจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โรงเรียนบ้านหนองบัวคู อำเภอนาดูน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 2 ของนักเรียน พบว่า อยู่ในระดับมากที่สุด

นิตยา ปรีกมาศ (2553 : 164-169) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการใช้แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน กรณีศึกษา:โรงเรียนบ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า 1) กระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการใช้แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยรวมและรายด้านอยู่ระดับดี 2) กระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการใช้แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน ด้านสมรรถนะของนักเรียน พบว่า โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับดี 3) กระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการใช้แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับดีเยี่ยม

ทรงรัตน์ ศรีสารคาม (2553 : 145-146) ได้ศึกษากระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชน : กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านเม่นใหญ่ อำเภอมือง จังหวัด

มหาสารคามผลการวิจัยพบว่า กระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมประกอบด้วย การวิเคราะห์บริบทของโรงเรียน การวิเคราะห์บริบทของชุมชนชุมชน การกำหนดประเด็นที่จะสร้างความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ การสร้างเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ส่วนแนวทางการสร้างความร่วมมือต่อการบริหารการศึกษามี 6 แนวทาง คือสำรวจแหล่งเรียนรู้ชุมชน จัดเวทีเสวนาในชุมชน การสนทนากลุ่ม การกำหนดคุณลักษณะของแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสาระการเรียนรู้ของหลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้และการสร้างข้อตกลงความร่วมมือ ส่วนการนำเสนอกระบวนการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสภาพชุมชนและโรงเรียนโดยได้นำเสนอผ่าน 3 ทาง คือ เสนอผ่านกลุ่มเป้าหมาย เสนอผ่านที่ประชุมของชุมชนและโรงเรียนนำเสนอผลการดำเนินงานผ่านเครือข่ายการเรียนรู้ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ผลการดำเนินงานทำให้เกิดโครงการศึกษาดูงานในชุมชนร่วมกับบุคลากรในโรงเรียน เพื่อนำมาพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่มีในชุมชน และทางโรงเรียนได้นำนักเรียนเข้าเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้ที่จัดตั้งขึ้น โดยมีประชาชนชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดชุดความรู้ ส่งผลให้มีการปรับกระบวนการเรียน เปลี่ยนการสอนของครูในโรงเรียน โดยมีชุมชนเข้าร่วม

บุษบา ช่วยแสง (2553 : 75-86) ได้ศึกษาการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านหนองอ้อน้อยอำเภอหนองวัวซอจังหวัดอุดรธานีโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งเป็น 2 ระยะคือระยะเตรียมการและระยะพัฒนามีขั้นตอนการดำเนินการและผลวิจัยดังนี้

การวิจัยระยะที่ 1 ขั้นการเตรียมการโดยใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและสร้างสรรค์ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสอบถามความคิดเห็น แบบสังเกตการณ์ แบบบันทึกการประชุม และแบบบันทึกของผู้วิจัย ผลการวิจัย พบว่า สภาพปัจจุบันผู้ร่วมวิจัยไม่เข้าใจในกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ให้นักเรียนได้เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ขาดแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนครูยังมุ่งสอนเฉพาะในห้องเรียนเป็นส่วนใหญ่ขาดการเชื่อมโยงกับแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียนการดำเนินการรักษาและซ่อมแซมอาคารเรียนน้อยห้องสมุดของโรงเรียนไม่เป็นเอกเทศ ชั้นวางหนังสือไม่เพียงพอ ไม่มีคอมพิวเตอร์เพียงพอสำหรับการสืบค้นข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต สภาพแวดล้อมสวนสมุนไพรสวนหย่อมเรือนเพาะชำสวนเกษตรหรือและแปลงปลูกผักไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีสาเหตุจากมีงบประมาณจำกัด ผู้ปกครองส่วนมากมีฐานะยากจน บุคลากรไม่เพียงพอ ห้องเรียนไม่เพียงพอแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านหนองอ้อน้อยที่ผู้ร่วมวิจัยต้องการพัฒนา คือ ห้องสมุดสวนหย่อมเรขาคณิตสวนสมุนไพรในครัวห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์สภาพแวดล้อม ระบบน้ำประปา ถนนปลอดฝุ่น ห้องดนตรี ห้องคาราโอเกะ เรือนเพาะชำ และรั้ว

การวิจัยระยะที่ 2 ขั้นการพัฒนาประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ ขั้นการร่วมกันวางแผน ขั้นการร่วมกันปฏิบัติการ ขั้นการร่วมกันสังเกตการณ์ และขั้นการร่วมกันสะท้อนผล ผลการพัฒนาแหล่งเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสังเกตการณ์ แบบบันทึกของผู้วิจัยแบบสอบถามการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ และแบบวัดความพึงพอใจต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้สถิติที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน พบว่า แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านหนองอ้อยน้อยที่ได้รับการพัฒนา คือ สวนสมุนไพรในครัวจำนวน 1 แปลงพื้นที่ 150 ตารางเมตร มีป้ายอธิบาย ชื่อสามัญ ชื่อวิทยาศาสตร์ วงศ์ของพืชสรรพคุณทางยาการใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารและใช้เป็นยารักษาโรค สวนหย่อมเรขาคณิตจำนวน 1 สวนพื้นที่ 90 ตารางเมตร ประกอบด้วย รูปเรขาคณิตทำเป็นสวนหินพื้นหินกรวดมีป้ายบอกชื่อและคุณสมบัติของรูปเรขาคณิตต่าง ๆ โรงเรียนร่มรื่นสวยงามการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านหนองอ้อยน้อยของผู้ร่วมวิจัย โดยรวมพบว่าผู้ร่วมวิจัยมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในระดับมากที่สุด และเมื่อพิจารณารายด้านพบว่าทุกด้านอยู่ในระดับมากที่สุด และด้านการร่วมกันสะท้อนผลมีค่าเฉลี่ยสูงกว่าทุกด้านส่วนด้านการร่วมกันสังเกตการณ์มีค่าเฉลี่ยต่ำกว่าทุกด้านความพึงพอใจต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนบ้านหนองอ้อยน้อยของผู้ร่วมวิจัยโดยรวมพบว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากที่สุด และเมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมากที่สุด และด้านการร่วมกันสะท้อนผลมีค่าเฉลี่ยสูงกว่าทุกด้านส่วนด้านการร่วมกันสังเกตการณ์มีค่าเฉลี่ยต่ำกว่าทุกด้าน

2. งานวิจัยต่างประเทศ

Berkley (1975 : 3384) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ผลการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนตามหลักสูตรกฎหมายพื้นฐานที่มีต่อทัศนคติและการเรียนรู้ของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สังคมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่มีความรู้เพิ่มขึ้นมาจากการที่นักเรียนเข้าไปใช้แหล่งชุมชนเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้วิชากฎหมายทั่วไปและรัฐธรรมนูญดีขึ้นการที่นักเรียนได้มีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนของเขาเกี่ยวกับกฎหมายและสิ่งแวดล้อมทางการเมืองการปกครองละเอียดอ่อนขึ้น

Layman (1976 : 7210-Abstract) ได้ศึกษาทัศนคติของนักศึกษาใหม่ที่มีต่อแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอกลาโฮมา ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นนักวิชาการและการรู้จักคิดมีความสัมพันธ์กับนิสิตที่เต็มใจเรียนมากกว่านิสิตไม่เต็มใจเรียนอย่างมีนัยสำคัญ และยังพบว่าแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยจะส่งผลต่อบุคลิกภาพของนิสิตทั้งด้านความเป็นวิชาการและความมีระเบียบวินัย

Indriyanto (1993 : 3418-Abstract) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาอิทธิพลของแหล่งเรียนรู้ในบ้านกับและเรียนรู้ในชุมชน ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนระดับ

ประถมศึกษาในประเทศอินโดนีเซีย ผลการวิจัยพบว่า ในระหว่างตัวแปรบ้านและแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ผู้ปกครองและชุมชนมีอิทธิพลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน เพราะผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์สูงขึ้น เมื่อเทียบกับแหล่งเรียนรู้ในชุมชนใดก็ตามที่ได้รับความร่วมมือจากบ้านและแหล่งชุมชนน้อย ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก็มีแนวโน้มต่ำลง

Brayboy (2003 : 1158-Abstract) ได้ศึกษาอิทธิพลของแรงจูงใจของสภาพแวดล้อมของโรงเรียนที่มีผลต่อการปรับปรุงผลการเรียนของนักเรียนเชื้อสายอเมริกันดั้งเดิมจากโรงเรียนในรัฐภาคเหนือแคลิฟอร์เนีย เนื่องจากนักเรียนกลุ่มดังกล่าวมีผลการเรียนต่ำกว่านักเรียนอื่นโดยเลือกศึกษากับนักเรียนทั้ง 2 กลุ่ม จำนวน 50 คน จาก 3 โรงเรียน การเก็บข้อมูลให้แบบทดสอบวัดความสามารถคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษ และแบบวัดแรงจูงใจสำหรับการเรียนที่ดีที่สุด และใช้การสัมภาษณ์ ผลการศึกษา พบว่า นักเรียนที่ได้คะแนนผ่านเกณฑ์มีคะแนนแรงจูงใจในการเรียนให้มีความเอื้ออาทร และมีการสื่อสาร ความคาดหวังที่ดีต่อนักเรียนเชื้อสายอเมริกันดั้งเดิมจะเพิ่มให้นักเรียนมีโอกาสปรับตัวนักเรียนได้ดีขึ้น

McCoy (2003 : 2500-Abstract) ได้ศึกษาการพัฒนาแผนปรับปรุงท้องถิ่นในโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ จำนวน 2 แห่ง เพื่อปรับปรุงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน โดยนำครู ผู้ปกครอง และผู้บริหารโรงเรียนมารวมกัน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อกำหนดประสิทธิภาพของแผนในการระบุนความต้องการทางวิชา และกำหนดปรับปรุงท้องถิ่นปัจจุบัน ตรวจสอบข้อมูลทางวิชาการของนักเรียน ซึ่งเป็นการสนับสนุนโปรแกรมใหม่และโปรแกรมเก่าที่มีอยู่ เพื่อใช้เป็นกระบวนการร่วมในการวางแผนปรับปรุงท้องถิ่นที่เหมาะสมกับทรัพยากรที่มีอยู่

จากงานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ สรุปได้ว่า การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเรียนการสอนทำให้นักเรียนมีความกระตือรือร้นในการเรียน ครูผู้สอนมีความเข้าใจในการนำแหล่งเรียนรู้มาใช้ในการเรียนการสอนและยังทำให้โรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์กันดีและได้เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่เป็นของจริงประสบการณ์ตรง จากการสำรวจความพึงพอใจในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้พบว่ามีความพึงพอใจระดับมากที่สุด